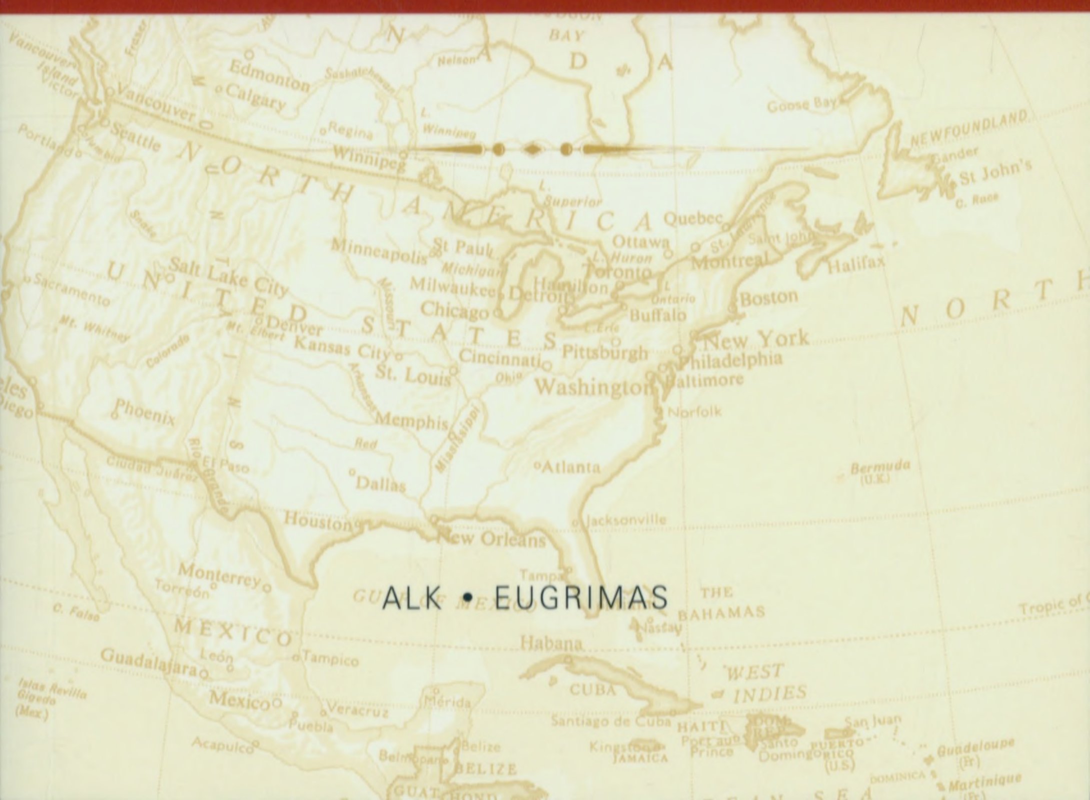
ROBERT KAGAN

APIE ROJŲ IR GALIĄ

AMERIKA IR EUROPA NAUJOJE PASAULIO TVARKOJE



ALK • EUGRIMAS

SKIRIU

Leni ir Davidui

ROBERT KAGAN

APIE ROJŲ IR GALIĄ

[Palydimasis naujojo leidimo žodis]

Iš anglų kalbos vertė

DR. ALGIRDAS DEGUTIS

VILNIUS
EUGRIMAS
2004

UDK 327(73:4)
Ka94

Versta iš:

Robert Kagan, *Of Paradise and Power:*
America and Europe in the New World Order,
This translation published by arrangement with
Alfred A. Knopf, a division of Random House, Inc.

Vintage Books, A Division of Random House,
Inc., New York, 2004
[Alfred A. Knopf, New York, 2003]

Vertė
Dr. *Algirdas Degutis*

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Leidinys išleistas su ATVIROS LIETUVOS FONDO
ir NEXT PAGE FUNDATION pagalba
(Atviros visuomenės instituto Vertimų projektas)

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-501-68-5

TURINYS

ROBERTAS KAGANAS APIE VAKARŲ SKILIMĄ

Ši nedidelė Roberto Kagano knyga, kurios pagrindines idėjas autorius jau buvo išdėstęs ankstesniame straipsnyje „Galia ir silpnumas" (2002), tiek Amerikoje, tiek Europoje tampa atskaitos tašku naujai apmąstant transatlantinių santykių dabartį ir ateitį. Savo įtaka politiniam diskursui ji pradeda prilygti F. Fukuyamos „Istorijos baigčiai" ir S. Huntingtono „Civilizacijų konfliktui".

Mes čia, Lietuvoje, nuolat skelbiamės, jog žengiame į „Vakarus". Bet ar Vakarai dar egzistuoja? Ar Vakarai vis dar išlieka kaip toji organizuojanti idėja, kuria pusšimtį metų rėmėsi Europos ir Amerikos užsienio politika? Pasak Kagano, Jungtinės Valstijos ir Europa, sąjungininkės Šaltojo karo laikais, dabar vis labiau tolsta viena nuo kitos, vis mažiau supranta viena kitą ir vis labiau skiriasi savo „strategine kultūra". Dar daugiau, jų tarpusavio santykiuose atsiranda vis daugiau nepasitikėjimo ir net priešiškumo. Pats būdamas amerikietis, bet pastaruosius trejus metus gyvendamas Briuselyje, Kaganas turėjo idealias sąlygas stebėti šią negatyvią transatlantinių santykių raidą aukštosios politikos lygmenyje. Tačiau šią raidą atspindi ir daugelis reiškinių žemesniuose viešojo gyvenimo lygmenyse.

Štai tik keletas įsimenančių faktų, akivaizdžiai liudijančių blogėjančius Amerikos ir Europos santykius. *Farenheito 9/11*, propagandinis filmas, nuožmiai puolantis dabartinį Amerikos prezidentą George'ą W. Bushą, Kanų kino festivalyje šiemet su-

laukė stulbinamos sėkmės – gavo pagrindinį festivalio prizą. Įteikiant prizą filmo kūrėjui Michaelui Moore'ui auditorija stovėdama plojo 15 minučių. Iš esmės tai buvo politinė demonstracija ne tik prieš Bushą, bet ir prieš Ameriką, nes Moore'as Europoje garsėja kaip tas, kuris amerikiečius vadina „bene kvailiausiais žmonėmis pasaulyje".

Du žymiausi Europos filosofai Habermasas ir Derrida, nepaisant buvusio tarpusavio antagonizmo, 2003 m. vasarą paskelbė bendrą straipsnį didžiausiuose Europos laikraščiuose, kuriame pareiškė, jog milžiniškos demonstracijos Europoje prieš JAV karą Irake (įvykusios 2003 m. kovo 15 dieną), byloja vieningos Europos atsiradimą. Straipsnyje jie išreiškė įsitikinimą, jog Europos, kaip autentiškos, ne tik formaliai teisiškai, bet emociškai vieningos, bendrijos susikūrimas pagaliau įvyko – ir įvyko kaip iššūkis Amerikai. (Beje, verta pabrėžti, jog šis Habermaso/Derrida teiginys nėra tiesa Rytų Europos atžvilgiu.)

Po 9/11 teroro išpuolio Amerikoje *Le Monde* redaktoriaus paskelbtas šūkis „Nous sommes toutes Américaines" galiojo ne ilgiau kaip savaitę, o vėliau vėl prasidėjo, ir net sustiprėjo, įprastas Amerikos vanojimas. Arogantiškoji Amerika (daugumos Europos kairiųjų intelektualų požiūriu) pagaliau sulaukia atpildo. Šiuo metu šūkis, tiksliausiai išreiškiantis daugumos prancūzų nuostatą, būtų „Nous sommes toutes anti-Américaines". Dažnai sakoma, jog Bushas iššvaistė simpatijos kapitalą, kurį Amerika turėjo po 9/11 išpuolio. Bet ar Amerika išties turėjo tą kapitalą? Kaip ji galėjo jį turėti, jeigu netrukus po 9/11 žymus prancūzų filosofas Baurillardas galėjo pareikšti, jog „jie tai padarė, bet mes to norėjome". Ir jis tai pareiškė tada, kai Bushas dar nebuvo žengęs jokių ryškesnių politinių žingsnių.

Antiamerikietiškumas yra sena Europos elito nuostata. Europos aukštuomenė visada žvelgė iš aukšto ir su panieka į

„vartotojišką", „komercinę", „bedvasę" Ameriką. Tačiau paprasti europiečiai Ameriką visada mylėjo ir šią meilę demonstravo kojomis – masiškai migruodami į „svajonių ir atvirų galimybių" šalį. Dabartiniai masiniai protestai prieš Amerikos politiką yra naujas reiškinys – Europos elitas ir Europos „masės" susivienijo prieš Ameriką. Viešosios nuomonės apklausos Europoje rodo, jog daugelio europiečių įsitikinimu, Amerika kelią didesnę grėsme taikai pasaulyje nei Šiaurės Korėja ar Iranas. Neatsitiktinai Europoje nevyksta demonstracijų nei prieš Sadamo Huseino žvėriškumus, nei prieš Šiaurės Korėjos branduolinį šantažą.

Neteisinga manyti, jog šis antiamerikietiškumo pakilimas yra tik reakcija į kietą ir kampuotą George'o W. Busho užsienio politiką. Priešiškumas Amerikai pradėjo klostytis kur kas anksčiau. Dar Clintono prezidentavimo metais Prancūzijos užsienio reikalų ministras Hubertas Védrine'as Ameriką įvardijo kaip *hyperpuissanse* – teigdamas hipertrofuotą, nenormalų šios galybės pobūdį. Kaltinimai dėl „arogancijos" buvo nuolat metami Madelainai Albright, Valstybės sekretorei Clintono laikais. Tad mažai tikėtina, jog kas nors iš esmės pasikeistų, jeigu Bushą valdžioje pakeistų demokratas (arba jeigu Europoje Schroederį ir Chiracą pakeistų nauji lyderiai).

Roberto Kagano supratimu, tarpusavio nepasitikėjimas ir priešiškumas išliktų, nes jis kyla ne iš trumpalaikių politinių nesutarimų, bet iš gilesnio idėjinio Vakarų skilimo, t. y. skilimo, prasidėjusio nuo Berlyno sienos griuvimo. Netekusios jas vienijančio bendro priešo – Sovietų Sąjungos – Europa ir Amerika labai greitai tiek nutolo viena nuo kitos, jog dabar jų nebesuvienija net naujas priešas – islamo fundamentalizmas. Kodėl?

Robertas Kaganas teikia originalų šio reiškinio paaiškinimą. Amerika, kuri išvadavo Europą nuo fašizmo ir kuri po Antrojo pasaulinio karo prisiėmė Europos gynimo nuo komuniz-

mo naštą, padėjo Europos žemyne susikurti kantiškajam „amžinosios taikos" pasauliui, netgi rojui, kurio gyventojai – komunizmui sugriuvus – pradėjo įsivaizduoti, jog pasaulyje jiems jau neegzistuoja rimtų grėsmių ir kad visos grėsmės, jeigu tokios kyla, kyla galiausiai dėl Amerikos *hyperpuissanse* arogancijos tarptautinėje arenoje. Paradoksaliai pats globėjas virto grėsmės šaltiniu.

Kagano metaforoje amerikiečiai vis labiau atrodo kaip karingojo Marso, o europiečiai – kaip taikingos Veneros vaikai. Europiečiai įsivaizduoja, jog jie jau gyvena Kanto „amžinosios taikos" ir Fukuyamos „istorijos baigties" pasaulyje – tarptautinės teisės viršenybės, diplomatijos, taikių derybų, abipusių nuolaidų ir kompromisų pasaulyje. Jie atmeta karą kaip problemų sprendimo būdą ir vis mažiau dėmesio skiria savo gynybai. Tačiau amerikiečiai, ypač po 9/11, mano, kad pasaulis vis dar yra džiunglės, kuriose jų tyko nesutaikomi ir nepermaldaujami priešai, ir kad galiausiai kliautis galima tik savo budrumu bei karine jėga. Jie gyvena Hobbeso pasaulyje ir vis dar murkdosi istorijoje. Jie nuolat stiprina savo karinę galią, nes mato grėsmes ten, kur europiečiai jų nemato. Galingoji Amerika pasaulį mato kitaip nei silpnoji Europa.

Amerika padėjo Europai susikurti savo rojų – apgobė ją nemokamo saugumo skydu. Europa galėjo užmiršti Hobbeso pasaulį tik todėl, kad jos sienas nuo grėsmių iš džiunglių gynė Amerikos Leviatanas. Amerika prisiėmė atsakomybę už viso Vakarų pasaulio saugumą – mainais nereikalaudama beveik nieko. Ir dabar ji už šį savo dosnumą sulaukia bausmės.

Pirma, pasaulis Europai dabar atrodo kaip palaipsniška kantiškosios vizijos realizacija, nes Amerikos prieglobstyje ji sugebėjo ją realizuoti savo žemyne. Europa prarado budrumą, esamų grėsmių suvokimo aštrumą ir tapo „kariniu nykštuku". Tuo tarpu Amerika disponuoja neprilygstama karine galia dėl to, kad Europai teikė saugumo skydą ir apskritai

visada prisiėmė atsakomybę už savo ir viso liberalaus pasaulio saugumą. Ji daugiau grėsmių mato pasaulyje, nes galiausiai atsako už tą saugumą ir ji pirmoji taptų Hobbeso džiunglėse tykojančių priešų taikiniu. Antra, susikūrusi savąją pasaulio viziją, Europa dabar vaizduojasi užimanti moralines aukštumas Amerikos atžvilgiu: esą jos patirtis kuriant „amžinosios taikos" pasaulį dabar leidžia jai mokyti savo globėją, net kontroliuoti jos veiksmus. Europą erzina ir pykdo Amerikos „vienašališkumas" ir „teisuoliškumas", nes jis prieštarauja europiečių naujai išpažįstamiems taikaus konfliktų sprendimo principams, jų naujai prisiimtai „amžinosios taikos" kūrimo pasaulyje misijai. Todėl Europa, kaip Venerai ir dera, kelia Amerikai tipiškai „moterišką" (ne Kagano terminas) reikalavimą – ji nori išlikti Amerikos saugumo globotine, bet kartu nori daryti lemiamą ar bent jau rimtą įtaką Amerikos sprendimams tarptautinėje arenoje.

Problema, netgi tragedija, pasak Kagano, yra tai, kad Amerika negali patenkinti šio reikalavimo. Ji negali prisiimti atsakomybės už Vakarų pasaulio saugumą ir kartu savo sprendimus padaryti priklausomus nuo tų, kurie neturi tokios atsakomybės. Jungtinės Valstijos negali perimti europietiškųjų tarptautinio bendravimo taisyklių, nes joms tenka dorotis su tarptautiniais veikėjais, kurie nepripažįsta šių taisyklių. Amerikai galutinis autoritetas negali būti ir Jungtinės Tautos, nes daugumą jos narių sudaro tironiški, diktatoriški, neliberalūs režimai. Europiečių priekaištai Amerikai dėl to, kad ši nepaiso „tarptautinės bendrijos" nuomonės, nerealistiškai postuluoja idealios tarptautinės bendruomenės egzistavimą. Net Kantas, teoriškai formuluodamas „amžinosios taikos" sąlygas, viena iš tokių sąlygų laikė tai, kad visų tos bendrijos narių „santvarka turi būti respublikinė" arba liberaliai demokratinė, jeigu kalbėtume šiuolaikiniais terminais. Tačiau JT Chartija neatsižvelgė į šį Kanto reikalavimą ir

įšventino suverenią visų savo narių lygybę nepaisydama jų vidaus santvarkos. Tačiau ar įmanomas europietiškas „amžinosios taikos" rojus tokioje draugijoje?

Europiečiams atrodo, kad jeigu Amerika nebūtų tokia teisuoliška, vienašališka ir karinga, arba jeigu jos apskritai nebūtų, jie sugebėtų rasti būdų, kaip išspręsti visus konfliktus pasaulyje pasitelkus savo ypatingą, „minkštąją" strategiją. Tad Ameriką jie regi kaip kliūtį kelyje į „amžinąją taiką". (Antai ieškodami islamiškojo teroro „giluminių šaknų" jie linksta kaltę dėl jo suversti Izraeliui ir galiausiai – Amerikai.) Iš čia kyla nepasitenkinimas, kurį savo rašiniuose reiškia Europos intelektualai ir kuris prasiveržia antiamerikietiškomis demonstracijomis Europos gatvėse. Savo ruožtu amerikiečiams dabartinė Europos nuostata jų atžvilgiu atrodo kaip juodo nedėkingumo išraiška, net kaip išdavystė. Kuo triukšmingiau reiškiasi Europos pacifistai, tuo labiau Amerikoje didėja antagonizmas Europai. Jeigu ši priešstata nebus įveikta, labai tikėtina, kad vieningų Vakarų nebeliks (praras, žinoma, prasmę ir NATO), ir tai gali įvykti nepalankiausiu agresyvaus fundamentalistinio islamo pakilimo metu. Kaganas svarsto kai kurias šios įveikos galimybes. Vis dėlto jo išvados nėra optimistinės, nes skirtingos pasaulio vizijos, kuriomis vadovaujasi Europa ir Amerika, nerodo suartėjimo ženklų.

Algirdas Degutis

Apie rojų ir galią

Laikas nustoti vaizduotis, kad europiečiai ir amerikiečiai turi bendrą požiūrį į pasaulį, ar kad jie gyvena tame pačiame pasaulyje. Ypač svarbiu klausimu – galios veiksmingumo, moralumo ir priimtinumo klausimu – Amerikos ir Europos požiūriai vis labiau išsiskiria. Europa nusigręžia nuo galios arba, formuluojant tai kiek kitaip, peržengdama galią, ji juda į uždarą įstatymų, taisyklių, tarptautinių derybų ir tarptautinio bendradarbiavimo pasaulį. Ji žengia į poistorinį taikos ir santykinės gerovės rojų, į Kanto „amžinosios taikos" karalystę. Jungtinės Valstijos ir toliau murkdosi istorijoje operuodamos savo galia anarchiniame Hobbeso pasaulyje, kur tarptautinės normos ir taisyklės nėra patikimos, kur tikrasis saugumas ir liberaliosios tvarkos plėtra vis dar priklauso nuo turimos karinės galios ir jos panaudojimo. Štai kodėl šiandien visais pagrindiniais strateginiais ir tarptautiniais klausimais amerikiečiai yra iš Marso, o europiečiai – iš Veneros: lieka vis mažiau dalykų, dėl kurių jie sutaria ir vis mažiau supranta vieni kitus. Ši padėtis nėra laikina: ji nėra vienų Amerikos prezidento rinkimų ar vieno katastrofinio įvykio padarinys. Transatlantinio skilimo priežastys yra gilios – jos klostėsi ilgai ir išliks ilgam. Nustatant nacionalinius prioritetus, apibrėžiant grėsmes ir iššūkius, formuojant užsienio ir gynybos politiką bei ją įgyvendinant Jungtinių Valstijų ir Europos keliai išsiskyrė.

Šį kontrastą lengviau pastebėti amerikiečiui, gyvenančiam Europoje. Europiečiai jautriau reaguoja į didėjančius skirtu-

mus, nes jiems tai kelia didesnę baimę. Europos intelektualai beveik vieningai mano, jog amerikiečiai ir europiečiai nebeturi bendros „strateginės kultūros". Kraštutinė europietiškoji Amerikos karikatūra vaizduoja ją kaip šalį su vyraujančia „mirties kultūra", kurios karingasis temperamentas yra natūralus smurtinės visuomenės padarinys, t. y. visuomenės, kur kiekvienas turi ginklą ir kur tebėra mirties bausmė. Tačiau net tie, kurie nedaro šių grubių sąsajų, sutaria dėl to, kad Jungtinių Valstijų ir Europos užsienio politiką skiria gilūs nesutarimai.

Jų požiūriu, Jungtinės Valstijos kur kas greičiau griebiasi jėgos ir, palyginti su Europa, yra nekantrios diplomatijoje. Amerikiečiai į pasaulį žvelgia kaip padalytą į gėrį ir blogį, į draugus ir priešus, o europiečiai mato sudėtingesnį vaizdą. Susidūrę su realiais ar potencialiais priešais amerikiečiai paprastai teikia pirmenybę jėgos, o ne įtikinėjimo politikai, baudžiamosioms sankcijoms, o ne pozityvioms paskatoms, bizūnams, o ne saldainiams. Jie siekia tarptautinių santykių apibrėžtumo: nori, kad problemos būtų išspręstos, grėsmės – pašalintos. Ir, žinoma, tarptautiniuose santykiuose amerikiečiai vis labiau linksta į vienašališkumą. Jie vis mažiau nori veikti per tarptautines institucijas, tokias kaip Jungtinės Tautos, siekdami bendrų tikslų vis mažiau yra linkę bendradarbiauti su kitomis šalimis ir darosi vis skeptiškesni tarptautinės teisės atžvilgiu, vis labiau yra linkę veikti už jos nustatytų ribų, kai tik mano, jog taip veikti jiems būtina ar net paprasčiausiai naudinga.[1]

[1] Vienas reprezentatyvus prancūzų apžvalgininkas kalba apie „JAV nuostatą", pasižyminčią tuo, kad „dėmesys telkiamas į karinius, techninius ir vienašališkus tarptautinių problemų sprendimus, dažnai kolektyvinių bei politinių sprendimų sąskaita". Žr. Gilles Andreani, „The Disarray of U.S. Non-Proliferation Policy", *Survival* 41 (Winter 1999–2000): 42–61.

Europiečiai mus tikina, jog iškilus problemoms jie ieško labiau niuansuotų ir rafinuotesnių atsakymų. Kitus mėgina paveikti subtiliais netiesioginio poveikio būdais. Yra atlaidesni nesėkmėms ir kantresni situacijoms, kai pasiūlyti sprendimai iškart netampa realybe. Jie paprastai pirmenybę teikia ne prievartiniams, o taikiems atsakams į problemas – deryboms, diplomatijai, įtikinėjimui. Iškilus problemoms jie yra linkę apeliuoti į tarptautinę teisę, tarptautinius susitarimus ir į tarptautinę viešąją nuomonę. Prekybinius ir ekonominius ryšius mėgina naudoti tam, kad šalis suvienytų į vieną visumą. Nekreipdami dėmesio į rezultatą, jie paprastai pabrėžia procedūrų svarbą, nes tiki, kad procedūra galiausiai duos substancinį rezultatą.

Šis europiečių portretas, be abejo, taip pat tėra karikatūra, kuri perdeda ir supaprastina tikrovę. Neįmanoma europiečių apibendrinti: britai gali būti labiau „amerikietiški" savo požiūriu į galią nei daugelis europiečių žemyne. Imperinės praeities prisiminimas, jų „ypatingas ryšys" su Jungtinėmis Valstijomis, suformuotas Antrojo pasaulinio karo metu ir Šaltojo karo priešaušryje, kartu su istorine atsietumo nuo žemyninės Europos pozicija, juos atskiria nuo Europos. Negalime į vieną krūvą sudėti prancūzų ir vokiečių: pirmieji yra išdidūs ir nepriklausomi, bet kartu stebėtinai nepasitikintys savimi, antrieji yra draskomi savimanos ir kartu savigraužos nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Rytų ir Centrinės Europos šalių istorija visiškai skiriasi nuo jų vakarinių kaimynių istorijos – sena Rusijos galybės baimė verčia jas amerikietiškiau žvelgti į hobsiškąją realybę. Ir, žinoma, kiekvienos šalies abipus Atlanto viduje egzistuoja skirtingos perspektyvos. Prancūzų golistai skiriasi nuo prancūzų socialistų. Jungtinėse Valstijose demokratai dažnai atrodo labiau „europietiški" nei respublikonai: valstybės sekretorius Collinas Powellas gali atrodyti labiau „europietiškas"

nei gynybos sekretorius Donaldas Rumsfeldas. Daugeliui amerikiečių, ypač tų, kurie priklauso intelektiniam elitui, kaip ir europiečiams, nepatinka „kieta" Amerikos užsienio politika; tačiau kai kurie europiečiai galią vertina ne mažiau nei bet kuris amerikietis.

Ir vis dėlto šios karikatūros pagauna esminę tiesą: Jungtinės Valstijos ir Europa šiandien fundamentaliai skiriasi. Powellą su Rumsfeldu sieja daugiau bruožų nei Powellą sieja su Prancūzijos, Vokietijos ar net Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrais. Iškilus jėgos panaudojimo klausimui, dauguma Amerikos demokratų yra panašesni į respublikonus, o ne į daugumą europiečių. Dešimtajame XX a. dešimtmetyje net Amerikos liberalai buvo labiau linkę griebtis jėgos ir vadovautis manichėjiška pasaulėžiūra nei dauguma jų europietiškųjų atitikmenų. Clintono administracija bombardavo Iraką, Afganistaną ir Sudaną. Galima tvirtai teigti, jog dauguma Europos vyriausybių nebūtų to dariusios, ir faktiškai jas išgąsdino Amerikos militarizmas. Įdomu, ar europiečiai būtų išdrįsę bombarduoti net Belgradą 1999 m., jeigu Jungtinės Valstijos nebūtų jų prispaudusios.[2] Praėjusių metų spalio mėnesį dauguma Senato demokratų pritarė rezoliucijai, kuri leido prezidentui Bushui pradėti karą su Iraku, nors jų politiniai atitikmenys Prancūzijoje, Vokietijoje, Italijoje, Belgijoje ir net Jungtinėje Karalystėje žvelgė į ją nustėrę, o kai kurie net pasibaisėję.

[2] Bosnijos atvejis 1990-jų pradžioje byloja, jog kai kurie europiečiai, pirmiausia britų premjeras Tony Blairas, ryžtingiau agitavo už karinius veiksmus nei tai darė Busho, o vėliau ir Clintono administracija. (Blairas taip pat buvo pirmasis, raginęs panaudoti karines oro pajėgas ir net sausumos kariuomenę Kosovo krizės metu.) Ir europiečiai turėjo savo kariuomenę Bosnijoje, kai jos ten neturėjo JAV – tiesa, kaip JT taikdarius, tačiau paaiškėjo, jog to nepakanka iššūkiui pakelti.

Koks šių skirtingų strateginių perspektyvų šaltinis? Šiam klausimui iki šiol buvo skiriama per mažai dėmesio. Užsienio politikos intelektualai ir politiniai veikėjai abiejose Atlanto pusėse neigė esminių nesutarimų egzistavimą arba nerimtai traktavo pasireiškiančias įtampas pabrėždami, jog tokių įtampų yra buvę transatlantinio aljanso praeityje. Ryškėjančius skirtumus traktavę rimčiau, ypač Europoje, buvo skatinami veikiau noro kritikuoti Ameriką, nei noro suprasti, kodėl Jungtinės Valstijos elgiasi taip, kaip elgiasi, ir kodėl Europa elgiasi taip, kaip elgiasi. Laikas pajudėti toliau neigimo bei užgauliojimų ir šią problemą imtis svarstyti rimtai.

Kitaip nei daugelio europiečių ir kai kurių amerikiečių įsitikinimai, šie strateginės kultūros skirtumai nėra natūralus amerikiečių ir europiečių nacionalinio charakterio padarinys. Tai, ką europiečiai dabar laiko savo taikingesne strategine kultūra, istoriniu požiūriu, yra visiškai naujas dalykas. Ištisus šimtmečius – bent iki Pirmojo pasaulinio karo – Europoje vyravo visiškai kitokia strateginė kultūra. Europos vyriausybės ir tautos, kurios entuziastingai įsitraukė į tą karą, tikėjo *Machtpolitik* veiksmingumu. Jie buvo aistringi nacionalistai, savo nacionalinę idėją siekę įgyvendinti ginklo galia, kaip tai darė vokiečiai Bismarcko laikais, arba kardu įtvirtinti *egalité* ir *fraternité*, kaip tai anksčiau mėgino padaryti Napoleonas, arba paskleisti per patrankos žiotis liberaliosios civilizacijos palaimą, kaip tai darė britai XVII, XVIII ir XIX amžiais. Toji Europos tvarka, kuri susiklostė po Vokietijos susivienijimo 1871 m., buvo, „kaip ir jos pirmtakai, karo padarinys“.[3] Nors dabartinės Europos pasaulėžiūros šaknys, kaip ir pačios Europos Sąjungos šaknys, siekia Švietimo laikus, Europos per pastaruosius tris šimtus metų vykdyta *Machtpolitik* nesivadovavo tomis ateities vizijomis, kurias kėlė *philosophes* ir fiziokratai.

[3] Michael Howard, *The Invention of Peace* (New Haven, 2001), p. 47.

Kalbant apie Jungtines Valstijas reikia pastebėti, jog dabartinė jų orientacija į jėgą kaip į įrankį tarptautiniuose santykiuose, dabartinė jų slinkis į vienašališkumą ir nebesivadovavimas tarptautine teise nebuvo amžina jų nuostata. Amerikiečiai taip pat yra Švietimo vaikai, ir savo Respublikos jaunystėje jie buvo net ištikimesni jo idealų puoselėtojai. Gimstanti Amerika buvo didžioji viltis Europos švietėjams, nusivylusiems savo žemynu ir žvelgiantiems į Ameriką kaip tą vietą pasaulyje, „kur protas ir žmoniškumas" galėjo „plėtotis sparčiau nei kur nors kitur".[4] Jaunosios Amerikos užsienio politikos retorika, jeigu ne visada praktika, buvo įkvėpta Švietimo principų. XVIII amžiuje Amerikos valstybės vyrai, panašiai kaip šiandien Europos valstybės vyrai, aukštino komerciją kaip tarptautinės nesantaikos švelninimo balzamą ir apeliavo ne į pliką jėgą, o į tarptautinę teisę bei tarptautinę nuomonę. Savo jaunystėje Jungtinės Valstijos naudojo jėgą prieš savo silpnesnes kaimynes Šiaurės Amerikos kontinente, tačiau santykiuose su Europos galybėmis jos skelbėsi išsižadėjusios jėgos politikos ir kaip atavizmą smerkė imperinę XVIII ir XIX amžiaus Europos didžiųjų valstybių politiką.

Kai kurie istorikai iš to padarė klaidingą išvadą, kad Amerikos steigėjų karta tikėjo utopija, jog jėgos politiką ji nuoširdžiai laikė „svetima ir atstumiančia" ir kad ji paprasčiausiai nesugebėjo „suprasti galios veiksnio reikšmės santykiuose su užsieniu".[5] Tačiau George'as Washingtonas, Alexanderis Hamiltonas, Johnas Adamsas ir net Thomas Jeffersonas toli gražu nebuvo tie žmonės, kurie vadovaujasi utopijomis. Jie puikiai suvokė tarptautinę jėgą politikos realybėje. Jie mokėjo lošti

[4] Robert R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution: A Political History of Europe and America, 1760-1800* (Princeton, 1959), I:242.

[5] Felix Gilbert, *To the Farewell Address: Ideas of Early American Foreign Policy* (Princeton, 1961), p. 17.

pagal Europos taisykles, kai aplinkybės tai leido, ir dažnai geidė tokios galios, kuri jiems leistų jėgos politikos žaidimą lošti dar efektyviau. Tačiau jie, suvokdami savo silpnumą, mąstė gana realistiškai, tad mėgindami įsitvirtinti pasaulyje, sąmoningai arba nesąmoningai griebdavosi silpnesniųjų naudojamos strategijos. Jie smerkė jėgos politiką, skelbė savo priešiškumą karui ir karinei galiai – visoms toms sritims, kuriose jautėsi daug silpnesni palyginti su didžiosiomis Europos valstybėmis. Jie aukštino komercijos privalumus bei gėrybinius jos padarinius – tose srityse, kur Amerika galėjo varžytis su Europa lygesnėmis sąlygomis. Jungtinės Valstijos į tarptautinę teisę apeliavo kaip į geriausią valstybių elgesio reguliavimo priemonę tada, kai puikiai žinojo, jog neturi kitų priemonių Didžiajai Britanijai ir Prancūzijai sutramdyti. Amerikiečiai žinojo, pasiskaitę Vattelą, jog tarptautinėje teisėje šalies „galia ar negalia neturi jokios reikšmės. Nykštukas yra toks pat žmogus kaip ir milžinas; maža respublika yra ne mažiau suvereni valstybė nei galingiausia karalystė".[6] Vėlesnės amerikiečių kartos, turėdamos daug didesnę galią ir įtaką pasaulio arenoje, jau ne visada žavėjosi šiuo tarptautinės teisės egalitarizmu. O XVIII ir XIX amžiuje didžiosios Europos valstybės ne visada buvo linkusios paklusti šios teisės reikalavimams.

Dviem amžiais vėliau amerikiečiai ir europiečiai sukeitė ir savo pozicijas, ir perspektyvas. Iš dalies tai paaiškinama tuo, kad per šiuos du šimtus metų, ypač per pastaruosius dešimtmečius, radikaliai pasikeitė jėgų pusiausvyra. Kai Jungtinės Valstijos buvo silpnos, jos laikėsi netiesioginio poveikio strategijos, t. y. silpnųjų strategijos; dabar, kai Jungtinės Valstijos tapo galingos, jos elgiasi taip, kaip elgiasi galingo-

[6] Cituoju pagal Gerald Stourzh, *Alexander Hamilton and the Idea of Republican Government* (Stanford, 1970), p. 134.

sios valstybės. Kai didžiosios Europos valstybės buvo stiprios, jos aukštino jėgą ir tikėjo karine šlove. Dabar į pasaulį jos žvelgia silpnesniųjų akimis. Šios labai skirtingos perspektyvos natūraliai formuoja skirtingas strategines nuostatas, skirtingus grėsmių ir dorojimosi su jomis būdų vertinimus, skirtingus interesų išskaičiavimus ir skirtingus požiūrius į tarptautinės teisės bei tarptautinių institucijų vertę ir prasmę.

Tačiau galios nelygybė tik iš dalies paaiškina prarajos tarp Jungtinių Valstijų ir Europos atsiradimą. Esmė ta, kad šalia šių natūralių galios nelygybės padarinių transatlantiniuose santykiuose atsivėrė platus ideologinis plyšys. Europiečiai – dėl jų unikalios pastarojo šimtmečio patirties, kurios kulminaciją žymi Europos Sąjungos susikūrimas – pradėjo vadovautis kitokiais galios naudojimo idealais bei principais nei tie, kuriais vadovaujasi amerikiečiai, neturėję tokios patirties. Jeigu strateginė praraja, skirianti Jungtines Valstijas ir Europą, šiandien atrodo gilesnė nei kada nors anksčiau, tai todėl, kad šie materialūs ir ideologiniai skirtumai stiprina vienas kitą. Skilimo tendencija, kurią jie abu generuoja, gali tapti negrįžtama.

Galios nelygybė

Gali kilti klausimas, o kas čia naujo? Europos, kaip karinės galybės, smukimas vyksta jau seniai. Skaudžiausias smūgis Europos galiai ir jos pasitikėjimui savimi buvo smogtas beveik prieš šimtmetį – per Pirmąjį pasaulinį karą, kilusį 1914 metais. Tas katastrofinis konfliktas suniokojo tris iš penkių Europos galybių – Vokietiją, Austriją-Vengriją ir Rusiją – žemyno jėgų pusiausvyros atraminius stulpus nuo 1871 metų. Jis suniokojo Europos ekonomikas – jos dešimtmečius tapo priklausomos nuo Amerikos bankininkų. Tačiau svarbiau-

sia tai, kad karas pakirto Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos valią bei dvasią, britų atveju – bent iki 1939 m., kai šalį naujai sutelkė Churchillis ir kai jau buvo per vėlu išvengti naujo pasaulinio karo. Trečiąjį dešimtmetį Britaniją kamavo ištisos jaunų žmonių kartos „beprasmės" skerdynės Ypreso (Passchendaele) ir kituose mūšių laukuose, ir karui pasibaigus, britų vyriausybė sparčiai savo kariuomenę demobilizavo. Išgąsdinta Prancūzija mėgino išlaikyti adekvačias karines pajėgas, kad galėtų atremti tai, ką ji laikė neišvengiamu Vokietijos galios ir revanšizmo atgimimu. Trečiojo dešimtmečio pradžioje Prancūzija visomis išgalėmis siekė aljanso su Didžiąja Britanija, tačiau anglų ir amerikiečių įsipareigojimai ginti Prancūziją (jie buvo nustatyti Versalio sutartyje) išnyko kaip dūmas, kai JAV Senatas atsisakė ją ratifikuoti. Tuo pačiu metu traumuoti britai įtikėjo, ir be jokio pagrindo, jog Prancūzija, o ne Vokietija kelia didžiausią grėsmę taikai Europoje, ir 1934 m. vis dar reikalavo, kad Prancūzija nusiginkluotų iki tokio lygmens kaip ir Vokietija. Tik Winstono Churchillio balsas tyruose įspėjo apie „baisų pavojų", kurį kelia „prancūzams adresuojami nuolatiniai raginimai susilpninti savo galią".[7]

Tarpukario era buvo pirmasis Europos mėginimas peržengti galios politikos ribas ir silpnumą paversti dorybe. Užuot kliaudamiesi jėga, kaip jie tai darė praeityje, Pirmojo pasaulinio karo nugalėtojai įtikėjo „kolektyviniu saugumu" ir jo instituciniu įkūnijimu – Tautų lyga. „Mūsų tikslas, – pareiškė vienas iš aukštų Lygos veikėjų – padaryti karą negalimą, jį nužudyti, sunaikinti. Šiam tikslui turėjome sukurti sistemą."[8] Tačiau „sistema" nesuveikė iš dalies dėl to, kad jos

[7] Winston Churchill, *The Gathering Storm* (Boston, 1948), p. 94.

[8] Edvard Benes, cituoju pagal E.H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939* (London, 1948), p. 30.

pagrindiniai nariai neturėjo nei ryžto, nei galios. Įdomu tai, kad varomoji intelektinė jėga, paskatinusi šias pastangas spręsti Europos saugumo krizę kuriant viršvalstybinę teisinę instituciją, buvo amerikietis – Woodrowas Wilsonas. Wilsono žodis rėmėsi autoritetu šalies, kuri per keletą dešimtmečių tapo viena turtingiausių ir galingiausių pasaulio šalių ir kurios vėlyvas įsitraukimas į Pirmąjį pasaulinį karą daug prisidėjo prie sąjungininkių pergalės. Deja, Wilsonas kalbėjo Amerikos vardu tada, kai pati Amerika traukėsi nuo galios politikos, ir, kaip vėliau paaiškėjo, faktiškai jis net neišreiškė savo šalies pozicijos. Amerikos atsisakymas dalyvauti Wilsono įkurtoje institucijoje sunaikino net mažiausius jos sėkmingo funkcionavimo šansus. Kaip su kartėliu prisimena Churchillis, „Mums, kurie taip gerbėme [Wilsono] nuomonę ir tenkinome jo norus visame šiame taikos kūrimo reikale, buvo pasakyta, be didelių ceremonijų, jog geriau turėtume susipažinti su Amerikos konstitucija".[9] Europiečiai buvo palikti vieni, ir kai ketvirtąjį dešimtmetį jie pajuto kylančią persiginkluojančios, revanšistinės Vokietijos galią, „kolektyvinio saugumo" sistema ištirpo ir buvo pakeista nuolaidžiavimo politika.

Nuolaidžiavimo politika nacių Vokietijos atžvilgiu iš esmės buvo silpnumo strategija, kurią lėmė ne tiek realus nepajėgumas sutramdyti Vokietijos galią, kiek visiškai suprantama dar vieno didžiulio Europos karo baimė. Tačiau ant šio pagrindo buvo suręsta itin sudėtinga Vokietijos keliamų grėsmių argumentacija ir aiškinama tai, kaip jas geriausiai atremti. Konkrečiai, britų oficialūs pareigūnai nuolat menkindavo šią grėsmę; jie teigė, jog ji nesanti pakankamai rimta, kad reikėtų imtis veiksmų. „Jeigu galima būtų įrodyti, jog Vokietija persiginkluoja", – sakė britų konservatorių partijos lyderis Stan-

[9] Churchill, *The Gathering Storm*, p. 12.

ley Baldwinas 1933 m., – tai Europa turėtų imtis veiksmų. „Tačiau tokios situacijos dar nejaučiame".[10] Nuolaidžiavimo politikos šalininkai pateikė daugybę argumentų, tariamai įrodančių, jog jėgos panaudojimas būtų nereikalingas arba netinkamas. Kai kurie argumentavo, jog Vokietija ir jos nacių valdžia turi teisėtų pretenzijų, į kurias Vakarų galybės privalo atsižvelgti. Johnas Maynardas Keynesas aiškino, jog Versalio sutartis buvo žiauri ir kontraproduktyvi, tad Britanija ir Prancūzija galėjo kaltinti tik save dėl to, kad Vokietijos politika tapo pikta ir revanšistinė. Kai Hitleris pareiškė protestą dėl valdžios elgesio su etniniais vokiečiais Čekoslovakijoje ir kitur, Vakarų demokratijos buvo linkusios jį pripažinti. Ir kitos Europos valstybės nenorėjo patikėti, jog ideologinė priešprieša kompromisą su Hitleriu ir naciais daro negalimą. 1936 m. Prancūzijos premjeras Leonas Blumas sakė atvykusiam Vokietijos ministrui: „Esu marksistas ir žydas", bet „mes nieko nepasieksime, jeigu ideologinius barjerus laikysime neįveikiamais".[11] Daugelis save įtikino tuo, kad nors Hitleris blogas, alternatyva jam Vokietijoje veikiausiai būtų dar blogesnė. Britų ir prancūzų pareigūnai stengėsi gauti Hitlerio parašą įvairiuose susitarimuose, tikėdami, kad tik jis gali suvaldyti tai, kas buvo laikoma dar labiau ekstremistiniais Vokietijos visuomenės gaivalais.[12]

[10] Cituoju pagal A.J.P. Taylor, *The Origins of the Second World War* (New York, 1983), p. 73–74.

[11] Cituoju pagal Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York, 1994), p. 307.

[12] Kaip sakė vienas prancūzų pareigūnas Berlyne, „Jeigu Hitleris nuoširdžiai skelbia savo taikingus ketinimus, tai jis galės mus pasveikinti su pasiektu susitarimu; jeigu jis turi kitokių planų arba jeigu kurią nors dieną jis užleis savo vietą kokiam nors fanatikui, tai mes būsime bent jau atitolinę karo pradžią, o tai yra jau išlošis". Cituoju pagal Anthony Adamthwaite, *France and the Coming of the Second World War, 1936-1939* (London, 1977), p. 30; Kissinger, *Diplomacy*, p. 294.

Vykdant nuolaidžiavimo politiką buvo siekiama išlošti laiko, nes tikėtasi, kad Hitlerį galima patenkinti. Tačiau Britanijai ir Prancūzijai ši strategija baigėsi katastrofa. Kiekvieni prabėgę metai leido Vokietijai išnaudoti savo latentinį ekonominį bei pramoninį pranašumą ir persiginkluoti taip, kad demokratinės Europos šalys jau buvo nepajėgios Hitlerio sutureti arba jį nugalėti tada, kai jis galiausiai smogė savo smūgį. 1940 m. Hitlerio propagandos ministras Josephas Goebbelsas, kalbėdamas apie du prabėgusius Europos diplomatijos dešimtmečius, stebėjosi:

> 1933 m. Prancūzijos premjeras turėjo pasakyti (jeigu aš būčiau buvęs prancūzų premjeras, būčiau pasakęs): „Naujasis reichskancleris yra tas žmogus, kuris parašė *Mein Kampf*, kuris kalba tokius ir anokius dalykus. Šio žmogaus negalime toleruoti savo kaimynystėje. Arba jis pasitraukia, arba mes puolame!" Bet jie to nepadarė. Jie paliko mus ramybėje leisdami mums prasmukti pro rizikos zoną, ir mes sugebėjome apiplaukti visus pavojingus rifus. *O kai mes jau buvome pasiruošę ir gerai apsiginklavę, geriau negu jie, tada jie pradėjo karą!*"[13]

Rafinuoti nuolaidžiavimo argumentai galbūt galėjo būti ir veiksmingesni, jeigu jie būtų buvę adresuoti kitam žmogui, kitokioje šalyje ir kitokiomis aplinkybėmis, pavyzdžiui, trečiojo dešimtmečio Vokietijos lyderiui Gustavui Stresemannui. Jie buvo visiškai neveiksmingi Hitleriui ir ketvirtojo dešimtmečio Vokietijai. Tiesą sakant, nuolaidžiavimo politika tada buvo ne analizės, o silpnumo produktas.

Pirmasis pasaulinis karas labai susilpnino Europą, o Antrasis pasaulinis karas, kilęs dėl šios Europos strategijos ir diplomatijos fiasko, beveik sunaikino Europos valstybes kaip

[13] Cituoju pagal Paul Johnson, *Modern Times: The World from the Twenties to the Eighties* (New York, 1983), p. 341.

globalines galybes. Po karo jos nepajėgė siųsti į užjūrius pakankamų pajėgų, kad išlaikytų savo kolonijines imperijas Azijoje, Afrikoje bei Artimuosiuose Rytuose, todėl buvo priverstos masiškai išsižadėti daugiau nei penkis šimtmečius trukusio imperinio viešpatavimo, ir tai buvo bene svarbiausias globalinės įtakos perskirstymo epizodas žmonijos istorijoje. Mažiau nei per dešimtmetį nuo Šaltojo karo pradžios europiečiai savo kolonijines valdas Azijoje ir Artimuosiuose Rytuose perleido Jungtinių Valstijų strateginei atsakomybei – kartais tai darė savo noru, kartais – spaudžiami Amerikos, kaip tai buvo Sueco krizės atveju.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje daugelis įtakingų amerikiečių vylėsi, kad Europą galima atstatyti kaip „trečiąją jėgą" pasaulyje, pakankamai stiprią, kad atsilaikytų prieš Sovietų Sąjungą, o tai leistų Jungtinėms Valstijoms pasitraukti iš Europos. Franklinas Rooseveltas, Deanas Achesonas ir kiti amerikiečiai buvo įsitikinę, jog Didžioji Britanija prisiims didelės pasaulio dalies gynimo nuo Sovietų Sąjungos naštą. Tomis pokario dienomis prezidentas Harry Trumenas net įsivaizdavo pasaulį, kuriame Londonas ir Maskva konkuruoja dėl įtakos, o Jungtinės Valstijos veikia kaip „nešališkas teisėjas".[14] Tačiau tada britų vyriausybė leido aiškiai suprasti, jog ji nepajėgia toliau tiekti ekonominės ir karinės paramos Graikijai ir Turkijai, kurią šios iš jos gavo po karo. O 1947 m. britų pareigūnai jau matė, jog Jungtinės Valstijos netrukus „perims pasaulio lyderės fakelą iš mūsų stingstančių rankų".[15] Europa tapo priklausoma nuo Jungtinių Valstijų ir dėl savo, ir dėl pasaulio saugumo. Prancūzija ir Britanija nesusižavėjo nepriklausomo Europos bloko, „trečiosios galios", idėja, nes baiminosi, jog tai bus dingstis Amerikai pasitraukti iš Eu-

[14] John Lewis Gaddis, *The Long Peace* (New York, 1987), p. 55.

[15] Ibid.

ropos. Vėl joms tektų vienoms stoti prieš Vokietiją, o dabar dar ir prieš Sovietų Sąjungą. Kaip sakė vienas Amerikos pareigūnas, „Vienintelis tvirtybės likutis, prie kurio [prancūzai] kabinasi, yra faktas, jog amerikiečių karinės pajėgos stovi tarp jų ir raudonosios armijos".[16]

Tad nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos ir per vėlesnį pusšimtį metų Europa tapo strategiškai priklausoma nuo Jungtinių Valstijų. Buvusi globalinė Europos valstybių galia nesiekė toliau Europos žemyno. Vienintelė, nors ir gyvybiškai svarbi, strateginė Europos misija buvo ginti savo teritoriją ir atsilaikyti nuo sovietų puolimo, kol atvyktų amerikiečiai. Europiečius reikėjo įtikinėti imtis net šios misijos, o Europos nenoras skirti gynybai tiek lėšų, kiek Amerikos administracija manė esant reikalinga, buvo nuolatinis transatlantinės trinties šaltinis nuo NATO įsteigimo dienos iki Kennedy laikų, kurio „lankstaus atsako" doktrina priklausė nuo ryškaus Europos įprastųjų karinių pajėgų padidėjimo, ir Reagano laikų, kai Amerikos kongresmenai ėmė reikalauti, kad Europa imtųsi papildomų priemonių „dalijantis" bendros gynybos naštą.

Tačiau Šaltojo karo aplinkybės sukūrė turbūt neišvengiamą Amerikos ir Europos interesų trintį. Amerikiečiai teikė pirmenybę tokioms Europos karinėms pajėgoms, vadovaujamoms, žinoma, NATO, kurios galėtų sulaikyti sovietų kariuomenę Europos žemėje nesigriebiant branduolinio ginklo, ir, žinoma, didžiausių nuostolių patirtų europiečiai, o ne amerikiečiai. Nė kiek ne keista, kad daugelis europiečių į pageidaujamos gynybos formą laikėsi kitokio požiūrio. Jie buvo linkę kliautis JAV branduoliniu skėčiu, nes tikėjo, kad Europos saugumą gali garantuoti JAV ir Sovietų tarpusavio grėsmės balansas ir garantuoto abipusio susinaikinimo doktrina. Bet kuriuo atveju pirmaisiais Šaltojo karo metais Europos ekonomikos buvo per daug silpnos, kad savigynai apsirūpintų pa-

kankamomis karinėmis pajėgomis. Tačiau net tada, kai Europos ekonomikos atsigavo, europiečiai nerodė ypatingo noro sumažinti savo karinio atsilikimo nuo JAV. Amerikiečių branduolinė garantija atėmė iš europiečių paskatas leisti gynybai tiek pinigų, kad galėtų atkurti savo, kaip didžiųjų karinių galybių, statusą. Ši priklausomybės psichologija buvo neišvengiama Šaltojo karo ir branduolinio amžiaus realybė. Išdidi golistinė Prancūzija galėjo mėginti nuo jos vaduotis – pasitraukti iš NATO ir kurti savo nedideles branduolines pajėgas. Tačiau šis *force de frapper* buvo iš esmės tik simbolinis; nei Prancūzijos, nei Europos jis neišvadavo iš strateginės priklausomybės nuo Jungtinių Valstijų.

Europos santykinis silpnumas transatlantiniuose santykiuose atrodė mažiau probleminis Šaltojo karo metu iš dalies dėl unikalių geopolitinių to konflikto aplinkybių. Kad ir užgožta dviejų supergalybių jos flanguose, susilpnėjusi Europa vis dėlto išliko pagrindine strategine arena pasaulinei kovai tarp komunizmo ir demokratinio kapitalizmo, o tai, kartu su išliekamaisiais pasaulinės lyderystės įpročiais, leido europiečiams išsaugoti didesnę tarptautinę įtaką ir tarptautinę pagarbą nei tą, kurią jie galėjo paremti savo grynai karine galia. Amerikos Šaltojo karo strategija buvo grindžiama transatlantinės sąjungos idėja. Svarbiausia buvo palaikyti „Vakarų" vienybę ir darną. Natūralu, kad tai didino europiečių nuomonės globaliniais klausimais svarbą ir sukūrė tiek europiečiams, tiek amerikiečiams perdėtą Europos galios įvaizdį.

Šis įvaizdis išliko ir paskutinįjį XX a. dešimtmetį. Balkanų konfliktas tą dešimtmetį privertė Jungtines Valstijas tęsti savo politiką, teikiančią Europai strateginį prioritetą. Atrodė, kad po Šaltojo karo NATO aljansas atrado savo naują misiją – nešti taiką į tuos žemyno regionus, kur vis dar vyko smurtiniai etniniai konfliktai, kurie, kad ir mažesnio masto,

atrodė gana panašūs į ankstesnius šio šimtmečio konfliktus. NATO plėtra į savo sudėtį įtraukiant buvusius sovietų bloko narius – pergalės Šaltajame kare vainikavimas ir „vientisos ir laisvos" Europos sukūrimas – buvo dar vienas didysis Vakarų projektas, kuris leido Europai išlikti Amerikos politinio ir strateginio mąstymo centre.

Po to atsirado ankstyvas „naujosios" Europos pažadas. Susijungimas į vientisą politinį ir ekonominį vienetą – 1992 m. Mastrichto istorinis laimėjimas – daugeliui sužadino senosios Europos galybės atkūrimo nauja politine forma viltį. „Europa" būtų nauja supergalybė – ne tik ekonomine ir politine, bet ir karine prasme. Ji gebėtų spręsti tokias krizes Europos žemyne, kaip etniniai konfliktai Balkanuose, ir naujai iškiltų kaip globalinis pirmosios linijos žaidėjas. Paskutiniame XX a. dešimtmetyje europiečiai vis dar pasitikinčiai galėjo teigti, jog suvienytos Europos galia atkurs galiausiai tą globalinį „daugiapoliškumą", kurį sunaikino Šaltojo karo baigtis. Ir dauguma amerikiečių, kad ir su prieštaringomis emocijomis, susitaikė su būsimąja Europos supergalybe. Harvardo universiteto profesorius Samuelis Huntingtonas pranašavo, kad Europos Sąjungos susijungimas bus „svarbiausias žingsnis" pasaulio reakcijoje į Amerikos hegemoniją ir kad tai bus „tikroji daugiapolinė" įžanga į XXI amžių.[17]

Jeigu Europa šį pažadą būtų įvykdžiusi paskutinį XX a. dešimtmetį, pasaulis šiandien veikiausiai būtų visiškai kitoks. Jungtinės Valstijos ir Europa dabar galėtų derėtis dėl naujų santykių, grindžiamų apylyge galia, užuot mėginusios dorotis su didžiule galių nelygybe. Visai gali būti, jog tokio abipusio prisitaikymo pastangų rezultatas būtų buvęs naudin-

[16] Ibid., p. 65.

[17] Samuel P. Huntington, „The Lonely Superpower", Foreign Affairs 78 (March/April 1999): 35-49.

gas abiem pusėms: Europa galėjo prisiimti tam tikrą globalinio saugumo palaikymo naštą, o Jungtinės Valstijos, formuodamos savo užsienio politiką, galėjo labiau atsižvelgti į Europos interesus bei aspiracijas.

Tačiau „naujoji" Europa šio pažado neįvykdė. Ekonominėje ir politinėje srityje Europos Sąjunga padarė stebuklų. Nepaisant skeptikų abipus Atlanto baimių, Europa ištesėjo savo susivienijimo pažadą. Ir susivienijusi Europa iškilo kaip didžiulė ekonominė galybė, gebanti lygia greta stoti su Jungtinių Valstijų ir Azijos ekonomikomis, ir lygiomis sąlygomis derėtis tarptautinės prekybos bei finansų klausimais. Jeigu Šaltojo karo pabaiga turėjo pradėti erą, kurioje ekonominė galia turėtų didesnę reikšmę nei karinė, kaip to tikėjosi daugelis tiek Europoje, tiek Jungtinėse Valstijose, tai Europos Sąjunga buvo išties pasiruošusi formuoti pasaulio tvarką disponuodama įtaka, nenusileidžiančia Junginėms Valstijoms. Tačiau Šaltojo karo pabaiga nesumažino karinės galios reikšmės, ir europiečiai netrukus suvokė, jog ekonominė galia nebūtinai atstoja strateginę ir karinę galias. Jungtinės Valstijos, kurios išlaikė savo ekonominę ir karinę galybę, smarkiai pralenkė Europą savo bendra galia, kuria jos gali disponuoti tarptautinėje arenoje.

Faktiškai paskutinis XX a. dešimtmetis buvo ne Europos supergalybės kilimo, bet tolesnio Europos smukimo JAV karinės galios atžvilgiu laikotarpis. Balkanų konfliktas dešimtmečio pradžioje atskleidė Europos karinį bejėgiškumą ir politinį susiskaidymą; Kosovo konfliktas dešimtmečio pabaigoje atskleidė tai, kokia transatlantinė praraja skiria karines technologijas ir pajėgumą vykdyti šiuolaikinius karo veiksmus, ir ši praraja po kelerių metų tapo tik ryškesnė. Už Europos ribų, dešimtmečiui baigiantis, atotrūkis tapo dar ryškesnis, nes paaiškėjo, jog Europos valstybių galia ir valia vykdyti karines akcijas, individualiai ar kolektyviai, regionuose

už Europos ribų iš esmės yra nykštukinė. Europiečiai galėjo pasiųsti taikdarių pajėgas į Balkanus. Tiesą sakant, galiausiai jie pasiuntė didžiausias tokias pajėgas į Bosniją, Kosovą ir Makedoniją, net Afganistaną, ir galbūt kada nors pasiųs į Iraką. Tačiau jie neturėjo priemonių, kurios padėtų dislokuoti ir išlaikyti karinį kontingentą potencialiai priešiškoje teritorijoje net Europoje. Net palankiausiomis aplinkybėmis Europos vaidmuo apsiribojo taikdariais ir po to, kai Jungtinės Valstijos, veikdamos savarankiškai, įvykdė lemiamą karinės misijos ir situacijos stabilizavimo užduotį. Kaip sakė kai kurie europiečiai, tikrasis darbo pasidalijimas buvo toks: Amerika „ruošė pietus", o Europa „plovė lėkštes".

Didesnis Amerikos polinkis griebtis karinės jėgos ne visada reiškia didesnį norą prisiimti nuostolius. Karinių pajėgumų nelygybė neturi jokio ryšio su santykine Amerikos ir Europos karių drąsa. Prancūzų, britų ir net vokiečių vyriausybės kartais mažiau rūpinasi savo kariškių saugumu nei Amerikos prezidentai. Balkanų krizės metu dešimtojo dešimtmečio viduryje ir vėliau Kosove britų premjeras Tony Blairas labiau nei prezidentas Clintonas buvo linkęs pasiųsti kariuomenę sausumos veiksmams prieš Serbiją. Tačiau vienaip ar kitaip ši karinių pajėgumų nelygybė veikė prieš europiečius. Amerikos siekis vengti nuostolių ir pasirengimas leisti didžiulius pinigus naujoms karinėms technologijoms leido jai susikurti galingas karines pajėgas, galinčias tiksliai smogti triuškinančius smūgius iš didžiulių atstumų ir mažinančias nuostolių riziką savo kariams. Tuo tarpu Europos kariuomenės buvo mažiau technologiškai aprūpintos ir labiau priklausomos nuo artimos kovos taktikos. Šis technologinis atsilikimas, kuris visiškai atsiskleidė paskutinįjį XX a. dešimtmetį, JAV kariuomenei padarius stebėtiną pažangą ypatingo taiklumo ginkluotėje, jungtinių smūgių operacijose ir komunikacijos bei informacijos rinkimo technologijoje, dar labiau atšaldė euro-

piečių norą kariauti, nes neturint pajėgumų, leidžiančių smogti triuškinančius smūgius iš saugaus atstumo, jiems tektų patirti daugiau nuostolių vykdant bet kokią karinę akciją.

Šis Europos karinis silpnumas palyginti su Jungtinių Valstijų galia neturėtų stebinti, nes šiais bruožais pasižymėjo Europos karinės pajėgos Šaltojo karo metu. Strateginis Šaltojo karo iššūkis ir sulaikymo (*containment*) doktrina, reikalavusi, pasak George'o Kennano, „judrios ir budrios atsakomosios jėgos nuolat kintančiuose geografiniuose bei politiniuose taškuose", privertė Jungtines Valstijas kurti karines pajėgas, gebančias vykdyti karines akcijas iškart keliuose tolimuose regionuose.[18] Europos strateginis vaidmuo buvo visiškai kitoks – ginti save ir atlaikyti sovietų pajėgų puolimą, o ne vykdyti tolimus karinius išpuolius.[19] Dėl to daugumai Europos valstybių teko išlaikyti didžiulę sausumos kariuomenę, pasiruošusią blokuoti sovietų invazijos maršrutus savo teritorijoje, o ne rengti mobilias pajėgas tolimiems regionams. Amerikiečiai ir europiečiai, siūlę po Šaltojo karo pabaigos Europai plėsti savo strateginį vaidmenį už Europos žemyno ribų, reikalavo revoliucinių Europos strategijos ir galios permainų. Buvo nerealu tikėtis, jog europiečiai susigrąžins savo, kaip tarptautinės galybės, statusą, kurį jie turėjo iki Antrojo pasaulinio karo, nebent Europos tautos būtų panorėjusios didžiulius išteklius iš socialinių programų perkelti į karines programas, restruktūrizuoti ir modernizuoti savo karines pajėgas – kariuomenę, kurios paskirtis yra pasyvi teritorinė gynyba, pakeisti kariuomene, gebančia veikti toli nuo namų.

[18] X [George F. Kennan], „The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, July 1947, perspausdinta kn. James F. Hoge Jr. and Fareed Zakaria, eds., *The American Encounter: The United States and the Making of the Modern World* (New York, 1997), p. 165.

[19] Jungtinė Karalystė ir Prancūzija turėjo didžiausius pajėgumus vykdyti karines operacijas užjūriuose, tačiau šia savo galia jos toli gražu neprilygo Jungtinėms Valstijoms.

Europos elektoratas, žinoma, nepanoro atlikti tokios revoliucinės savo prioritetų peržiūros. Jis ne tik nenorėjo mokėti už jėgos panaudojimo galimybę už Europos ribų, bet po Šaltojo karo nenorėjo mokėti net už tokias pajėgas, kurių reikėtų vykdant bent minimalias karines akcijas savo žemyne be Amerikos paramos. Be to, neatrodo, kad kam nors rūpėjo išsiaiškinti, ar Europos elektoratas norėtų skirti pinigų NATO stiprinimui arba nepriklausomai Europos užsienio ir gynybos politikai. Jo atsakymas būtų buvęs tas pats. Užuot Sovietų Sąjungos žlugimą traktavę kaip progą išplėsti Europos strateginę viziją, europiečiai jį suvokė kaip gerą progą išsidalyti nemažus taikos dividendus. Europai Sovietų Sąjungos žlugimas ne tik pašalino strateginį priešą; tam tikra prasme jis pašalino geopolitikos poreikį. Daugelis europiečių Šaltojo karo baigtį suvokė kaip atostogas po strategijos. Nors buvo kalbama apie Europos kaip globalinės galybės kūrimą, Europos šalių vidutinis gynybai skiriamas biudžetas pamažu nusmuko žemiau 2 proc. BNP lygio, o paskutiniame XX a. dešimtmetyje Europos karinė galia nuolat smuko JAV galios atžvilgiu.

Šaltojo karo pabaiga kitokių padarinių turėjo kitoje Atlanto pusėje. Nors dauguma amerikiečių taip pat tikėjosi taikos dividendų, o gynybos biudžetas sumažėjo arba beveik nesikeitė dešimtąjį dešimtmetį, išlaidos gynybai išliko daugiau nei 3 proc. BNP lygmens. Beveik iškart po Sovietų imperijos subyrėjimo įvyko Irako invazija į Kuveitą, po kurios sekė didžiausia karinė Amerikos akcija per paskutinįjį ketvirtį amžiaus – Jungtinės Valstijos beveik pusę milijono karių nusiuntė į Persų įlankos regioną. Vėliau Amerikos administracija sumažino buvusias Šaltojo karo metų karines pajėgas, tačiau ne taip drastiškai, kaip buvo galima tikėtis. Faktiškai besikeičiančios Amerikos administracijos netraktavo Šaltojo karo pabaigos kaip progos išeiti strateginių atostogų. Nuo pirmojo Bus-

ho administracijos ir Clintono administracijos metais Amerikos strategija ir karinis planavimas buvo grindžiamas prielaida, jog Jungtinėms Valstijoms beveik vienu metu gali tekti kovoti ir nugalėti dviejuose karuose skirtinguose pasaulio regionuose. Šio dviejų karų standarto, kad ir dažnai kritikuojamo, niekada neišsižadėjo kariniai ir civiliniai šalies lyderiai, kurie buvo įsitikinę, jog Jungtinės Valstijos turi būti pasiruošusios kovoti Korėjos pusiasalyje ir Persų įlankoje. Tas faktas, jog Jungtinės Valstijos galėjo net svarstyti tokio karinio pajėgumo palaikymo galimybę, jas atskiria nuo europietiškųjų jos sąjungininkių, kurios nebuvo pajėgios kovoti bent vieno nedidelio karo prie pat savo namų, o jau kalbėti apie du didelius karus tūkstančių mylių atstumu. Pagal istorinius standartus Amerikos karinė galia po Šaltojo karo, ypač jos galia mesti karines pajėgas į bet kurį pasaulio kraštą, išlieka beprecedentis.

Jau pats Sovietų imperijos žlugimas nepaprastai padidino Amerikos santykinę galią likusio pasaulio atžvilgiu. Didžiulis Amerikos karinis arsenalas, kadaise vos pakankamas atsverti Sovietų galiai, dabar galėjo būti naudojamas visame pasaulyje be konkurencijos. Šis „vienpolinis momentas" turėjo natūralų ir numatomą padarinį: Jungtinės Valstijos pradėjo noriau naudoti savo galią užsienyje. Išnykus Sovietų galios atsvarai, Jungtinėms Valstijoms atsivėrė galimybė vykdyti intervencijas praktiškai bet kuriame pasaulio krašte – šį faktą atspindėjo užjūrio karinių intervencijų gausėjimas, kuris prasidėjo pirmojo Busho administracijos metu (invazija į Panamą 1989 m., Persų įlankos karas 1991 m. ir humanitarinė intervencija į Somalį 1992 m.) ir tęsėsi Clintono laikais – intervencija į Haitį, Bosniją ir Kosovą. Nors daugelis Amerikos politikų kalbėjo apie traukimąsi iš pasaulio, realiai Amerika vis dažniau vykdė intervencijas užsienyje nei Šaltojo karo metais. Naujų technologijų dėka Jungtinės Valstijos galėjo lais-

viau naudoti jėgą, ribotesniais būdais galėjo smogti oro ir raketų smūgius užsienyje, ir tai darė vis dažniau. Tad Šaltojo karo pabaiga tik padidino ir taip jau didelį Europos galios atotrūkį nuo Amerikos galios.

Galios ir silpnumo psichologija

Ši didžiulė ir didėjanti galių nelygybė negalėjo nesukurti strateginės savivokos ir strateginių „kultūrų" atotrūkio. Natūralu, kad stiprios valstybės į pasaulį žvelgia kitaip negu silpnosios. Jos skirtingai vertina riziką ir grėsmes, skirtingai apibrėžia saugumą ir jų nesaugumo tolerancijos lygiai kiti. Disponuojantys didele karine galia labiau yra linkę jėgos naudojimą traktuoti kaip naudingą tarptautinių santykių įrankį nei tie, kurie turi mažesnę karinę galią. Faktiškai stipresnieji jėga gali kliautis labiau nei jiems derėtų. Vienas britų analitikas, kritikuodamas Amerikos polinkį griebtis karinių veiksmų, prisimena seną patarlę: „Kai turi plaktuką, visos problemos atrodo kaip vinys." Tikra tiesa. Tačiau valstybėms, nedisponuojančioms didele karine galia, iškyla priešingas pavojus: kai neturi plaktuko, tai nenori, kad kas nors atrodytų kaip vinis. Galios ir silpnumo psichologija paaiškina daug ką iš to (žinoma, ne viską), kas šiandieną Jungtines Valstijas skiria nuo Europos.

Problema nėra nauja. Šaltojo karo metu amerikiečių karinis pranašumas ir santykinis Europos silpnumas sukeldavo svarbių ir kartais labai rimtų jų nesutarimų dėl JAV ir sovietų ginklavimosi varžybų ir Amerikos intervencijų į Trečiąjį pasaulį. Golizmas, *Ostpolitik* ir įvairūs sąjūdžiai už Europos nepriklausomybę bei vienybę buvo ne tik Europos garbės ir veiksmo laisvės siekio išraiška. Jie atspindėjo ir Europos įsitikinimą, jog Amerikos pozicija Šaltojo karo metu buvo per-

nelyg konfrontacinė, militaristinė ir pavojinga. Pačioje Šaltojo karo pradžioje, kai Churchillis ir kiti kartais reiškė susirūpinimą dėl to, kad Jungtinės Valstijos užima pernelyg švelnią poziciją santykiuose su Stalinu, paprastai amerikiečiai kėlė griežtesnio sovietų tramdymo idėjas, o europiečiai joms priešinosi. Europiečiai buvo įsitikinę, jog jie geriau žino, kaip dorotis su sovietais: bendravimu ir vilionėmis naudoti komercinius ir politinius ryšius, kantrumu ir pakantumu. Tai buvo teisėta pozicija, kurią kartkartėmis pripažino daugelis amerikiečių, ypač Vietnamo karo metu ir netrukus po jo, kai Amerikos lyderiai irgi patikėjo, jog ir jie veikia iš silpnumo pozicijos. Tačiau nuolatinis europiečių priešinimasis kietesnei Amerikos pozicijai Šaltajame kare atspindėjo pamatinį ir nuolatinį Europos silpnumą santykiuose su Jungtinėmis Valstijomis: Europa paprasčiausiai disponavo mažesnėmis karinių operacijų galimybėmis ir buvo labiau pažeidžiama galingos Sovietų Sąjungos priešstatoje. Europos pozicija galbūt taip pat atspindėjo žemyno karų prisiminimą. Amerikiečiai, kai patys nebūdavo įvelti į *détante* subtilybes, Europos poziciją traktavo kaip naują nuolaidžiavimo politikos formą, kaip grįžimą prie ketvirtojo dešimtmečio bailumo psichologijos. Europiečiai ją traktavo kaip išmintingesnę ir rafinuotesnę politiką, kaip galimą atsvarą tam, ką laikė pernelyg konfrontacine Vašingtono pozicija Šaltajame kare.

Vis dėlto Šaltojo karo metu tai buvo veikiau taktiniai, o ne filosofiniai nesutarimai. Tai nebuvo ginčai dėl karinės galios tikslų, nes abi Atlanto pusės aiškiai kliovėsi savo jungtine karine galia, pajėgiančia atremti bet kurį galimą sovietų puolimą, kad ir kaip mažai tikėtinas toks puolimas atrodytų. Šaltojo karo pabaiga, kuri vienu kartu išryškino ir galių nelygybę, ir pašalino bendrą sovietų priešą, ne tik išryškino strateginių perspektyvų skirtingumus, bet ir pakeitė nesutarimo esmę.

Beveik visą paskutinį XX a. dešimtmetį nostalgiški politikai bei politikos analitikai abiejose Atlanto pusėse pabrėždavo, jog amerikiečiai ir europiečiai iš esmės sutaria dėl grėsmių taikai ir pasaulio tvarkai prigimties, tik nesutaria dėl to, kaip į jas derėtų atsakyti. Ši optimistinė analizė nepastebėjo atsiveriančios prarajos. Pastarąjį dešimtmetį vis dažniau Jungtinės Valstijos ir jų sąjungininkės Europoje pradėjo rimtai nesutarti dėl to, kas laikytina netoleruojamomis grėsmėmis tarptautiniam saugumui ir pasaulio tvarkai, ir tai akivaizdžiai parodė Irako atvejis. Visi šie nesutarimai pirmiausia atspindi galių nelygybę.

Vienas didžiausių transatlantinių nesutarimų pasibaigus Šaltojam karui kilo dėl to, kurios „naujos" grėsmės nusipelno didžiausio dėmesio. Amerikos administracijai didžiausią rūpestį kėlė vadinamosios piktavalės valstybės (*rogue states*) ir tai, ką prezidentas George'as W. Bushas prieš metus pavadinimo „blogio ašimi". Dauguma europiečių ramiau žvelgė į šių režimų keliamus pavojus. Kaip yra sakęs vienas prancūzų pareigūnas, „Problemą kelia 'nepavykusios', o ne 'piktavalės valstybės'."

Kodėl amerikiečiai ir europiečiai skirtingai suvokia tas pačias grėsmes? Europiečiai dažnai sako, jog amerikiečiai kelia nepamatuotus „tobulo" saugumo reikalavimus. Tai paaiškinama tuo, jog jie šimtmečius saugiai gyveno už dviejų vandenynų.[20] Europiečiai tariasi žiną, ką reiškia gyventi grėsmės šešėlyje arba šalimais su blogiu, nes jie taip gyveno šimtmečius – ir tai paaiškina didesnę jų toleranciją tokioms grėsmėms, kurias galbūt kelia Saddamo Husseino Irakas, ajatolų Iranas ar Šiaurės Korėja. Jų nuomone, amerikiečiai perdeda šių režimų keliamas grėsmes.

[20] Tiesą sakant, šį požiūrį taip pat galima atrasti daugelyje Amerikos vadovėlių.

Tačiau šis kultūrinis paaiškinimas neįtikina. Jungtinės Valstijos savo formavimosi dešimtmečius gyveno didelio nesaugumo laikus, nes buvo supamos priešiškų Europos imperijų Šiaurės Amerikos žemyne ir jautė nuolatinę savo pačių suirimo grėsmę veikiant išcentrinėms jėgoms, kurias skatino išorės grėsmės – šalies nesaugumas buvo pagrindinė George'o Washingtono Atsisveikinimo kalbos tema. Europiečių tariama tolerancija nesaugumui ir blogiui veikiausiai yra perdėta. Ištisus tris šimtmečius Europos katalikai ir protestantai buvo linkę veikiau žudyti nei toleruoti vieni kitus; ir du paskutinieji šimtmečiai nepaliudijo didesnės prancūzų ar vokiečių tarpusavio tolerancijos. Kai kurie europiečiai teigia, jog būtent dėl to, kad Europa taip daug kentėjo, ji labiau nei Amerika toleruoja kančią ir todėl labiau toleruoja grėsmes. Labiau tikėtina, jog tiesa yra visiškai priešinga. Pirmojo pasaulinio karo prisiminimas britų ir prancūzų visuomenes privertė į nacių Vokietiją žvelgti su baime, o ne su didesne tolerancija, ir ši nuostata itin prisidėjo joms priimant nuolaidžiavimo strategiją ketvirtajame XX a. dešimtmetyje.

Didesnę Europos tolerancijos šiandienos grėsmėms geriau paaiškina jos palyginti didelis silpnumas. Nesunku suvokti galios ir bejėgiškumo psichologijos skirtumą. Žmogus miške, ginkluotas tik peiliu, gali nuspręsti, kad link jo sėlinantis lokys yra toleruotina grėsmė, nes jo alternatyva – sumedžioti lokį turint tik peilį – yra rizikingesnė už tą alternatyvą, jei jis gulėtų nejudėdamas ir tikėtųsi, kad lokys jo neužpuls. Tačiau tas pats žmogus, ginkluotas šautuvu, veikiausiai kitaip vertins tai, kas laikytina toleruotina rizika. Kodėl rizikuoti būti sudraskytam, jeigu tokios rizikos galima išvengti? Ši visiškai normali žmogiškoji psichologija įkalė pleištą tarp Jungtinių Valstijų ir Europos. Europiečių dauguma visada manė, kad Saddamo Husseino keliamas pavojus labiau toleruotinas už jo pašalinimo riziką. Tačiau amerikiečiai, būdami stipresni,

nusibrėžė žemesnį tolerancijos slenkstį dėl Sadamo ir jo masinio naikinimo ginklų, ypač po rugsėjo 11-osios. Abu vertinimai buvo visiškai natūralūs atsižvelgiant į skirtingas galingosios Amerikos ir silpnesnės Europos perspektyvas. Europiečiai sako, jog amerikiečiai mėgsta „spręsti problemas", ir tai yra tiesa, nes tie, kurie turį didesnį pajėgumą joms spręsti labiau linkę mėginti jas spręsti nei tie, kurie tokio pajėgumo neturi. Amerikiečiai galėjo įsivaizduoti sėkmingą invaziją į Iraką ir Saddamo nuvertimą, todėl 2002 m. pabaigoje daugiau nei 70 procentų amerikiečių pritarė tokiai akcijai. Nė kiek nekeista, kad europiečiams tokia akcija atrodė neįsivaizduojama ir bauginanti.

Nepajėgumas atsakyti į grėsmes ne tik verčia griebtis tolerancijos. Jis gali versti problemos nematyti. Normalu mėginti išmesti iš galvos tai, su kuo nieko negali padaryti. Pasak vieno Europos viešosios nuomonės tyrinėtojo, net pats dėmesys „grėsmėms" skiria Amerikos politikos formuotojus nuo jų kolegų Europoje. Amerikiečiai, – rašo Stevenas Evertsas, – kalba apie užsienio „grėsmes", tokias kaip „masinio naikinimo ginklo platinimas, terorizmas ir 'piktavalės valstybės'". Europiečiai mato „iššūkius", tokius kaip „etniniai konfliktai, migracija, organizuotas nusikalstamumas, skurdas ir aplinkos alinimas". Tačiau kaip pabrėžia Evertsas, esminis skirtumas yra ne kultūros ar filosofijos skirtumas, bet galios nelygybė. Europiečiams „labiau rūpi problemos ..., kurias lengviau spręsti politinėmis priemonėmis ir dideliais pinigais."[21] Kitaip sakant, europiečiai daugiau dėmesio skiria tiems „iššūkiams", kuriems svarbu Europos stipriosios pusės, o ne toms „grėsmėms", kur Europos silpnumas nežada priimtinų sprendimų. Jeigu Europos strateginė kultūra šian-

[21] Steven Everts, „Unilateral America, Lightweight Europe: Managing Divergence in Transatlantic Foreign Policy", working paper, Centre for European Reform, February 2001.

dien mažiau vertina kietą jėgą bei karinę galią ir daugiau vertina tokius „minkštos" jėgos įrankius kaip ekonomika ir prekyba, tai ar iš dalies tai nepaaiškinama tuo, jog Europos silpna karinė galia ir stipri ekonomika? Amerikiečiai lengviau pastebi grėsmių egzistavimą ir mato jas net ten, kur kiti jų galbūt nemato, nes jie gali lengviau įsivaizduoti dorojimosi su jomis būdus.

Tačiau nevienodas grėsmių suvokimas Jungtinėse Valstijose ir Europoje nėra tik psichologinis dalykas. Jį taip pat lemia praktinė realybė, kuri yra dar vienas galių nelygybės ir dabartinės tarptautinės tvarkos padarinys. Nors Irakas ir kitos 'piktavalės valstybės' kėlė grėsmę Europai, objektyviai jos *nekėlė* jai tokio pat lygio grėsmės, kokią kėlė Jungtinėms Valstijoms. Visų pirma yra Amerikos suteiktoji saugumo garantija Europai, kuria europiečiai mėgavosi šešetą dešimtmečių nuo tada, kai Jungtinės Valstijos prisiėmė atsakomybę už tvarkos palaikymą atokiuose pasaulio regionuose – nuo Rytų Azijos iki Artimųjų Rytų – iš kurių Europos valstybės beveik visiškai pasitraukė. Europiečiai įtikėjo, atvirai pripažindami ar nepripažindami to sau, jog jeigu koks nors Irakas ar kita 'piktavalė valstybė' keltų joms realią ir tiesioginę (ne vien potencialią) grėsmę, tai Jungtinės Valstijos imtųsi reikiamų priemonių. Jeigu Šaltojo karo metu Europai neišvengiamai teko prisiimti didelę savo gynybos naštos dalį, tai pasibaigus Šaltajam karui europiečiai mėgavosi kaip niekada aukštu „nemokamo saugumo" lygiu, nes dauguma tikėtinų grėsmių kilo iš regionų už Europos ribų, kur tik Jungtinės Valstijos galėjo efektyviai panaudoti jėgą. Vien tik praktine prasme (realaus strateginio planavimo prasme) Irakas, Šiaurės Korėja, Iranas ar bet kuri kita 'piktavalė valstybė' pasaulyje nebuvo pirmaeilė Europos problema. Ir, žinoma, ne Kinija. Europiečiai ir amerikiečiai sutarė, kad tai pirmiausia yra Amerikos problemos.

Štai kodėl Saddamas Husseinas niekada nebuvo suvokiamas kaip tokia grėsmė Europai, kokia jis buvo Jungtinėms Valstijoms. Transatlantinės galių nelygybės loginis padarinys buvo tai, kad uždavinys sutramdyti Saddamą Husseiną visada priklausė pirmiausia Jungtinėms Valstijoms, o ne Europai, ir su tuo sutiko kiekvienas[22] – įskaitant ir Saddamą, ir būtent dėl to jis visada laikė Jungtines Valstijas, o ne Europą savo pagrindiniu priešu. Persų įlankoje, Artimuosiuose Rytuose ir daugelyje kitų pasaulio regionų (įskaitant Europą) Jungtinės Valstijos atlieka svarbiausio tvarkdario vaidmenį. „Esate tokie galingi", – europiečiai dažnai sako amerikiečiams, – „tad kodėl visur matote sau grėsmes?" Tačiau būtent dėl to, kad Amerika yra didžioji galybė, prisiėmusi atsakomybę už kitų valstybių saugumą, ji yra svarbiausias ir dažnai vienintelis taikinys. Suprantama, daugumą europiečių tenkino šis jos vaidmuo.

Europos ir Amerikos viešosios nuomonės apklausa, atlikta 2002 m. vasarą, aiškiai atskleidžia šį transatlantinį grėsmių suvokimo skirtumą. Nors buvo skelbiama, jog ji liudija didesnį ar mažesnį Amerikos ir Europos visuomenių sutarimą, skaičiai rodo, jog amerikiečiams kur kas labiau nei europiečiams rūpi grėsmė, kurią kelia ne tik Irakas, Iranas ir Šiaurės Korėja, bet ir Kinija, Rusija, Indijos ir Pakistano priešpriešа ir net Izraelio bei arabų valstybių konfliktas – beveik visais šiais klausimais kur kas daugiau amerikiečių nei europiečių išreiškė savo susirūpinimą.[23] Tačiau kodėl amerikiečiai,

[22] Nepaisant aiškaus britų indėlio į karinę operaciją prieš Iraką.

[23] Apklausa, kurią finansavo Vokietijos Marshallo fondas ir Čikagos užsienio santykių taryba, buvo atlikta 2002 m. birželio 1–liepos 6 d. Paprašyti nurodyti, kurios „galimos grėsmės gyvybiniams interesams" kelia „ypatingą pavojų", 91 procentas amerikiečių ir 65 procentai europiečių nurodė „tarptautinį terorizmą". „Irako masinio naikinimo ginklų" klausimu atotrūkis buvo 28 punktai: 86 procentai amerikiečių Iraką

„apsaugoti dviejų vandenynų", turėtų rūpintis įsižiebiančiais Azijos subkontinento arba Rusijos konfliktais labiau nei europiečiai, gyvenantys šalia? Mat amerikiečiai žino, jog kilus bet kokiam tarptautiniam konfliktui – Taivano sąsiauryje ar Kašmyre – veikiausiai būtent jiems pirmiems tektų įsitraukti į konfliktą. Tai žino ir europiečiai. Apklausos rodo, jog amerikiečiams labiau nei europiečiams rūpi grėsmės globaliniam saugumui, o europiečiams labiau rūpi globalinio atšilimo problemos; ir tai liudija, jog visuomenės skirtingose Atlanto pusėse stebėtinai tiksliai jaučia labai skirtingus savo šalių globalinius vaidmenis.

Amerikiečiai yra „kaubojai", kaip mėgsta sakyti europiečiai. Ir šiame posakyje yra tiesos. Jungtinės Valstijos veikia kaip tarptautinis šerifas, galbūt pats prisiėmęs šį vaidmenį, bet vis dėlto smarkiai pritariant kitiems, ir mėgina įtvirtinti tam tikrą taikos bei teisingumo tvarką pasaulyje, kurį amerikiečiai suvokia kaip anarchinį ir kuriame jos pažeidėjus tenka tramdyti arba naikinti, paprastai ginklu. Europa, pagal šią „laukinių Vakarų" analogiją, primena salūno šeimininką. Nusikaltėliai šaudo į šerifus, ne į salūnų šeimininkus. Faktiškai, salūno šeimininko požiūriu, šerifas, mėginantis jėga įvesti tvarką, kartais gali būti labiau pavojingas už nusikaltėlius, kurie, bent jau kartais, ateina galbūt tik išgerti.

Kai po rugsėjo 11-osios milijonai europiečių išėjo į gatves, dauguma amerikiečių manė, jog jie tai daro vedami bendro pavojaus ir bendro intereso: europiečiai žino, jog gali ateiti ir jų eilė. Tačiau europiečių jausmai buvo kitokie. Europiečiai

traktavo kaip „ypač rimtą" grėsmę, palyginti su 58 procentais europiečių. „Islamiškojo fundamentalizmo" atžvilgiu šis santykis buvo 61–49; „karinio konflikto tarp Izraelio ir kaimyninių arabų" atžvilgiu jis buvo 67–43; „įtampos tarp Indijos ir Pakistano" atžvilgiu: 54–32; „Kinijos tapsmo pasauline galybe" atžvilgiu: 56–19; „politinių sukrėtimų Rusijoje" atžvilgiu: 27–15.

niekada nemanė, jog jie bus kitas taikinys. Jie galėtų būti antrinis taikinys – dėl sąjungos su Jungtinėmis Valstijomis, bet jie nėra pirminis taikinys, kadangi jie nebėra imperialistai Artimuosiuose Rytuose, jeigu būtų kitaip, tai žadintų tokį pat antagonizmą, kokio dabar sulaukia Jungtinės Valstijos. Kai europiečiai ašarojo ir mojavo Amerikos vėliavėlėmis po rugsėjo 11-osios, jie reiškė nuoširdžią žmogišką simpatiją. Tai buvo liūdesio ir užuojautos amerikiečiams išraiška. Gerai tai ar blogai, šios europiečių solidarumo demonstracijos buvo veikiau spontaninės užuojautos, o ne savo interesų apdairaus išskaičiavimo išraiška. Europiečių simpatija, nelydima bendro pavojaus ir bendros atsakomybės suvokimo, nesubūrė europiečių ir amerikiečių į bendrą strateginę partnerystę. Priešingai, kai tik amerikiečiai nuo tiesioginių Osamos bin Ladeno paieškų ir Al Kaedos naikinimo tikslų perėjo prie platesnių strateginių „karo su terorizmu" tikslų, europiečiai nuo jų nusigręžė.

Skirtingas grėsmių ir dorojimosi su jomis būdų suvokimas tam tikra prasme yra tik paviršinė išraiška, liudijanti gilesnius galingos Amerikos ir palyginti silpnesnės Europos pasaulėžiūrų skirtumus. Europiečius ir amerikiečius skiria ne vien nesutarimai dėl to, kaip spręsti tokias specifines problemas kaip Irakas. Skiriasi jų požiūris ir į tai, kaip apskritai turi būti tvarkomas pasaulis, kokį vaidmenį jame turi atlikti tarptautinės institucijos bei tarptautinė teisė ir kokį vaidmenį tarptautiniuose santykiuose turi atlikti jėgos naudojimas ir diplomatija.

Kai kurie šio nesutarimo aspektai sietini su galios nelygybe. Europos santykinis silpnumas natūraliai didina Europos suinteresuotumą kurti tokį pasaulį, kuriame karinė jėga ir kietoji galia būtų svarbiau už ekonominę ir minkštąją galią, tokią tarptautinę tvarką, kur tarptautinė teisė ir tarptautinės institucijos būtų svarbesnės negu atskirų valstybių galia,

kur vienašališki galingų valstybių veiksmai būtų draudžiami, ir kur visos šalys, nepriklausomai nuo jų galios, turėtų lygias teises ir būtų vienodai ginamos visuotinai pripažintų tarptautinių elgesio normų. Dėl savo santykinio silpnumo europiečiai yra suinteresuoti menkinti ir galiausiai atmesti brutalias anarchinio hobsiškojo pasaulio, kur galiausiai jėga lemia šalių saugumą ir sėkmingą raidą, taisykles.

Tai nėra priekaištas. Silpnesnės valstybės to siekia nuo neatmenamų laikų. To siekė amerikiečiai XVIII amžiuje ir XIX amžiaus pradžioje, kol europietiškoji galios politikos sistema, palaikoma globalinių Prancūzijos, Britanijos ir Rusijos ambicijų, amerikiečiams kėlė nuolatinę imperinio susidorojimo grėsmę. Tais laikais to siekė ir mažosios Europos valstybės, iš kurių šaipėsi Burbonų karaliai bei kiti galingi monarchai, kuriems veikiau rūpėjo *raison d'état*. XVIII amžiuje didžioji tarptautinės teisės atvirose jūrose advokatė buvo Amerika, o didžioji oponentė buvo Britanija – „jūrų šeimininkė". Anarchijos pasaulyje mažosios valstybės visada baiminasi, jog taps aukomis. Kita vertus, didžiosios valstybės paprastai baiminasi, kad taisyklės jas gali suvaržyti labiau nei jos gali sutramdyti anarchiją. Anarchiniame pasaulyje jos kliaujasi tuo, kad jų pačių galia užtikrins jų saugumą ir gerovę.

Šis natūralus, istorinis stipresniųjų ir silpnesniųjų nesutarimas pasireiškia šiandienos transatlantiniame ginče dėl vienašališkumo problemos. Europiečiai paprastai mano, jog jų priešinimasis Amerikos vienašališkumui įrodo jų didesnį atsidavimą pasaulinės tvarkos principams. Ir iš tiesų, jų atsidavimas šiems idealams, kad ir ne absoliutus, yra didesnis nei daugumos amerikiečių. Tačiau europiečiai mažiau linkę pripažinti kitą tiesą – kad jų priešinimasis vienašališkumui irgi yra egoistinis. Kadangi Europos šalys nėra pajėgios vykdyti vienašališkų karinių akcijų nei individualiai, nei

kolektyviai kaip „Europa", visai natūralu, jog jos turi priešintis idėjai, kad kitiems būtų leidžiama daryti tai, ko jos negali padaryti pačios. Europiečiams apeliavimas į daugiašališkumą ir tarptautinę teisę žada realią praktinę naudą mažomis sąnaudomis.

To negalima pasakyti apie Jungtines Valstijas. Viešosios nuomonės apklausos nuolat rodo, jog iš principo amerikiečiai palaiko daugiašales akcijas. Jie net palaiko akcijas, vykdomas JT organizacijos vardu, nes šią organizaciją faktiškai sukūrė patys amerikiečiai. Tačiau išlieka paprastas faktas: amerikiečiai yra pajėgūs veikti vienašališkai ir ne kartą sėkmingai taip veikė. Lengvabūdiška tezė, jog Amerika negali „veikti viena", yra veikiau naivaus tikėjimosi išraiška, o ne fakto konstatacija. Amerikiečiai, žinoma, norėtų veikti kartu su kitais, ir jų veiksmai būtų sėkmingesni, jeigu Jungtinės Valstijos turėtų sąjungininkų. Tačiau jeigu išties būtų tiesa, jog Jungtinės Valstijos negali veikti vienašališkai, tai dabar nebūtų didžiojo transatlantinio ginčo dėl Amerikos vienašališkumo. Šiandienos problema, jeigu tai išvis yra problema, jog Jungtinės Valstijos *gali* „veikti vienos", todėl vargu ar mus turi stebinti tai, jog Amerikos supergalybė nori išsaugoti šį savo gebėjimą. Geopolitinė logika diktuoja tai, kad amerikiečiai mažiau nei europiečiai yra suinteresuoti palaikyti daugiašališkumą kaip visuotinį valstybių elgesio principą. Nesvarbu, ar vienašališkumas yra geras, ar blogas dalykas, tačiau jį uždraudus amerikiečiai objektyviai nuo to nukentėtų labiau nei bet kuri kita valstybė šiandienos vienpoliame pasaulyje. Tiesą sakant, vien tam, kad amerikiečiai perimtų europiečių požiūrį į daugiašališkumo privalumus, jie turėtų būti net labiau nei europiečiai atsidavę tarptautinės teisinės tvarkos idealams ir principams. Europiečių idealai ir interesai konverguoja pasaulyje, tvarkomame pagal daugiašališkumo principą. Amerikiečiams jie nekonverguoja.

Taip pat suvokiama, kodėl europiečius baugina Amerikos vienašališkumas ir kodėl jie turi mėginti jį tvardyti per tokias institucijas kaip Jungtinės Tautos. Tie, kurie patys negali veikti vienašališkai, natūraliai nori turėti mechanizmą, leidžiantį kontroliuoti tuos, kurie taip veikti gali. Europos požiūriu, Jungtinės Valstijos gali atrodyti kaip palyginti gėrybinis hegemonas, tačiau kiek jo veiksmai trukdo klostytis pasaulio tvarkai, palankesnei silpnesniųjų valstybių saugumui, tiek objektyviai jis yra pavojingas. Tai iš dalies paaiškina, kodėl pastaraisiais metais principiniu Europos užsienio politikos tikslu tapo, vieno Europos stebėtojo žodžiais, Jungtinių Valstijų „sudaugiašalinimas".[24] Tai paaiškina europiečių reikalavimą, kad Jungtinės Valstijos veiktų tik su JT Saugumo tarybos pritarimu. JT Saugumo taryba tėra blyški tikrosios daugiašalės tvarkos aproksimacija, nes ją Jungtinės Valstijos sukūrė siekdamos penkioms „didžiosioms galybėms" pokario eroje suteikti išimtinę teisę spręsti, kas yra ir kas nėra teisėta tarptautinė akcija. Šiandieną Saugumo taryboje yra tik viena „didžioji galybė" – Jungtinės Valstijos. Tačiau Saugumo taryba vis dėlto išlieka ta vieta, kur silpnesnės valstybės, tokios kaip Prancūzija, bent jau teoriškai gali kontroliuoti Amerikos veiksmus, *jeigu* Jungtines Valstijas pavyksta įtikinti atvykti į Saugumo tarybą ir įsipareigoti paklusti jos sprendimams. Europiečiams JT Saugumo taryba atstoja galią, kurios jie patys neturi.

Tiesą sakant, nepaisant Huntingtono ir kitų realizmo teoretikų pranašavimų, europiečiai net nemėgino atremti kylančios Amerikos koloso galios – jie nemėgino akumuliuoti savo pačių atstojamosios galios. Akivaizdu, kad net vienašališkai veikiančių Jungtinių Valstijų jie nelaiko pakankamai rimta grėsme, kuri juos priverstų didinti savo karines išlai-

[24] Everts, „Unilateral America, Lightweight Europe?"

das. Jie nenori susidėti ir su Kinija, kuri dosniai leidžia pinigus gynybai, kad taip atsvertų Jungtinių Valstijų galią. Vietoje to, europiečiai Amerikos galią tikisi sutramdyti patys nedisponuodami galia. Galiausiai, pasiekę rafinuotumo ir subtilumo viršūnę, jie nori kontroliuoti amerikietiškąjį begemotą apeliuodami į jo sąžinę.

Tam tikru mastu tai yra racionali strategija. Jungtinės Valstijos *yra* begemotas su sąžine. Jos nėra panašios į Liudviko XIV Prancūziją ar Jurgio III Angliją. Amerikiečiai nesako, net patys sau, kad jų veiksmus pateisina *raison d'état*. Jie nepretenduoja į stipresniojo teisę ir neskelbia pasauliui, kaip tai darė atėniečiai Melose, jog „stiprieji valdo, ką gali, silpnieji kenčia, ką privalo". Amerikiečiai niekada nepripažino Europos senosios tvarkos principų ir nesivadovavo makiaveliška pasaulėžiūra. Amerika yra perdėm liberali ir pažangi visuomenė, o tiek, kiek amerikiečiai kliaujasi jėga, jie mano, jog ji turi būti priemonė liberaliosios civilizacijos principams ir liberaliajai pasaulio tvarkai įtvirtinti. Amerikiečiai net pripažįsta Europos siekį sukurti tvarkingesnę pasaulinę sistemą, grindžiamą ne jėga, o taisyklėmis – juk būtent jie tokio pasaulio siekė jau tada, kai europiečiai vis dar aukštino *Machtpolitik*. Nors šie bendri idealai ir siekiai formuoja užsienio politiką abiejose Atlanto pusėse, tačiau jie negali paneigti labai skirtingų perspektyvų, iš kurių europiečiai ir amerikiečiai žvelgia į pasaulį ir į galios vaidmenį tarptautiniuose reikaluose.

Hyperpuissance

Dabartinė transatlantinių santykių įtampa neprasidėjo nuo George'o W. Busho išrinkimo prezidentu 2001 m. sausį, ji neprasidėjo ir po rugsėjo 11-osios. Nors negrabi Busho administracijos diplomatija pirmaisiais jo prezidentavimo mė-

nesiais paryškino skirtingas europiečių ir amerikiečių pozicijas tarptautinės tvarkos klausimais, ir nors rugsėjo 11-osios atakos ryškiausiai nušvietė transatlantinį strateginių pozicijų skirtingumą, šie skirtumai jau buvo akivaizdūs Clintono metais ir net per pirmojo Busho prezidentavimą. Jau 1992 m. girdėjosi abipusių priekaištų dėl Bosnijos. Pirmojo Busho administracija atsisakė imtis veiksmų manydama, kad svarbesnių strateginių įsipareigojimų turi kitur. Europiečiai pasiskelbė, kad imsis veiksmų, pasak jų, tai buvo „Europos valanda", tačiau jų žodžiai nuskambėjo kaip tuščia deklaracija, kai paaiškėjo, jog Europa net Bosnijoje nėra pajėgi veikti be Jungtinių Valstijų paramos. Kai Prancūzija ir Vokietija žengė pirmus nedidelius žingsnius kurdamos kažką panašaus į nepriklausomas Europos gynybines pajėgas, Busho administracija suraukė nosį. Europiečių nuomone, tai buvo blogiausia iš abiejų pasaulių. Jungtinės Valstijos vis mažiau ėmė rūpintis Europos saugumu, bet kartu priešiškai sutiko europiečių siekį patiems prisiimti šią atsakomybę.[25] Europiečiai skundėsi dėl Amerikos išdavystės; amerikiečiai jiems priekaištavo dėl jų silpnumo ir nedėkingumo.

Šiandieną daugelis europiečių prisimena Clintono metus kaip transatlantinės harmonijos laikus, tačiau būtent per tuos metus europiečiai ėmė reikšti nepasitenkinimą Amerikos galia ir arogantiškumu Šaltojo karo baigties pasaulyje. Būtent Clintono prezidentavimo metais Prancūzijos užsienio reikalų ministras Hubertas Védrine'as paleido į apyvartą terminą *hyperpuissanse* apibūdinti Amerikos begemotui, pernelyg bauginančiai galingam, kad pakaktų jį įvardyti vien kaip supergalybę. Ir būtent tais metais europiečiai Jungtines Valstijas pradėjo traktuoti kaip „mušeiką hegemoną". Šio pobū-

[25] Charles Grant, „European Defence Post-Kossovo?", working paper, Centre for European Reform, June 1999, p. 2.

džio priekaištai pirmiausia buvo taikomi Valstybės sekretorės Madelaine Albright adresu, kurią vienas iš amerikietiškųjų jos kritikų kiek hiperbolizuotai apibūdino kaip „pirmą Valstybės sekretorių Amerikos istorijoje, kurio diplomatinė specializacija ... buvo pamokslavimas kitoms valstybėms, naudojant grasinimų kalbą ir netaktišką gyrimąsi savo šalies galia bei dora."[26]

Jau tada problema, dėl kurios sprendimo būdų Amerikos ir Europos politika ėmė aiškiai skirtis, buvo Irakas. Europiečiai buvo šokiruoti, kai Albright ir kiti Amerikos administracijos pareigūnai 1997 m. pradėjo kalbėti apie tai, kad ekonominės sankcijos prieš Iraką, įvestos po Persų įlankos karo, negali būti atšauktos, kol Saddamas Husseinas išlieka valdžioje. Jie tikėjo, klasikiniu europiečių stiliumi, jog Irakui reikėtų suteikti paskatų geresniam elgesiui, o ne grasinti, klasikiniu amerikiečių stiliumi, dar didesnėmis ekonominėmis sankcijomis arba karinės prievartos akcijomis. Didėjantis skilimas tarp Jungtinių Valstijų ir jų sąjungininkių Irako klausimu iškilo viešumon 1997 metų pabaigoje, kai Clintono administracija padidino spaudimą Bagdadui – mėgino jį priversti bendradarbiauti su JT ginkluotės inspektoriais, o Prancūzija kartu su Rusija bei Kinija blokavo Amerikos pasiūlymus JT Saugumo taryboje. Kai Clintono administracija galiausiai griebėsi karinės jėgos – ėmė bombarduoti Iraką 1998 metų gruodį, ji tai padarė be JT Saugumo tarybos leidimo ir savo pusėje turėjo tik Didžiąją Britaniją. Paskutiniais savo kadencijos mėnesiais Clintono administracija ir toliau laikėsi įsitikinimo, jog „Saddamo Husseino Irakas išlieka pavojingas, nepasitaisęs, įžūlus ir izoliuotas." Jis „niekada negalės

[26] Tai yra buvusio Valstybės departamento patarėjo Charleso Maechlingo Jr. komentaras, kurį cituoju pagal Thomas W. Lippman, *Madeleine Albright and the New American Diplomacy* (Boulder, CO, 2000), p. 165.

pasitaisyti ar integruotis į tautų bendruomenę", kol Saddamas išliks valdžioje.[27] Tai nebuvo Prancūzijos ir daugumos kitų Europos šalių įsitikinimas. Jos siekė ir tikėjosi būtent to, kad Saddamo Husseino Irakas pasitaisys ir įsitrauks į tautų bendruomenę.

Būtent dešimtąjį dešimtmetį iškilo kai kurių nesutarimų, galiausiai sukėlusių transatlantinių santykių audras tada, kai scenoje pirmąkart pasirodė antrojo Busho administracija. Clintonas žengė pirmuosius žingsnius diegdamas naująją raketinės gynybos sistemą, kuri turėjo apsaugoti Jungtines Valstijas nuo branduolinius ginklus įsigijusių „piktavalių valstybių ", tokių kaip Šiaurės Korėja. Tokios sistemos įdiegimas grėsė Antibalistinės raketinės sistemos sutarties sulaužymu ir garantuoto abipusio susinaikinimo doktrinos žlugimu, t. y. doktrinos, kurią europiečiai nuo seno laikė esmine savo pačių strateginio saugumo ašimi. Ji grėsė ir tuo, jog Amerikos teritorija bus apginta, o europiečiai liks neapginti nuo branduolio puolimo, ir tokią padėtį europiečiai, žinoma, laikė nepriimtina. Clintono administracija dalyvavo derybose dėl Kijoto protokolo, skirto globalinių klimato pokyčių problemai, tačiau ji sąmoningai nepateikė jo svarstyti Senate, nes žinojo, kad ten jis bus tikrai atmestas. Ir būtent Clintono administracija, raginama Gynybos sekretoriaus Williamo Coheno ir svarbiausių karinių pareigūnų Pentagone, pirmoji pareikalavo, kad Amerikos kariškiai turėtų imunitetą naujojo Tarptautinio baudžiamojo teismo ieškinių atžvilgiu, nors ši institucija turėjo tapti kvintesenciniu simboliu Europos aspiracijoms sukurti pasaulį, kuriame visos tautos būtų lygios prieš įstatymą. Atsiribodamas nuo šio daugiašalio Europos konsensuso, prezidentas Clintonas iš dalies buvo veikiamas spau-

27 Address by Assistant Secretary of State Martin Indyk to the Council on Foreign Relations, April 22, 1999, cituoju pagal ibid., p. 183.

dimo iš respublikonų valdomo Kongreso. Tačiau ir pati Clintono administracija buvo įsitikinusi, jog šie susitarimai yra ydingi; net Clintonas nebuvo „europietis", kaip vėliau jis pradėtas vaizduoti. Bet kuriuo atveju didėjantis Amerikos ir Europos politikos skilimas Clintono laikais atspindėjo gilesnę realybę. Eroje po Šaltojo karo Jungtinės Valstijos darėsi vis labiau vienašališkos santykiuose su likusiu pasauliu, o europiečiai ėmėsi energingiau kurti visuotinesnę tarptautinę teisinę sistemą, kad sutramdytų būtent tokį vienašališkumą.

Karas Kosove 1999 m. pavasarį išryškino įdomių ateities ženklų. Nors jungtinė sąjungininkų karinė akcija prieš Serbijos Slobodaną Miloševičių pavyko ir ji buvo pirmoji NATO karinė akcija per organizacijos penkiasdešimties metų istoriją, konfliktas atskleidė ir subtilių skilimų aljanso viduje, t. y. skilimų, kuriuos jis atlaikė Kosovo atveju, bet galėjo neatlaikyti kitokio pobūdžio kare esant kitokioms tarptautinėms aplinkybėms.

Karo eiga atskleidė didžiulį transatlantinį karinį disbalansą. Jungtinės Valstijos atliko daugumą oro misijų, beveik visa Serbijoje ir Kosove panaudota precizinio taikymo ginkluotė buvo pagaminta Amerikoje, o Amerikos neprilygstamas techninis informacijos rinkimo pranašumas reiškė, kad 99 procentai visų taikinių buvo identifikuoti Amerikos žvalgybos. Amerikos dominavimas šiame kare kėlė dvejopą europiečių nerimą. Viena vertus, tai buvo žiaurus smūgis Europos savigarbai. Kaip po karo sakė du britų analitikai, net Jungtinė Karalystė, „kuri vaizduojasi esanti rimta karinė galybė, sugebėjo parūpinti tik 4 procentus lėktuvų ir 4 procentus numestų bombų".[28] Europos iškiliausiems strateginiams mąstytojams Prancūzijoje, Vokietijoje ir Britanijoje Kosovo ka-

[28] Tim Garden and John Roper, „Pooling Forces", Centre for European Reform, December 1999.

ras tik „išryškino Europos ginkluotųjų pajėgų stiprinimo svarbą". Jiems buvo apmaudu dėl to, kad net tokiame artimame regione kaip Balkanai Europos „karinis pajėgumas" buvo tik „menka trupmena" palyginti su Amerikos.[29]

Dar didesnį nerimą kėlė tai, kad Europos priklausomybė nuo Amerikos karinės galios Jungtinėms Valstijoms suteikė ne tik lemiamą įtaką planuojant karo veiksmus, bet ir vykdant tarptautinę diplomatiją iki karo, per karą ir po jo. Pavyzdžiui, europiečiai po kelių dienų bombardavimo norėjo pertraukos, kad Miloševičius gautų šansą nutraukti krizę. Tačiau Jungtinės Valstijos ir NATO pajėgų vadas amerikietis generolas Wesley K. Clarkas nesutiko. Dauguma europiečių, ypač prancūzai, norėjo bombardavimo kampaniją eskaluoti pamažu siekdami sumažinti Serbijos nuostolius ir suteikti Miloševičiui paskatą baigti konfliktą, kol NATO pajėgos nesunaikino visų vertingų taikinių. Tačiau Clarkas nesutiko. Kaip jis aiškina, „JAV kariniame mąstyme, jeigu jau griebiamės jėgos stengiamės veikti kuo ryžtingiau".[30] Daugelis europiečių norėjo bombardavimą sukoncentruoti į serbų pajėgas, vykdžiusias „etninį valymą" Kosove. Tačiau kaip prisimena Clarkas, „Dauguma amerikiečių buvo įsitikinę, kad geriausias ir greičiausias būdas pakeisti Miloševičiaus laikyseną – tai smogti jam ir jo režimui kuo stipresnį smūgį".[31]

Nesvarbu, kas iš jų buvo teisus dėl to, kaip turėjo būti kariaujamas tas karas ar turi būti kariaujamas bet kuris kitas karas, liūdnas faktas Europai buvo tai, kad Kosovo kare bu-

[29] Christoph Bertram, Charles Grant, and Franēois Heisbourg, „European Defence: The Next Steps", Centre for European Reform, *CER Bulletin* 14 (October/November 2000).

[30] Wesley K. Clark, *Waging Modern War* (New York, 2001).

[31] Amerikiečiai taip pat nenorėjo, kad jų pilotai skraidytų žemai, kur jie galėtų būti lengviau pašaunami. *Ibid.*

vo naudojama „Amerikos ginkluotė", todėl jis daugiausia buvo kariaujamas pagal „Amerikos doktriną".[32] Nepaisant Europos didžiulės ekonominės galios ir nepaisant jos sėkmės kuriant politinę sąjungą, Europos karinis silpnumas nulėmė diplomatinį jos silpnumą ir smarkiai sumažino jos politinę įtaką palyginti su Jungtinių Valstijų įtaka net krizėje, įvykusioje Europos žemyne.

Amerikiečiai buvo nepatenkinti. Generolas Clarkas ir jo kolegos skundėsi, kad varginančios pastangos išlaikyti aljanse konsensusą trikdė karo eigą ir pailgino jo trukmę. Kaip vėliau sakė Clarkas, prieš karą „mes nesugebėjome pateikti Miloševičiui nedviprasmiško ir aiškaus įspėjimo" iš dalies dėl to, kad daugelis Europos valstybių nenorėjo grasinti, jog imsis karinių veiksmų be JT Saugumo tarybos mandato. Tai Clarkas, tipiškai amerikietišku stiliumi, pavadino Europos „teisinėmis problemomis". Amerikiečiams šios „teisinės vingrybės" buvo „kliuviniai deramam planavimui ir pasiruošimui" prieš karą.[33] Pačios karinės akcijos metu Clarką ir jo kolegas amerikiečius nervino būtinybė nuolat ieškoti kompromiso tarp Amerikos karinės doktrinos ir to, ką Clarkas vadino „Europos nuostata".[34] „Amerikiečiai visada reikalavo pulti naujus, priešininkui skausmingesnius taikinius ... ir visada atsirasdavo sąjungininkų, kurie reiškė abejonių ir reikalavo išlygų". Clarko požiūriu, „Mes sumokėjome mažesnio operacinio efektyvumo kainą, nes mėginome operacijos pobūdį derinti prie politinių ir teisinių NATO šalių narių rei-

[32] Garden and Roper, „Pooling Forces".

[33] Clark, Waging Modern War, p. 420, 421. „Dėl teisinio autoriteto nebuvimo, – prisimena Clarkas, – beveik visos NATO narės iš pradžių atmetė [Valstybės sekretoriaus] Coheno prašymą sankcionuoti NATO grasinimą" prieš pat karą 1999 metų pradžioje.

[34] Ibid., p. 449.

kalavimų".[35] To rezultatas – karas, nepatikęs nei europiečiams, nei amerikiečiams. NATO gynybos ministrų susitikime, kuris įvyko keliems mėnesiams prabėgus nuo karo, vienas ministras pareiškė, jog didžiausia sąjungininkų karo Kosove pamoka yra tai, kad „daugiau niekada nenorėsime imtis tokių akcijų".[36]

Laimei, 1999 metais aljanso sveikata buvo išsaugota, nes Clarkas ir jo vyresnybė Clintono administracijoje manė, jog verta mokėti aljanso vienybės išlaikymo kainą. Tačiau amerikiečių noras palaikyti transatlantinę santarvę net karinio efektyvumo sumažėjimo kaina smarkiai priklausė nuo specifinių, galbūt net unikalių Kosovo konflikto aplinkybių. Jungtinėms Valstijoms aljanso darnos ir veiksmingumo išlaikymas buvo ne tik priemonė Kosove siekti tikslo; tai buvo vienas svarbiausių Amerikos intervencijos tikslų, panašiai kaip aljanso išsaugojimas buvo svarbiausias Amerikos ankstesnės intervencijos į Bosniją motyvas, ir lygiai taip pat kaip aljanso darnos išsaugojimas buvo pagrindinis Amerikos strategijos tikslas Šaltojo karo metais.

Amerikos nesikišimas į Balkanų konfliktą pirmojo Busho administracijos valdymo metu ir Clintono pirmąją kadenciją kėlė pavojų, kaip atrodė, paties NATO išlikimui. Kai Valstybės sekretorius Jamesas Bakeris atsiliepė apie Balkanų karą kaip apie grynai „europietiškąjį konfliktą" ir pareiškė, kad Jungtinėms Valstijoms jame „nėra ką veikti", toks nusiteikimas, vyravęs tarp jo kolegų, įskaitant ypač tuometinį Jungtinių štabų pirmininką Collingą Powellą, sukėlė rimtą susirūpinimą dėl Amerikos vaidmens Europoje baigiantis Šaltojo karo epochai. Ar Jungtinės Valstijos vis dar palaiko Europos

35 Ibid., p. 426.

36 Kaip ironiškai prisimena Clarkas, „Niekas nenusijuokė". Ibid., p. 417.

saugumą ir stabilumą? Ar NATO yra pajėgi atsakyti į tokius naujus Šaltojo karo pabaigos epochos iššūkius kaip etniniai konfliktai ir valstybių kolapsas? O galbūt amerikiečių vadovaujamas aljansas savo atgyveno ir nebėra pajėgus sustabdyti agresiją ar etninį valymą net Europos žemyne?

Amerikos įsitraukimas į Kosovo ir Bosnijos konfliktus nebuvo grindžiamas siaurais Amerikos „nacionalinių interesų" išskaičiavimais bent jau ta prasme, kuria dauguma amerikiečių šį terminą supranta. Nors dauguma amerikiečių išties buvo moraliai suinteresuoti sustabdyti genocidą ir etninį valymą, ypač Europoje, Amerikos politinio realizmo teoretikai atkakliai argumentavo, jog Jungtinės Valstijos jokių „nacionalinių interesų" Balkanuose neturi. O kai Clintono pareigūnai ir kiti Amerikos intervencijos šalininkai gynė Amerikos karinę akciją apeliuodami į nacionalinį interesą, jie tai suvokė kaip priemonę aljansui išsaugoti ir atkurti pašlijusį transatlantinį ryšį. Galiausiai, kaip ir Šaltajame kare, Amerika kovojo Balkanuose, kad išsaugotų „Vakarus". Ir būtent šis tikslas nulėmė Amerikos karinę strategiją. Kaip sakė generolas Clarkas, „Nebuvo svarbesnio tikslo už NATO vienybės išlaikymą".[37]

Toks požiūris į karą galbūt buvo racionalus Kosove ir Bosnijoje, tačiau jis kėlė abejonių dėl ateities. Ar Clarkas ir bet kuris kitas Amerikos kariuomenės vadas tokius pat sprendimus priimtų ir kitokiomis aplinkybėmis? Ar jis aukotų operacinį efektyvumą, sparčią eskalaciją, „Amerikos karinę doktriną" ir triuškinančio smūgio taktiką kare, kurio tikslas – ne NATO ir Europos darnos bei vienybės palaikymas? Faktiškai Kosovo karas parodė, kaip sunku būtų Jungtinėms Valstijoms ir jos sąjungininkėms Europoje kartu veikti bet kokiame kare. Kas, jeigu joms tektų įsitraukti į karą, kurio pobūdis nėra pirmiausia

[37] Ibid., p. 430.

„humanitarinis"? Kas, jeigu amerikiečiai manytų, jog iškilo tiesioginė grėsmė jų gyvybiniams interesams? Kas, jeigu amerikiečiai patirtų siaubingas atakas savo teritorijoje ir baimintųsi, jog jos pasikartos? Ar tokiomis aplinkybėmis amerikiečiai toleruotų gremėzdišką NATO sprendimų priėmimo ir karinių akcijų vykdymo procedūrą? Ar jie norėtų dar kartą eiti į kompromisus su „Europos nuostata" karo atžvilgiu, ar veikiau veiktų vieni? Atsakymą į šiuos klausimus davė rugsėjo 11-oji. Žuvus beveik trims tūkstančiams žmonių Niujorke, o Osamai bin Ladenui esant laisvam Afganistane, JAV kariškiai ir Busho administracija neteko beveik jokio intereso veikti per NATO. Transatlantinių santykių požiūriu, tai buvo blogas ženklas, tačiau tai nebuvo netikėtumas.

Faktiškai, baigiantis paskutiniam XX a. dešimtmečiui, galių nelygybė pamažu jau ardė transatlantinio ryšio audinį. Amerikiečiams kėlė pasipiktinimą apribojimai, primetami Europos sąjungininkų, kurie taip mažai prisidėjo prie karo, tačiau jų „teisinės problemos" smarkiai mažino karo efektyvumą. Europiečiams kėlė pasipiktinimą Amerikos dominavimas ir juos slėgė jų pačių priklausomybė nuo Amerikos. Pamoka amerikiečiams, tarp jų aukščiausiems pareigūnams Clintono administracijoje, buvo tai, kad net šalims veikiant su geriausiais ketinimais, daugiašalė karinė akcija negalėjo būti sėkminga be ryškaus Amerikos vienašališkumo komponento, be Amerikos pasiryžimo panaudoti savo neprilygstamą galią sprendžiant karines ar diplomatines problemas jos silpnesnėms sąjungininkėms rodant neryžtingumą. Ateidama į valdžią, Clintono administracija skelbė „aktyvų daugiašališkumą", o išeidama kalbėjo apie Ameriką kaip apie „nepakeičiamą šalį".

Daugeliui europiečių pamoka buvo tai, kad Europai reikia imtis priemonių, bent iš dalies sumažinančių tą jos priklausomybę nuo Amerikos galios, kurios, atrodė, po Šaltojo

karo nebereikės. Tai savo ruožtu reikalavo, kad Europa susikurtų nepriklausomas karines pajėgas. 1998 m. pabaigoje šis situacijos įvertinimas paskatino ne ką kitą kaip Jungtinių Valstijų bičiulį Tony Blairą kreiptis į Prancūziją su beprecedenčiu Britanijos pasiūlymu atnaujinti įstrigusias pastangas kuriant bendras Europos Sąjungos karines pajėgas, nepriklausomas nuo NATO. Blairas ir Jacquesas Chiracas, veikdami kartu gavo europiečių pritarimą projektui, numatančiam sukurti 60 000 karių kontingentą, kurį galima būtų panaudoti toli nuo namų ir ten išlaikyti bent vienerius metus.

Ir vėl, jeigu ši britų ir prancūzų iniciatyva būtų realizuota, tai Jungtinės Valstijos ir Europa šiandien jau formuotų naujus tarpusavio santykius, grindžiamus didesne Europos karine galia ir mažesne priklausomybe nuo Amerikos galios. Tačiau ši iniciatyva stringa lygiai taip pat, kaip ir visi kiti Europos karinės galios bei strateginės nepriklausomybės didinimo projektai. 2001 m. gruodį Belgijos užsienio reikalų ministras pasiūlė, kad ES karinės pajėgos turėtų paprasčiausiai „pasiskelbti egzistuojančios, net jeigu toks pasiskelbimas nebūtų grindžiamas realiu kariniu pajėgumu".[38] Faktiškai visos europiečių pastangos sukurti Europos karines pajėgas iki šiol žlugdavo. Šiandien Europos Sąjunga nėra arčiau savo nepriklausomų karinių pajėgų, kad ir nedidelių, nei ji buvo prieš trejus metus. Ir ši paskutinė nesėkmė kelia klausimą, kurio nedrįsta sau iškelti, jau nekalbant apie mėginimą į jį atsakyti, tokia daugybė europiečių ir „transatlantinininkai" Jungtinėse Valstijose: Kodėl Europa nevykdo Europos Sąjungos pažado užsienio ir gynybos politikoje ir neatsiliepia net į kai kurių svarbiausių savo lyderių raginimus kurti savo karines pajėgas, kurios leistų bent šiek tiek atsverti Amerikos karinį dominavimą?

[38] John Vinocur, „On Both War and Peace, the EU Stands Divided", *International Herald Tribune*, December 17, 2001.

Postmodernusis rojus

Atsakymo reikia ieškoti ideologijos srityje, europiečių požiūryje ne tik į gynybos išlaidas, bet ir į pačią karinę galią. Kad ir kokia svarbi buvo galių nelygybė formuojantis atitinkamoms Jungtinių Valstijų ir Europos strateginėms kultūroms, jeigu karinių galių nelygybė būtų vienintelė problema, tai sprendimas būtų gana paprastas. Turėdama 400 milijonų labai apsišvietusių ir produktyvių gyventojų ir 9 trilijonų dolerių vertės ekonomiką Europa šiandien disponuoja ir turtu, ir technologiniu pajėgumu tapti pasauline karine galybe, jeigu tik europiečiai norėtų tokia galybe tapti. Jie nesunkiai galėtų gynybai išleisti dvigubai daugiau pinigų nei dabar, jeigu manytų, jog tai būtina.[39] O sumažėjusi Jungtinių Valstijų ir Europos galių nelygybė veikiausiai padėtų sumažinti strateginių nuostatų atotrūkį.

Amerikos strategų sluoksniuose kartais reiškiama ciniška nuomonė, jog europiečiai yra tiesiog „veltėdžiai", kurie šešis pastaruosius dešimtmečius nemokamai naudojasi Amerikos jiems suteiktu saugumo skėčiu. Kadangi Amerika sutinka leisti tiek daug pinigų jų gynybai, europiečiai savo pinigus mielai leidžia socialinės rūpybos programoms, ilgoms apmokamoms atostogoms ir trumpoms darbo savaitėms. Tačiau transatlantinis skilimas yra kažkas daugiau negu tik karinių pajėgumų nelygybė, ir nors europiečiai galbūt yra veltėdžiai tiek, kiek mėgaujasi globaliniu saugumu, už Europos nenoro didinti savo karinę galią vis dėlto slypi kažkas daugiau nei pasitenkinimas Amerikos teikiama saugumo garan-

[39] Europiečiai aiškina, jog labiau padidinti išlaidas gynybai jiems trukdo tam tikri struktūriniai jų nacionalinių biudžetų apribojimai. Tačiau jeigu Europai grėstų invazija, ar jos politikai galėtų aiškinti, jog neįmanoma padidinti gynybos biudžetų, nes tai prieštarautų ES stabilumo ir plėtros pakto nuostatoms? Jeigu vokiečiai išties jaustųsi nesaugūs, ar jie vis vien manytų, kad jų socialinės programos turi būti neliečiamos?

tija. Juk ir Jungtinės Valstijos XIX amžiuje mėgavosi britų laivyno dominavimu Atlante ir Karibų jūroje. Tačiau tai joms nesukliudė per paskutinius du to amžiaus dešimtmečius taikos metu pasistatyti tokį savo laivyną, kuris joms leido pradėti ir laimėti Amerikos karą su Ispanija, įsigyti Filipinus ir tapti pasauline galybe. XIX amžiaus pabaigoje amerikiečiai nesitenkino jiems suteiktu saugumu; jie siekė didesnės galios.

Europiečiai šiandien nesiekia didesnės galios, tuo labiau didesnės karinės galios. Per pastarąjį pusšimtį metų europiečiai išsiugdė išties kitokį požiūrį į galios vaidmenį tarptautiniuose santykiuose, t. y. požiūrį, kuris tiesiogiai kyla iš jų unikalios istorinės patirties po Antrojo pasaulinio karo. Jie atmetė jėgos politiką, atnešusią tiek nelaimių per pastarąjį šimtmetį. Ir tai yra požiūris į galią, kurio amerikiečiai neperima ir negali perimti, nes formuojanti istorinė patirtis jų Atlanto pusėje buvo kitokia.

Dar kartą prisiminkime savybes, kurios apibrėžia europiečių strateginę kultūrą: prioritetas deryboms, diplomatijai, prekybiniams ryšiams, tarptautinei teisei, o ne jėgos naudojimui; viliojimui, o ne prievartai; daugiašališkumui, o ne vienašališkumui. Tiesa, tai nėra tradicinis Europos požiūris į tarptautinius santykius žvelgiant iš ilgos istorinės perspektyvos. Jis yra Europos naujausios istorijos produktas. Šiuolaikinė Europos strateginė kultūra išreiškia sąmoningą Europos praeities, Europos *Machtpolitik* baisybių atmetimą. Ji išreiškia europiečių nuoširdų ir suprantamą norą niekada negrįžti prie tos praeities. Kas geriau už europiečius žino pavojus, kylančius iš nesaistomos galios politikos, iš perdėto kliovimosi karine jėga, iš politikos, skatinamos nacionalinio egoizmo ir tuštybės, net iš jėgų balanso ir *raison d'état*? Kaip sakė vokiečių užsienio reikalų ministras Joschke Fischeris kalboje, kurioje dėstė savąją Europos ateities viziją: „Po 1945 m. iš Europos

sąvokos visam laukui pašalinome Europos jėgų balanso principą ir atskirų valstybių, atsiradusių po 1648 m. Vestfalijos Taikos, hegemonines ambicijas."[40] Pati Europos Sąjunga yra baisiojo Europos karų šimtmečio produktas.

Žinoma, Europos integracija vyko, kad būtų sutramdytos konkrečios tautos „hegemoninės ambicijos". Būtent Vokietijos prijaukinimas ir integravimas yra didžiausias Europos laimėjimas, o žvelgiant istoriškai – galbūt didžiausias kada nors pasiektas tarptautinės politikos laimėjimas. Kai kurie europiečiai, tarp jų ir Fischeris, prisimena, jog pagrindinį vaidmenį sprendžiant „Vokietijos problemą" suvaidino Jungtinės Valstijos. Mažiau jų nori prisiminti, jog nacių Vokietijos karinis sutriuškinimas buvo būtina sąlyga vėlesnei Europos taikai. Dauguma europiečių veikiau nori tikėti, jog „naujoji tvarka" tapo įmanoma dėl Europos sąmonės ir dvasios transformacijos. Europiečiai, išradę jėgos politiką, virto naujai gimusiais idealistais savo valios aktu, nes paliko praeityje tai, ką Fischeris vadina „senąja jėgų pusiausvyros sistema su jos nacionaline orientacija, koaliciniais įsipareigojimais, tradicine nacionalinių interesų politika ir su nuolatine nacionalistinių ideologijų atsiradimo bei jų konfrontacijos grėsme."

Viename Europos idealizmo spektro gale Fischeris užima beveik kraštutinę poziciją. Tačiau iš tikrųjų Europoje šiuo klausimu nėra kairiųjų ir dešiniųjų priešpriešos. Pagrindinė Fischerio tezė – kad Europa atmetė senąją galios politikos sistemą ir atrado naują taikių tarptautinių santykių palaikymo sistemą – yra plačiai pripažįstama visoje Europoje. Kaip sako britų diplomatas ir ES pareigūnas Robertas Cooperis, Europa šiandien gyvena „postmodernioje sistemoje", kuri grindžiama ne jėgų pusiausvyra, o „jėgos atmetimo" ir „savanoriškai prisiimtų elgesio taisyklių" galia. „Postmoderniame pa-

[40] Fischerio kalba Humboldto universitete Berlyne.

saulyje, – rašo Cooperis, – *raison d'état* idėjas ir Machiavellio tarpvalstybinių santykių teorijas ... pakeitė moralinis sąmoningumas" tarptautinių santykių srityje.[41]

Amerikos realistai iš šio idealizmo gali šaipytis. Hansas Morgenthau ir George'as Kennanas manė, jog tik naivūs amerikiečiai gali tikėti tokiomis „vilsoniškomis" legalistinėmis ir moralinėmis fantazijomis – bet ne karų užgrūdinti, istoriškai mąstantys Europos makiavelininkai. Ir vis dėlto, kodėl europiečiams nebūti idealistais dėl tarptautinių santykių ar bent jau dėl tų santykių, kurie būdingi Europos „postmoderniajai sistemai"? Amžius Europoje veikę tarptautinių santykių dėsniai buvo atšaukti ir neteko galios. Europiečiai dabar kuria savo naująją tvarką, laisvą nuo jėgos politikos dėsnių ir net jos mentaliteto. Europiečiai paliko praeityje hobsiškąjį anarchijos pasaulį ir įžengė į kantiškąjį amžinosios taikos pasaulį.

Europiečių kantiškąjį paradoksą faktiškai išsprendė Jungtinės Valstijos. Kantas argumentavo, jog vienintelis amoralaus hobsiškojo pasaulio baisybių šalinimo būdas yra pasaulinės valstybės, arba pasaulio valdžios, sukūrimas. Tačiau kartu jis baiminosi, kad „amžinosios taikos būklė", kurią tokia pasaulinė valdžia sukurtų, taptų dar didesne grėsme žmogaus laisvei nei hobsiškoji tarptautinė tvarka, nes tokia valdžia, turėdama jėgos naudojimo monopolį, taptų „baisiausiu despotizmu".[42] Kaip tautos galėtų pasiekti amžinąją taiką nesunaikinusios žmogaus laisvės, buvo problema, kurios Kantas nesugebėjo išspręsti. Tačiau Europai šią problemą padėjo išspręsti Jungtinės Valstijos. Kadangi Jungtinės Valstijos parūpino jai saugumą iš šalies, Europa galėjo išsiversti

[41] Robert Cooper, *The Observer*, April 7, 2002.

[42] Žr. Thomas L. Pangle and Peter J. Ahrensdorf, *Justice Among Nations: On the Moral Basis of Power and Peace* (Lawrence, KS, 1999), p. 200–201.

be viršvalstybinės valdžios, parūpinančios jai saugumą. Europiečiams nereikėjo galios taikai pasiekti, ir jiems nereikėjo galios ją išsaugoti.

Europos gyvenimą po Antrojo pasaulinio karo daugiau nei penkis dešimtmečius formavo ne brutalūs jėgos politikos dėsniai, bet tam tikros geopolitinės vizijos laipsniškas įgyvendinimas. Įvyko pasaulinės-istorinės reikšmės stebuklas – vokiečių liūtas taikiai atsigulė šalia prancūzų avelės. Konfliktas, nuolat niokojęs Europą nuo pat smurtinio Vokietijos gimimo XIX amžiuje, pagaliau buvo išspręstas. Priemonės, kuriomis šis stebuklas buvo įvykdytas, europiečiams įgijo, ypač po Šaltojo karo, šventosios misterijos bruožų. Diplomatija, derybos, kantrybė, ekonominių ryšių plėtra, politinis užsiangažavimas, naudojimasis veikiau paskatomis, o ne sankcijomis, kompromisai, o ne konfrontacijos, judėjimas priekin mažais žingsneliais tvardant ambicingesnius siekius – visa tai buvo franko-germaniškojo suartėjimo priemonės, ir būtent šios priemonės padarė įmanomą Europos integraciją. Prancūzija išties atliko šuolį į nežinią, kai pasiūlė pirmiausia ekonominę, o vėliau ir politinio suverenumo sąjungą savo senai priešei Vokietijai kaip geriausią sprendimą, leidžiantį užkirsti kelią konfliktams ateityje. Vokietija savo ruožtu vardan reintegracijos Europoje atsisakė bet kokių planų atkurti savo didžiulę karinę galią.

Europos integracija neturėjo remtis karinės atgrasos priemonėmis ar galių pusiausvyra. Priešingai, stebuklas įvyko dėl to, kad buvo išsižadėta karinės galios kaip tarptautiniuose santykiuose naudojamo instrumento – bent jau Europos ribose. Per Šaltąjį karą nedaugelis europiečių abejojo, ar reikia karinės galios Sovietų Sąjungai sutramdyti. Tačiau Šaltojo karo pabaiga, pašalinusi net šį išorinį Sovietų Sąjungos pavojų, leido Europos naujajai tvarkai ir jos naujam idealizmui išsirutulioti į didįjį pasaulinės tvarkos planą. Atsikratę

karinės gynybos, vidinės ar išorinės, poreikio europiečiai tapo dar labiau tikri, jog tas būdas, kuriuo jie sprendžia tarptautines problemas, dabar turi būti taikomas visuotinai. Tiek pat sumažėjo ir jų tikėjimas saugumo organizacijų, tokių kaip NATO, svarba.

„Tėvų steigėjų genijus, – aiškino Europos Komisijos prezidentas Romanas Prodis, – pasireiškė tuo, kad nepaprastai dideles politines ambicijas ... jie sugebėjo paversti daugybe specifinių, beveik techninių sprendimų. Šis netiesioginis kelias leido imtis tolesnių veiksmų. Suartėjimas vyko pamažu. Nuo konfrontacijos perėjome prie bendradarbiavimo ekonomikos srityje, o vėliau ir prie integracijos."[43] Štai ką daugelis europiečių tariasi galį pasiūlyti pasauliui: ne galią, bet galios įveiką. Pasak Everto, Europos Sąjungos „esmę" nusako „tarpvalstybinių santykių pajungimas teisės viršenybei", o sėkminga Europos daugiašalio valdymo patirtis savo ruožtu žadina jos ambicijas atversti į savo tikėjimą visą pasaulį.[44] Europa „turi atlikti savo vaidmenį 'sutvarkant' pasaulį", – sako Prodis, – ji turi pakartoti europietiškąją patirtį pasauliniu mastu. Europoje „teisės viršenybė pakeitė grubią valstybinių galių sąveiką ... galios politika prarado savo įtaką" ... „vykdydami sėkmingą integraciją mes rodome pasauliui, jog įmanoma sukurti metodą taikai".

Be abejo, yra britų, vokiečių, prancūzų ir kitų, kurie šaiposi iš tokio pakylėto idealizmo. Tačiau daugelis europiečių, tarp jų daugelis valdžios pareigūnų, kasdien taiko šią europietiškąją patirtį likusiam pasauliui, kartais su naujųjų evangelistų užsidegimu. Europietiškoji Amerikos elgesio su piktavaliais režimais kritika remiasi šia ypatinga Europos įžval-

[43] Speech by Romano Prodi at the Institut d'Etudes Politiques in Paris, May 29, 2001.

[44] Evert, „Unilateral America, Lightweight Europe?", p. 10.

ga. Irakas, Šiaurės Korėja, Iranas, Libija – visos šios valstybės gali būti pavojingos ir nemalonios, ir net, jeigu jau taip nori viską supaprastinantys amerikiečiai – piktybiškos. Tačiau kadaise Vokietija taip pat buvo piktybiška. Ar „netiesioginis metodas" jų atžvilgiu nebūtų toks pat veiksmingas, koks buvo veiksmingas Europoje? Ar negalima dar kartą nuo konfrontacijos pajudėti link suartėjimo – pradėti nuo bendradarbiavimo ekonomikos srityje ir paskui judėti į taikią integraciją? Ar formulė, kuri pasitvirtino Europoje, negali pasitvirtinti santykiuose su Iranu? Ar negali pasitvirtinti ją naudojant net santykiuose su Iraku? Daugybė europiečių atkakliai tvirtina, jog galėjo ir kad jos naudojimo kaštai bei rizika būtų mažesni nei karo kaštai bei rizika. Europiečiai savo patirtimi norėtų pasidalyti ir su Izraeliu bei palestiniečiais, nes, kaip sako pats ES komisaras Chrisas Pattenas, „Europos integracija rodo, jog kompromisas ir susitaikymas galimas nepaisant amžius trukusių prietarų, karų ir kančių".[45] Europos stebuklo paskleidimas į likusį pasaulį tapo Europos nauja *mission civilisatrice*. Panašiai kaip amerikiečiai, kurie visada vaizdavosi atradę raktą į žmogiškąją laimę ir savąją viziją siekę eksportuoti į likusį pasaulį, taip europiečiai, įminę amžinosios taikos mįslę, dabar turi naują misiją.

Čia pasiekiame tai, kas gali būti bene svarbiausia Europos ir Amerikos pažiūrų išsiskyrimo priežastimi. Amerikos galia ir jos noras naudotis šia galia – net vienašališkai, jei būtina – kelia grėsmę, ir galbūt net didžiausią grėsmę Europos naujajai misijai. Amerikos politikos vadams tuo patikėti sunku, bet aukščiausiems Europos pareigūnams ir įtakingiausiems politikams didesnį susirūpinimą kėlė tai, kaip Jungtinės Valstijos gali imti dorotis su Irako problema – imdamosi

[45] Chris Patten, „From Europe with Support", *Yediot Ahronot*, October 28, 2002.

vienašališkų ir neįteisintų veiksmų – nei jiems kėlė susirūpinimą pats Irakas ar Sadamo Husseino masinio naikinimo ginklai. Ir nors tiesa, kad jie baiminosi dėl to, jog tokie veiksmai gali destabilizuoti Artimuosius Rytus ir vesti prie beprasmiškos daugybės žmonių žūties, jiems visada labiau rūpėjo kitas dalykas.[46] Tokie Amerikos veiksmai, net jeigu jie būtų sėkmingi, yra akibrokštas „postmodernios" Europos esmei. Jie yra akibrokštas naujiesiems Europos idealams, jų visuotinio galiojimo neigimas, panašiai kaip XVIII-ojo ir XIX-ojo amžiaus monarchijos, buvo akibrokštas respublikoniškiems Amerikos idealams. Amerikiečiams pirmiems derėtų suprasti, jog grėsmė idealams gali būti tokia pat bauginanti, kaip ir grėsmė fiziniam saugumui.

Panašiai kaip tai darė amerikiečiai porą šimtmečių, europiečiai su tokiu pat įsitikinimu dabar kalba apie savo globalinės vizijos pranašumą, apie įsigytą išmintį, kuria jie gali pasidalyti su kitomis tautomis – perteikti joms savąją konfliktų sprendimo ir dorojimosi su tarptautinėmis problemomis patirtį. Tačiau panašiai kaip pirmąjį Amerikos Respublikos dešimtmetį, šiose Europos pretenzijose jaučiamas tam tikras nepasitikėjimas savimi ir akivaizdus poreikis sulaukti kitų tautų, ypač Jungtinių Valstijų, pritarimo ir tų pretenzijų pagrįstumo patvirtinimo. Neigiant naujojo Europos idealizmo pagrįstumą faktiškai keliama pamatinė abejonė dėl Europos projekto gyvybingumo. Jeigu paaiškėtų, kad tarptautinės problemos faktiškai negali būti sprendžiamos europietiškai, ar

[46] Įprastas amerikiečių argumentas, esą Europos politiką Irako ir Irano atžvilgiu diktavo finansiniai interesai, yra tik iš dalies pagrįstas. Ar europiečiai yra godesni už amerikiečius? Ar amerikiečių korporacijos nedaro įtakos Amerikos politikai Azijoje, Lotynų Amerikoje ir Artimuosiuose Rytuose? Skirtumas yra tas, kad Amerikos strateginiai sprendimai kartais konfliktuoja su finansiniais interesais ir juos nusveria. Dėl šioje knygoje nurodytų priežasčių europiečiams kur kas rečiau pasitaiko tokių konfliktų.

tai nereikštų, kad pati Europa ilgainiui gali neprilygti šiam projektui – su visomis baisybėmis, kurios iš to išplaukia? Tai yra viena iš priežasčių, paaiškinančių, kodėl europiečiai taip atkakliai reikalavo, kad Tarptautinio baudžiamojo teismo sprendimai būtų pripažinti kaip turintys visuotinę galią. Jungtinės Valstijos reikalaudamos sau imuniteto ir dvigubo standarto galingiesiems, sugriovė patį principą, kurį europiečiai siekia įtvirtinti – kad visos tautos, stiprios ir silpnos, yra lygios prieš įstatymą ir visos privalo laikytis įstatymo. Jeigu šis principas gali būti pažeidžiamas, ir net jeigu tokius pažeidimus vykdo tik išties gėrybinė supergalybė, tai kas bus su Europos Sąjunga, kurios pats egzistavimas priklauso nuo to, ar šalys narės besąlygiškai laikysis Europos įstatymų? Jeigu tarptautinė teisė neturi absoliučios galios, tai ar Europai nėra lemta grįžti į savo praeitį?

Ir, žinoma, būtent ši slinkties atgal į savo praeitį baimė vis dar slegia europiečius net Europai žengiant į ateitį. Europiečiai, ypač prancūzai ir vokiečiai, nėra visiškai tikri, kad problema, kadaise žinoma kaip „Vokietijos klausimas", išties jau yra išspręsta. Nei Prancūzijos François Mitterando laikais, nei Britanijos Margaret Thatcher valdymo metais nedžiugino Vokietijos susivienijimo perspektyva pasibaigus Šaltajam karui; abi šalys turėjo būti įtikinėjamos ir raminamos amerikiečių, panašiai kaip prieš keturis dešimtmečius britų ir prancūzų lyderiai amerikiečių buvo įtikinėjami ir įtikinti pripažinti Vokietijos reintegraciją. Kaip rodo jų įvairūs ir dažnai labai skirtingi Europos būsimosios konstitucijos projektai, prancūzai vis dar nėra tikri, ar gali pasitikėti vokiečiais, o vokiečiai vis dar nėra tikri, ar gali pasitikėti patys savimi. Praėjus beveik šešiems dešimtmečiams po Antrojo pasaulinio karo pabaigos prancūzų pareigūnas vis dar gali šmaikštauti: „Žmonės sako: 'Baisu, kad Vokietija yra tokia pasyvi'. O aš sakau 'Tikrai? Kai tik Vokietija tampa aktyvi, po šešių mė-

nesių jos kariuomenė paprastai įžygiuoja į Eliziejaus laukus'."[47] Visai negiliai po tokių sąmojų paviršiumi slypi reali, išliekanti baimė – Vokietija vis dar yra per didelė Europos žemynui. Praėjusių metų vasarą, kai vokiečių kancleris Gerhardas Schroederis atmetė Busho administracijos prašymą paremti JAV veiksmus Irake, Schroederio kalbos apie tai, kad sprendžiant tokias problemas jo šalis žengs „vokiškuoju keliu", jo kaimynus Europoje glumino turbūt net labiau nei Jungtines Valstijas. Ironiška, kad europiečius gali gąsdinti net vokiškasis pacifizmas ir neutralumas, kai Vokietijos lyderis prabyla apie „vokiškąjį kelią".

Tokia baimė kartais gali slopinti žingsnius gilesnės integracijos link, tačiau ji stūmė į priekį ir Europos projekto įgyvendinimą, nors tam buvo daugybė kliūčių. Europos integraciją skatina ir pačių vokiečių baimė savęs. Europos projektas turi pavykti, įspėja Joschka Fischeris, nes kaip kitaip gali būti pašalinti „įvairūs rizikos veiksniai bei pagundos, kurias objektyviai kelia Vokietijos dydis ir jos centrinė padėtis"?[48] Šios istorinės vokiečių „pagundos" atlieka savo vaidmenį daugelio europiečių pasąmonėje. Ir kiekvieną kartą, kai Europai tenka svarstyti karinės jėgos panaudojimo klausimą arba patirti Jungtinių Valstijų spaudimą imtis tokių akcijų, neišvengiamai bent akimirksniui iškyla klausimas, kokį poveikį tokia karinė akcija turėtų „Vokietijos klausimui", t. y. klausimui, kuris, kaip atrodo, niekada galutinai neišsprendžiamas.

Tad galbūt nėra tik atsitiktinis sutapimas tai, jog stulbinamą pažangą, kurią pastaraisiais metais padarė Europos integracija, lydėjo ne Europos karinės galybės iškilimas, bet Europos karinės galios smukimas palyginti su Jungtinėmis Vals-

[47] Žr. Gerard Baker, „Europe's Three Ways of Dealing with Iraq", *Financial Times*, October 17, 2002, p. 17.

[48] Fischerio kalba Humboldto universitete, 2000 m. gegužės 12 d.

tijomis. Europos pavertimas pasauline galybe, pajėgiančia atsverti Jungtinių Valstijų galią, galėjo būti vienu iš pradinių Europos Sąjungos kūrimo motyvų – nepriklausoma Europos užsienio ir gynybos politika turėjo tapti vienu svarbiausių Europos integracijos padarinių. Tačiau ar Europos ambicijos tapti „galybe" iš tikrųjų nėra anachronizmas? Juk toks siekis yra atavistinis impulsas, nesuderinamas su postmodernios Europos idealais, t. y. tos Europos, kurios pats egzistavimas priklauso nuo galios politikos neigimo. Kad ir kokie buvo jos architektų ketinimai, paaiškėjo, jog Europos integracija yra Europos karinės galios ir netgi bent kiek reikšmingesnio globalinio Europos vaidmens priešas.

Šis faktas pasireiškia ne tik nekintamais arba mažėjančiais Europos kariniais biudžetais, bet ir kitais būdais, net „minkštosios" galios srityje. Europos lyderiai gražbyliauja apie esminį Europos vaidmenį pasaulyje. Prodis nori, kad „mūsų balsas būtų girdimas, o į mūsų veiksmus būtų atsižvelgta".[49] Tiesa ir tai, kad europiečiai išleidžia daug pinigų užsienio paramai – jie mėgsta pabrėžti, jog *per capita* šiam tikslui jie išleidžia daugiau pinigų nei Jungtinės Valstijos. Europiečiai taip pat imasi karinių misijų užsienyje, jeigu tos misijos iš esmės apsiriboja taikos palaikymo uždaviniais. Ir nors kartkartėmis ES įmerkia pirštus į drumstus tarptautinius Artimųjų Rytų ar Korėjos pusiasalio vandenis, tenka pripažinti, jog ES užsienio politika yra bene anemiškiausias iš visų Europos integracijos produktų. Kaip pabrėžia vienas palankus stebėtojas, tik nedaugelis Europos lyderių „skiria jai bent dalį savo laiko ir energijos".[50] Europos Sąjungos užsienio politikos iniciatyvos paprastai yra trumpalaikės ir retai grindžia-

[49] Prodi speech at the Institut d'Etudes Politiques, May 29, 2001.

[50] Charles Grant, „A European View of ESDP", working paper, Centre for European Policy Studies, April 2001.

mos bendru Europos valstybių sutarimu. Tai yra viena iš priežasčių, kodėl jos taip lengvai atmetamos. Artimuosiuose Rytuose, kur daug Europos pinigų skiriama palestiniečių ir kitų arabų projektams finansuoti, vis dėlto tiek arabai, tiek izraelitai pagalbos sprendžiant jų tarpusavio konfliktą prašo Jungtinių Valstijų, o ne Europos. Neatrodo, jog didžiulė ekonominė Europos galia virs jos diplomatine įtaka Artimuosiuose Rytuose ar kitur, kur krizės turi karinį komponentą.[51]

Be to, akivaizdu, kad problemos už Europos ribų niekada nesulaukia tokio europiečių dėmesio, kokį jie skiria grynai europietiškiems reikalams. Tai stebina ir nuvilia amerikiečius, kad ir kokią vietą jie užimtų politinių bei strateginių debatų spektre: prisiminkime didžiulį Amerikos liberalų nusivylimą tada, kai europiečiai nepareiškė ryžtingo protesto prieš Busho pasitraukimą iš AMB Sutarties. Dauguma europiečių – tiek politinis elitas, tiek paprasti rinkėjai – neskyrė jokio dėmesio Irakui iki pat Busho administracijos paskelbto grasinimo įvykdyti invaziją.

Šis europiečių polinkis kreipti savo žvilgsnius vidun yra visiškai suprantamas, jeigu suvoksime didžiulę ir sunkią jų integracijos problemą. Europos Sąjungos plėtra sudarant daugiau nei dviejų tuzinų šalių kompaniją, bendros ekonominės ir žemės ūkio politikos peržiūra, nacionalinio suverenumo ir viršnacionalinio valdymo derinimo klausimas, „demokratijos deficito" problema, dviejų didžiųjų Europos galybių susibičiuliavimas, keliantis mažesnių šalių nepasitenkinimą, naujosios Europos konstitucijos rengimas – visa tai jiems kelia rimtus ir neišvengiamus iššūkius. Judėjimo į priekį sunkumai atrodytų neįveikiami, jeigu ligšiolinė Europos integracijos sėkmė nebūtų jau pademonstruota.

51 Kaip pastebi Grantas, „Europos Sąjunga, jeigu ji būtų mažiau silpna kariniu požiūriu, turėtų didesnę diplomatinę įtaką". Grant, „European Defence", p. 2.

Visišką nepritarimą Amerikos politikai – dėl raketinės gynimo sistemos kūrimo ir ABM Sutarties, karingumo Irako atžvilgiu, Izraelio palaikymo – stiprina tai, kad, Europos požiūriu, jie tik atitraukia dėmesį nuo klausimų, kurie jiems išties rūpi, būtent – nuo pačios Europos klausimų. Europiečiai Amerikai paprastai priekaištauja dėl jos izoliacionizmo, tačiau patys pasidarė labai introspektyvūs. Kaip pastebi Dominique'as Moisi, paskutinėje prezidentinėje rinkimų kampanijoje „apskritai nebuvo kalbama ... apie rugsėjo 11-osios įvykius ir apie jų ilgalaikius padarinius". Niekas nekėlė klausimų: „Koks turėtų būti Prancūzijos ir Europos vaidmuo naujoje jėgų konfigūracijoje, susiklosčiusioje po rugsėjo 11-osios? Kaip Prancūzija turėtų peržiūrėti savo karinį biudžetą ir savo karinę doktriną atsižvelgdama į būtinybę išlaikyti tam tikrą paritetą tarp Europos ir Jungtinių Valstijų ar bent jau tarp Prancūzijos ir Jungtinės Karalystės?" Tiesa, kampanijoje iškilo Artimųjų Rytų konflikto klausimas – dėl gausios arabų ir musulmonų imigrantų populiacijos Prancūzijoje, kaip tai parodė Jeanui-Marie Le Penui atiduotų balsų skaičius. Tačiau Le Penas nėra užsienio politikos vanagas. Ir kaip pastebi Moisi, „Daugumai Prancūzijos rinkėjų ... saugumas neturi beveik jokių sąsajų su abstrakčia ir tolima geopolitika. Jiems labiau svarbu tai, kuris politikas sugebėtų juos apginti nuo gatvėse ir priemiesčiuose siautėjančių nusikaltėlių."[52]

Ar Europa gali pakeisti savo kursą ir prisiimti svarbesnį vaidmenį pasaulinėje arenoje? Netrūksta Europos lyderių, raginančių ją tai daryti. Be to, ir šiandieninis ES užsienio politikos silpnumas nebūtinai reiškia, kad ji išliks tokia pat rytoj, nes Europa jau parodė sugebėjimą įveikti savo silpnybes kitose srityse. Ir vis dėlto atrodo, jog Europai trūksta politinės valios padidinti savo galią dėl visiškai suprantamos prie-

[52] Dominique Moisi, *Financial Times*, March 11, 2002.

žasties – ji nenori savo misijos suvokti kaip tokios, kuriai reikia galios. Jos misija, jeigu ji turi tokią už Europos ribų, yra priešinimasis galiai. Daug ką liudija argumentas, kuriuo europiečiai dažniausiai naudojasi kalbėdami apie savo karinės galios stiprinimo būtinybę – jiems svarbu ne tai, kad galingesnė Europa galėtų išplėsti savo strateginius horizontus ar net savo globalinę įtaką, o tik tai, kad stipresnė Europa padėtų sutramdyti ir „sudaugiašalinti" Jungtines Valstijas. „Amerikos galia, – rašo proamerikietiškas britų analitikas Timothy Gartonas Ashas, – yra per daug didelė, kad būtų kam nors naudinga, net jai pačiai."[53] Tad Europai reikia didinti savo galią, tačiau tik tam, kad pasaulis, ir Jungtinės Valstijos, būtų apsaugotas nuo pavojų, kuriuos kelia dabartinė nesubalansuotų galių situacija.

Kad ir kokia būtų reali tokios misijos vertė, neatrodo, jog ji galėtų sužadinti europiečių jausmus. Iki šiol tik Prancūzija ir Didžioji Britanija bent jau minimaliai atsiliepė į šį iššūkį. Prancūzijos gynybos biudžeto padidinimas pasirodys, kaip ir *force de frapper* atveju, veikiau simbolinis, o ne realus. Buvęs prancūzų užsienio reikalų ministras Hubertas Védrine'as, kadaise skundęsis dėl Amerikos *hyperpuissance*, nustojo kalbėti apie būtinybę sudaryti atsvarą Jungtinėms Valstijoms. Dabar jis tik trauko pečiais ir skelbia, jog „europiečiams nėra reikalo prilygti šaliai, kuri vienu metu gali kariauti keturis karus".[54] Viena situacija buvo tada, kai dešimtąjį dešimtmetį Europa mėgino padidinti savo metines kolektyvines išlaidas gynybai nuo 150 iki 180 milijardų dolerių, kai tuo tarpu Jungtinės Valstijos gynybai išleisdavo 280 milijardų. Bet dabar, kai Jungtinės Valstijos sparčiai artėja prie 400 milijardų per me-

[53] Timothy Garton Ash, *New York Times*, April 9, 2002.

[54] Cituoju pagal David Ignatius, „France's Constructive Critic", *Washington Post*, February 22, 2002.

tus ribos ir galbūt ją peržengs netolimoje ateityje, Europa nebeturi menkiausio noro mėginti jas pasivyti. Prezidento Jacque's Chiraco golizmo paraginta Prancūzija galėtų padidinti savo gynybos biudžetą 6 procentais. Jungtinė Karalystė galėtų net ryžtingiau stiprinti ir modernizuoti savo karines pajėgas ir mėginti, su Tony Blairu priešakyje, bent iš dalies atgaivinti senąją britų liberalaus imperializmo tradiciją. Tačiau kas yra „Europa" be Vokietijos? O Vokietijos gynybos biudžetas, šiandien sudarantis maždaug tokią pat BVP dalį kaip ir Liuksemburgo gynybos biudžetas, artimiausiais metais neišvengiamai dar labiau sumažės, nes Vokietijos ekonomika dabar dūsta nuo griežtos darbo santykių reglamentacijos ir dosnios socialinės rūpybos naštos. Europos analitikai gali aimanuoti dėl Europos žemyno „strateginio nereikšmingumo". NATO generalinis sekretorius George'as Robertsonas gali vadinti Europą „kariniu nykštuku" ir taip mėginti sugėdinti europiečius bei įkalbėti skirti daugiau pinigų gynybai ir protingiau juos naudoti nei tai daroma šiandien. Tačiau kas išties tiki, jog europiečiai radikaliai pakeis savo ligšiolinę praktiką? Jie turi daug motyvų tam, kad jos nekeistų.

Pasaulis, kurį sukūrė Amerika

Jeigu amerikiečių netenkina ši padėtis, jie turi suvokti, jog šiandienos Europa – integruota ir silpna Europa – daugiausiai yra Amerikos užsienio politikos, vykdytos pastaruosius devynis dešimtmečius, produktas. Jungtinės Valstijos paliko Europą po Pirmojo pasaulinio karo likimo valiai ir laikėsi nuošalyje tada, kai žemynas vėl grimzdo į karą, dar baisesnį nei pirmasis. Dar nepasibaigus Antrajam pasauliniam karui, pirmasis Amerikos noras buvo vėl pasišalinti iš šio regiono. Franklino Delano Roosevelto pradinė karo metų vizija buvo

paversti Europą strategiškai nereikšmingu regionu.[55] Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje ir net karo metu vyraujantis amerikiečių įsitikinimas buvo tai, kad „europietiškoji sistema yra supuvusi nuo pat pamatų, kad karas yra endeminis šio žemyno bruožas ir kad europiečiai tik patys save gali kaltinti dėl savo nelaimių".[56] Europa atrodė tik kaip perkaitęs pasaulinių karų inkubatorius, brangiai kainuojantis Amerikai.

Antrojo pasaulinio karo metais amerikiečiai, tokie kaip Rooseveltas, žvelgė veikiau į praeitį, o ne į ateitį manydami, jog neįmanoma padaryti nieko geresnio už tai, kaip tik vienąkart ir galutinai pašalinti Europą iš globalinio strateginio žemėlapio. Rooseveltas faktiškai teikė pirmenybę santykiams su Stalino Rusija. „Kai Vokietija bus nuginkluota, – taikliai kėlė klausimą Rooseveltas, – kam tada Prancūzijai reikėtų didelių karinių pajėgų?" Charlesiui de Gaulle'iui tokie klausimai turėjo „kelti nerimą Europoje ir Prancūzijoje", ir veikiausiai jį kėlė jam pačiam. Roosevelto epochos amerikiečiai laikėsi senojo Amerikos požiūrio į Europą kaip į sugedusį ir dekadentišką žemyną; dabar šį požiūrį papildo tam tikra panieka europiečiams dėl jų silpnumo ir priklausomybės. Kai po alinančio Antrojo pasaulinio karo didžiosios Europos valstybės dėl savo karinio bei ekonominio silpnumo ėmė riboti savo globalinius siekius, daugelis amerikiečių džiaugėsi galėdami tą procesą paspartinti. Rooseveltas sakė: „Kai laimėsime šį karą, dėsiu visas pastangas tam, kad Jungtinės Valstijos niekada nebūtų įstumtos į padėtį, kurioje joms tektų pripažinti bet

[55] Kaip sako istorikas Johnas Lambertonas Harperis, Rooseveltas norėjo „radikaliai sumažinti Europos įtaką" ir šitaip padaryti galimą „Europos pasitraukimą iš pasaulio politikos". Harper, *American Visions of Europe: Franklin D. Roosevelt, George F. Kennan, and Dean G. Acheson* (Cambridge, UK, 1996), p. 79, 3.

[56] William L. Langer and S. Everett Gleason, *The Challenge to Isolation, 1937-1940* (New York, 1952), p. 14.

kurį planą, tarnaujantį imperinėms Prancūzijos ambicijoms arba talkinantį Britų imperijai jos imperiniuose siekiuose."[57]

Prasidėjus Šaltajam karui amerikiečiai, tokie kaip Deanas Achesonas, tikėjosi Europą padaryti galinga sąjungininke kovoje prieš Sovietų Sąjungą, o dauguma amerikiečių, kurie užaugo Šaltojo karo metais, Europą suvokė daugiausia Achesono terminais – įsivaizdavo ją kaip laisvės tvirtovę kovoje su sovietų tironija. Ir vis dėlto tam tikras įtarus priešiškumas Europai visada buvo jaučiamas Amerikos užsienio politikos paribiuose net Šaltojo karo metais. Kai prezidentas Dwightas Eisenhoweris nuvylė ir pažemino Britaniją bei Prancūziją 1956 m. Suece, tai buvo tik pats grubiausias mėginimas iš daugelio kitų Amerikos mėginimų pastatyti Europą į jai deramą vietą ir apriboti jau ir šiaip susilpnėjusią globalinę jos įtaką.

Vis dėlto kylanti Sovietų Sąjungos grėsmė vertė amerikiečius pergalvoti savo santykį su Europos saugumu, tad ir su europiečiais. Ir galiausiai svarbesnis Amerikos indėlis į Europos dabartinį atskirties statusą kilo ne iš antieuropietiškųjų, bet iš proeuropietiškųjų nuostatų. Ne priešiškumas Europai, o įsipareigojimas jai pirmaisiais pokario metais paskatino Jungtines Valstijas išlaikyti savo kariuomenę Europos žemyne ir sukurti NATO. Amerikos pajėgų dislokacija Europoje, kaip žemyno saugumo garantija, buvo (ir buvo sumanyta kaip) esminis skatinamasis veiksnys pradėti Europos integracijos procesą – kad vieningi „Vakarai" taptų materialiai ir dvasiškai stiprūs, jog galėtų atlaikyti prasidedančią grėsmingą Šaltojo karo konfrontaciją su Sovietų Sąjunga.

Europos evoliucija į dabartinę jos padėtį vyko po JAV garantuoto saugumo gaubtu, o be to gaubto ji nebūtų galėjusi

[57] Cituoju pagal Selig Adler, *The Isolationist Impulse: Its Twentieth-Century Reaction* (New York, 1957), p. 142; Kissinger, *Diplomacy*, p. 396.

įvykti. Jungtinės Valstijos beveik pusšimtį metų sudarė jai skydą nuo tokių išorinių grėsmių kaip Sovietų Sąjunga ir nuo vidaus grėsmių, kurias kėlė etniniai konfliktai tokiose vietose kaip Balkanai. Dar daugiau, Jungtinės Valstijos teikė ir galbūt dar teikia „Vokietijos problemos" sprendimo raktą. Vokiečių užsienio reikalų ministras Fischeris savo kalboje Humboldto universitete nurodė du „istorinius sprendimus", kurie naująją Europą padarė galimą, tai „JAV sprendimas pasilikti Europoje" ir „Prancūzijos ir Vokietijos įsipareigojimas laikytis integracijos principo, pradedant jo taikymą nuo ekonominių ryšių". Tačiau akivaizdu, kad pastarasis sprendimas niekada nebūtų atsiradęs be pirmojo. Prancūzijos apsisprendimas prisiimti Vokietijos reintegravimo į Europą riziką, o Prancūzijos pozicija šiuo klausimu buvo, mažų mažiausiai, itin skeptiška, priklausė nuo Amerikos pasižadėjimo nesitraukti iš Europos ir šitaip teikti garantiją prieš bet kokį vokiškojo militarizmo atgimimą. Be to, ir pokario vokiečiai suvokė, jog jų ateitis Europoje priklauso nuo raminančio Amerikos kariuomenės buvimo pašonėje.

Dabartinė situacija yra kupina ironijos. Europietiškas galios politikos neigimas ir karinės galios kaip tarptautinių santykių įrankio nuvertinimas priklauso nuo to, ar Europos žemėje išlieka Amerikos karinės pajėgos. Europos naujoji kantiškoji tvarka galėjo susiklostyti tik po Amerikos galios gaubtu, t. y. galios, kuri naudojama pagal senosios hobsiškosios tvarkos dėsnius. Amerikos galia europiečiams suteikė galimybę patikėti, jog galia neteko savo buvusios svarbos. O dabartinė ir paskutinė ironija yra tai, kad tas faktas, jog JAV karinė galia išsprendė europietiškąją ir ypač „Vokietijos problemą", šiandien leidžia europiečiams, o konkrečiau, vokiečiams manyti, jog Amerikos karinė galia ir toji „strateginė kultūra", kuri tą galią sukūrė ir palaiko, yra pasenusi ir pavojinga.

Dauguma europiečių nemato arba nenori matyti šio didžiojo paradokso, o būtent, kad jų perėjimas į poistorinį pasaulį priklauso nuo to, kad Jungtinės Valstijos nedaro šio perėjimo. Kadangi Europa neturi nei valios, nei galios pati savo rojaus ginti nuo grobimo – dvasinio ir fizinio – vykdomo išpuoliais iš pasaulio, kuris dar nepripažįsta „moralios sąmonės" taisyklių, ji priklauso nuo Amerikos valios, nuo to, kaip ši naudoja savo karinę galią prieš tuos gaivalus aplinkiniame pasaulyje, kurie vis dar vadovaujasi jėgos politika.

Kai kurie europiečiai šią problemą suvokia. Britai, ir tai neturi mūsų stebinti, ją suvokia geriausiai. Robertas Cooperis kalba apie būtinybę pripažinti žiaurią tiesą, jog nors „postmoderniojo pasaulio viduje [t.y. šiandienos Europoje] nėra grėsmių saugumui tradicine prasme", aplinkiniame pasaulyje – „moderniose ir ikimoderniose zonose" – vis dar slypi daugybė grėsmių. Jeigu postmodernusis pasaulis nesigins nuo šių grėsmių, jis gali būti sunaikintas. Tačiau kaip Europa gali gintis nuo tokių grėsmių neišsižadėdama visų tų idealų bei principų, kuriais remiasi jos taikingoji sistema?

„Iššūkis, keliamas postmoderniam pasauliui, – argumentuoja Cooperis, – reikalauja susitaikyti su dvigubų standartų idėja". Tarpusavio santykiuose europiečiai gali veikti „laikydamiesi teisės viršenybės ir atviro kolektyvinio saugumo principų". Tačiau susidūrę su pasauliu už Europos ribų, „turime griebtis, esant reikalui, grubesnių ankstesnės eros metodų, t. y. jėgos, prevencinio puolimo ir apgaulės". Cooperis siūlo šį visuomenės savisaugos principą: „Tarpusavio santykiuose laikomės teisės taisyklių, tačiau veikdami džiunglėse turime naudotis jų dėsniais". Savo argumentą Cooperis adresuoja Europai ir kartu ragina europiečius pradėti rūpintis savo gynyba – „tiek fizine, tiek psichologine".[58]

[58] Cooper, *The Observer*, April 7, 2002.

Cooperis buvo artimas Tony Blairo patarėjas, ir akivaizdu, kad Blairas daug ryžtingiau nei jo šalininkai leiboristų partijoje palaiko dvigubų standartų tarptautinėje erdvėje idėją. Jis mėgino vesti Britaniją į taisyklėmis grindžiamą kantiškąjį Europos Sąjungos pasaulį. Tačiau kaip parodė jo solidarumas su prezidentu Bushu Irako klausimu, Blairas mėgino grąžinti Europą ir į hobsiškąjį pasaulį, kuriame karinė galia išlieka esminiu tarptautinių santykių elementu.

Tačiau Blairo mėginimas atsivesti su savimi Europą nebuvo sėkmingas. Schroederis savo šalį pasuko į „vokiškąjį kelią", o Prancūzija, net vedama konservatyvesnio golisto Chiraco, buvo nesukalbamiausia Jungtinių Valstijų partnerė, siekianti veikiau apriboti Amerikos galią nei ją papildyti savąja galia.

Tad kyla įtarimas, jog tai, ką Cooperis išties aprašo, yra ne Europos ateitis, bet Amerikos dabartis. Būtent Amerikai atiteko sudėtinga laviravimo tarp šių dviejų pasaulių užduotis, kad apgintų ir plačiau paskleistų pažangios civilizuotos visuomenės taisykles ir kartu naudotų karinę galią prieš tuos, kurie atsisako tokių taisyklių laikytis. Jungtinės Valstijos jau naudoja Cooperio dvigubą standartą, ir jį naudoja būtent dėl tų priežasčių, kurias jis įvardija. Amerikos lyderiai vadovaujasi įsitikinimu, jog globalinis saugumas ir liberalioji tvarka – kaip ir Europos „postmodernusis" pasaulis – negalėtų ilgai išlikti, jeigu Jungtinės Valstijos nenaudotų savo galios grėsmingame hobsiškajame pasaulyje, vis dar plytinčiame už Europos ribų.

Tai reiškia, jog nors Jungtinės Valstijos atliko lemiamą vaidmenį vesdamos Europą į kantiškąjį rojų ir nors jos išlieka esminiu šio rojaus galimybės veiksniu, jos pačios į šį rojų įžengti negali. Jos saugo šios tvirtovės sienas, bet negali įžengti pro jos vartus. Jungtinės Valstijos, su visa savo didžiule galia, lieka istorijoje ir turi dorotis su sadamais, ajatolomis, kim džong ilais ir džang zeminais, savo pastangų naudą atiduodamos daugiausia kitiems.

Ar dar išlieka „Vakarai"?

Ši besiklostanti tarptautinė tvarka skatina didėjantį Amerikos polinkį į vienašališkumą tarptautiniuose santykiuose, ir objektyvaus stebėtojo tai neturėtų stebinti. Mainais už Europos postmodernios tvarkos sienų gynimą Amerika natūraliai siekia tam tikros veiksmų laisvės dorojantis su strateginiais pavojais, nes tik ji disponuoja reikiamomis priemonėmis, o kartais ir valia su jais dorotis. Čia, žinoma, ir glūdi didžioji Jungtinių Valstijų ir Europos santykių problema. Būtent tuo momentu, kai europiečiai, išsilaisvinę iš Šaltojo karo baimių ir suvaržymų, pradėjo įsikurti savo postmoderniame rojuje ir skelbti savo tarptautinės teisės bei tarptautinių institucijų evangeliją, amerikiečiai pasuko kita kryptimi – tolyn nuo solidarumo su Europa, kuris buvo pagrindinė Šaltojo karo laikų tema, atgal prie labiau tradicinės Amerikos nepriklausomybės politikos, prie unikaliai amerikietiškos universalistinio nacionalizmo formos.

Šaltojo karo pabaiga turėjo net gilesnių padarinių transatlantiniams santykiams nei paprastai suvokiama, nes po 1989 m. išnyko ne tik bendras sovietinis priešas ir ne tik būtinybė vieningai veikti bendroje gynybos sistemoje. Išnyko ir didžioji vadinamųjų „Vakarų" darnos ir vienybės gynimo bei stiprinimo strategija, kuria buvo vadovaujamasi abiejose Atlanto pusėse. Jungtinės Valstijos ir Europa turėjo veikti išvien ne tik tam, kad atremtų sovietų grėsmę. Dar daugiau, neišardoma liberaliosios Vakarų tvarkos vienybė bei sėkmė nusakė ir patį pergalės Šaltajame kare apibrėžimą.

Iš dalies dėl šios priežasties Amerikos strategija Šaltojo karo metais dažnai reikalavo bičiuliams ir sąjungininkams duoti daugiau nei tikėjosi iš jų gauti mainais. Stebėtinai Amerikos valdžia savo užsienio politikos sėkmę matavo ne tuo, kiek ji pasitarnauja siaurai suvokiamiems nacionaliniams interesams, bet veikiau tuo, kiek pasitarnauja Amerikos sąjun-

gininkėms joms dorojantis su vidiniais ir išoriniais iššūkiais. Antai Amerikos ekonominė strategija buvo iš Antrojo pasaulinio karo griuvėsių prikelti galingus ekonominius konkurentus Europoje ir Azijoje net tada, kai paskutiniais Šaltojo karo dešimtmečiais daugeliui atrodė, jog Jungtinės Valstijos išgyvena santykinio nuosmukio periodą palyginti su jos sparčiai turtėjančiomis sąjungininkėmis. Amerikos karinė strategija buvo prisiimti savo teritorijos branduolinio užpuolimo riziką ir šitaip užkirsti kelią branduoliniam arba įprastajam puolimui prieš jų sąjungininkes Europoje ir Azijoje. Žinant tai, kad įvairios Europos valstybės praeityje niekada neteikė viena kitai panašių patikimų garantijų (pavyzdys gali būti Didžioji Britanija ir Prancūzija trečiąjį ir ketvirtąjį dešimtmečiais), Jungtinių Valstijų, gana saugių tarp dviejų vandenynų, pasirengimas savo pačių išlikimą susieti su kitų šalių išlikimu buvo išties stebėtinas.

Žinoma, Amerikos strateginis ir ekonominis „dosnumas", jeigu jį galima taip įvardyti, glaudžiai siejosi su Amerikos interesais. Kaip sakė Achisonas, „Imtis žygių stiprinti šalis, kurioms grėsė sovietų agresija arba komunistinis perversmas ... Jungtinėms Valstijoms reiškė ginti savo saugumą – ginti pačią laisvę".[59] Tačiau šis kitų šalių interesų sutapimas su pačios Amerikos interesais buvo išskirtinis Amerikos užsienio ir gynybos politikos bruožas po Antrojo pasaulinio karo. Po Miuncheno ir po Perl Harboro, ir prasidėjus Šaltajam karui, amerikiečiai pamažu suvokė, kad jų pačių gerovė iš esmės priklauso nuo kitų gerovės, kad Amerikos klestėjimas negali būti tvarus be globalinio klestėjimo, kad Amerikos saugumas neįmanomas be platesnio tarptautinio saugumo. Tai buvo doktrina, grindžiama nacionaliniu interesu, tačiau šis interesas buvo išties toks apšviestas, kad kartais beveik sutapdavo su idealizmu.

[59] Cituoju pagal Kissinger, *Diplomacy*, p. 452.

Kartais, bet niekada absoliučiai. Idealizmas niekada nebuvo vienintelis Amerikos dosnumo ar polinkio veikti išvien su savo sąjungininkėmis šaltinis. Amerikos daugiašališkumas Šaltojo karo metais savo motyvacija buvo veikiau instrumentinis nei idealistinis. Juk galiausiai „veikti vienai" po 1945 m. būtų reiškę veikti vienai prieš Sovietų Sąjungą. Veikti vienai būtų reiškę ardyti Vakarų vienybę. Ir išties buvo neįsivaizduojama, sovietų kariuomenei įsitvirtinus Europos širdyje, kad Amerika galėtų sėkmingai vykdyti kitokią nei „daugiašališką" politiką, atsižvelgiančią į Vakarų Europos interesus. Kita vertus, daugumai amerikiečių tikrasis idealistinis daugiašališkumas jau buvo palaidotas kartu su Wilsonu ir Tautų lyga. Deanas Achesonas, vienas pagrindinių pokario tarptautinės tvarkos architektų, JT Chartiją laikė „neįgyvendinama", o pačias Jungtines Tautas traktavo kaip darinį, grindžiamą vilsoniškuoju „tikėjimu žmogaus tobulėjimo galia ir greit įsiviešpatausiančia visuotinės taikos bei teisingumo karalyste".[60] Jis, kaip ir dauguma kitų, prisidėjusių prie pokario tvarkos kūrimo, buvo idealistas, tačiau visi jie buvo praktiški idealistai. Jie manė, kad prieš komunistinį bloką būtina sukurti jungtinį Vakarų frontą, ir jeigu ši užduotis pareikalautų susitaikyti su tuo, ką Achesonas niekinamai vadino JT Chartijos „šventraščiu", jie buvo tam pasiryžę. Achesono požiūriu, parama Jungtinėms Tautoms buvo ne daugiau nei „paspirtis diplomatijai".[61] Svarbu tai įsidėmėti, nes daugelis Amerikos elgesio per Šaltąjį karą aspektų, kurie europiečiams ir daugeliui amerikiečių retrospektyviai atrodo tokie patrauklūs ir kurių išnykimas juos taip graudina, atspindėjo tik nuolaidas, padarytas vardan Vakarų vienybės.

[60] Cituoju pagal James Chase, *Acheson: The Secretary of State Who Created the American World* (New York, 1998), p. 107.

[61] Ibid., p. 108.

Tą vienybę ne visada buvo lengva išlaikyti. Amerikos priešiškumas de Gaulle'io atkakliai ginamai nepriklausomybei, Amerikos įtarimai dėl britų imperializmo, ginčai dėl Vokietijos *Ostpolitik*, strateginiai nesutarimai dėl ginklavimosi apribojimo sutarčių ir dėl ginkluotės tobulinimo, ypač Reagano laikais, – visa tai liudijo aljanso skilimo pavojus. Tačiau atsirandantys plyšiai visada buvo užglaistomi, nes kiekvienas pripažino, jog nors nesutarimai yra neišvengiami, kurios nors šalies atsiskyrimas būtų itin pavojingas. „Vakarų" susiskaidymas reikštų žlugimą. Pavojus buvo ne tik strateginis; jis buvo ideologinis, netgi psichologinis. „Vakarai" turėjo kažką reikšti, nes kitaip, ką mes gynėme? Ir, žinoma, Šaltojo karo laikais „Vakarai" išties kažką reiškė. Jie reiškė liberalų, demokratinį didelės žmonijos dalies pasirinkimą – priešingą alternatyvai, realizuotai kitoje Berlyno sienos pusėje.

Šis stiprus strateginis, ideologinis ir psichologinis poreikis nuolat demonstruoti, jog išties egzistuoja darnūs, vieningi Vakarai, išnyko griuvus Berlyno sienai ir nugriovus Lenino statulas Maskvoje. Ši netektis iš dalies buvo užmaskuota paskutinįjį XX a. dešimtmetį. Daugeliui atrodė, jog kovos Bosnijoje ir Kosove yra naujas iššūkis Vakarams. NATO plėtra, įtraukiant į Aljansą buvusias Varšuvos sutarties šalis, reiškė jungtuves su tautomis, prievarta atskirtomis nuo Vakarų, ir dabar norinčiomis sugrįžti į Vakarus. NATO aljansą jos suvokė ne tik ir net ne tiek kaip saugumo organizaciją, bet veikiau kaip vieną ir vienintelę instituciją, išties įkūnijančią transatlantinę Vakarų idėją. Akivaizdu, kad Jungtinės Tautos joms nebuvo „Vakarai".

Tačiau transatlantinio projekto sėkmė – Europos saugumo dilemos ir Vokietijos problemos išsprendimas, „vientisos ir laisvos" Europos sukūrimas, konfliktų Balkanuose nuraminimas ir gana stabilios taikingos demokratijos zonos sukūrimas Europos žemyne – visi šie didžiuliai ir anksčiau ne-

įsivaizduojami laimėjimai turėjo tą neišvengiamą padarinį, kad „Vakarų" prasmė tapo vis labiau neapčiuopiama. Tai nereiškia, jog Vakarai nustojo egzistuoti. Ir tai nereiškia, jog Vakarai jau nebeturi priešų, nes akivaizdu, kad karingasis musulmoniškasis fundamentalizmas yra nepermaldaujamas Vakarų priešas. Vis dėlto pagrindinė Franciso Fukuyamos tezė jo garsiajame straipsnyje „Istorijos pabaiga", yra nenuginčijama: šimtmečius trukusi kova tarp skirtingų politinės santvarkos sampratų galutinai baigėsi Vakarų liberalaus idealo pergale. Musulmoniškasis fundamentalizmas gali turėti savo sekėjų tose pasaulio dalyse, kur vyrauja musulmonai. Ir jau negalime abejoti jo pajėgumu smogti baisius smūgius Vakarams. Tačiau kaip pabrėžia Fukuyama ir kiti, musulmoniškasis fundamentalizmas nėra rimtas iššūkis universaliems Vakarų liberalizmo idealams. Musulmoniškojo fundamentalizmo egzistavimas amerikiečius ir europiečius gali priversti imtis gynybinių priemonių, kad apsisaugotų nuo niokojančių išpuolių ir net bendradarbiauti bendros gynybos srityje. Tačiau jis neverčia „Vakarų" įrodinėti sau patiems ir kitiems savo vienybės ir darnos, kaip tai kadaise juos vertė daryti sovietų komunizmas.

Nykstant poreikiui palaikyti ir demonstruoti vieningų „Vakarų" egzistavimą neišvengiamai nyko ir tas dosnumas, kuriuo pasižymėjo Amerikos užsienio politika pastarąjį pusšimtį metų, pasibaigus Šaltajam karui. Dėl to galime apgailestauti, bet tai neturi mūsų stebinti. Sovietų Sąjungos ir tarptautinės komunistinės grėsmės egzistavimas sutelkė amerikiečius ir vertė savo išryškėjusį interesą matyti palyginti dosnioje užsienio politikoje, ypač Europos atžvilgiu. Po Šaltojo karo to susitelkimo nebeliko. Šaltojo karo pabaiga subtiliai pakeitė senąją idealizmo ir intereso sutapimo lygtį. Tiesą sakant tie, kurie apraudа mažėjantį Amerikos dosnumą eroje po Šaltojo karo, turi bent jau suvokti to mažėjimo logiką. Kadangi objekty-

viai sumažėjo amerikiečių interesas laikytis dosnios užsienio politikos, tai tam, kad Jungtinės Valstijos ir toliau laikytųsi dosnios užsienio politikos, kurios laikėsi per Šaltąjį karą, kad ir toliau jos būtų taip pat atsidavusios tarptautinėms institucijoms ir rodytų tokį pat rūpinimąsi sąjungininkėmis, amerikiečiai turėtų tapti dar didesniais idealistais.

Faktiškai amerikiečiai netapo nei didesniais, nei mažesniais idealistais nei buvo prieš penketą dešimtmečių. Pasikeitė objektyvi tikrovė, o ne amerikiečių charakteris. Būtent pasikeitusios tarptautinės aplinkybės po Šaltojo karo baigties atvėrė kelią toms politinėms jėgoms Kongrese (daugiausia respublikonų, bet ne vien jų), kurios siekė perrašyti senus daugiašalius susitarimus, torpeduoti siūlomus naujus ir apskritai išlaisvinti Jungtines Valstijas iš įvairių tarptautinių įsipareigojimų, kurie dabar tapo suvokiami kaip pernelyg sunkūs arba pernelyg ribojantys Amerikos suverenumą. Nauja buvo ne tai, kad atsirado tokių jėgų bei nuostatų, nes jos visada egzistavo Amerikos politikoje. Jos viešpatavo Amerikos politikoje trečiąjį ir ketvirtąjį XX a. dešimtmečiais – visą tą periodą, pradėtą respublikonų prezidento, pažadėjusio šaliai „grįžimą prie normalumo" po ambicingo Wilsono laikų idealizmo. Tačiau per Šaltąjį karą, ypač per respublikonų prezidentų, nuo Nixono iki Reagano, valdymo metus, didžioji antikomunistinė strategija slopino tokius siaurus nacionalistinius jausmus ir stūmė į nuošalę susirūpinimą dėl Amerikos suverenumo ribojimo.

Negalima teigti, jog Amerikos užsienio politikos posūkis po Šaltojo karo didesnio nacionalizmo link buvo tik kylančios respublikonų dešinės produktas. Tarptautinių santykių teorijos ir politikos realistai – jie yra vyraujanti intelektinė jėga Amerikos užsienio politikoje – taip pat stūmė Jungtines Valstijas atgal, siauresnio nacionalizmo link. Jie atmetė tai, ką Michaelas Mandelbaumas įtaigiai pavadino „tarptautine

socialine rūpyba", kurią tariamai vykdė Clintono administracija Bosnijoje ir Haityje. Jie reikalavo, kad Jungtinės Valstijos daugiau dėmesio skirtų „nacionaliniams interesams", jau apibrėžiamiems kur kas siauriau nei Šaltojo karo metais. Amerikos realistai – Brentas Scowcroftas ir Colinas Powellas, Jamesas Bakeris ir Lawrence'as Eagleburgeris – nemanė, jog Jungtinėms Valstijoms būtina prisiimti Balkanų krizės ar kitų „humanitarinių" krizių visame pasaulyje sprendimo naštą. Šaltasis karas baigėsi, tad, jų nuomone, Amerikos užsienio politiką buvo galima „grąžinti į normalias vėžes".

Tačiau „normalumas" po Šaltojo karo reiškė, kad mažiau dėmesio bus skiriama tarptautinei viešajai nuomonei, kad bus mažiau atsižvelgiama į sąjungininkių interesus, ir kad todėl Jungtinės Valstijos turės didesnę veiksmų laisvę. Šie realistai suteikė intelektinę paramą toms jėgoms Kongrese, kurios samprotavimus apie „nacionalinį interesą" siejo su reikalavimais apriboti bet kokį kišimąsi į užjūrio reikalus. „Nacionalinį interesą" apibrėžus siaurai, daugeliui respublikonų kilo klausimas, kas vis dar gali taip smarkiai pasitarnauti Jungtinių Valstijų „nacionaliniams interesams", kad už tai joms reikėtų mokėti milžiniškas įmokas į Jungtinių Tautų biudžetą? Tai buvo lengviau pateisinti tada, kai Vakarų vienybės palaikymas komunizmo grėsmės akivaizdoje buvo Amerikos užsienio politikos tikslas, nei dabar, kai jau nebegaliojo toks platus ir išryškėjęs Amerikos „nacionalinio intereso" apibrėžimas.

Net Clintono administracija, labiau idealistinė ir, ironiška, turinti daugiau sąsajų nei realistai ir respublikonai su dosniąja Šaltojo karo laikų užsienio politika, vis dėlto negalėjo nepaisyti naujos realybės, atsiradusios po Šaltojo karo. Juk galiausiai būtent Clintonas savo rinkimų kampaniją 1992 m. grindė šūkiu, jog jam labiau rūpi Amerikos ekonomika, o ne užsienio politika. Clintonas ėmėsi veiksmų užsienyje, gelbėda-

mas „Vakarus", tik po to, kai desperatiškai stengėsi neprisiimti šios atsakomybės. Kai 2001 m. sausį prezidentūrą perėmė George'o W. Busho administracija, atsinešusi su savimi XX a. dešimtojo dešimtmečio respublikonų realizmą ir nacionalizmą, „Vakarai", kaip funkcionuojanti Amerikos užsienio politikos sąvoka, jau miegojo giliu miegu. Kai po aštuonių mėnesių teroristai smogė savo smūgį Jungtinėms Valstijoms, Šaltojo karo lygtis radikaliai apsivertė. Dabar, kai grėsmė atėjo tiesiogiai į Amerikos žemę, apeidama Amerikos sąjungininkes, esmine problema tapo būtent Amerikos, o ne „Vakarų" pažeidžiamumas.

Tiesą sakant, nykstanti „Vakarų", kaip organizuojančio užsienio politikos principo, reikšmė nėra tik Amerikos reiškinys. Pasibaigus Šaltajam karui, Europai taip pat neberūpėjo „Vakarai". Europiečiams dabar labiausiai rūpi „Europa". Pastangoms, jog egzistuoja vieninga Europa, parodyti, teikiama pirmenybė prieš pastangas parodyti, jog egzistuoja vieningi Vakarai. Europietiškas „nacionalizmas" veidrodiškai atspindi amerikietiškąjį nacionalizmą, ir nors tai nebuvo siektas Europos tikslas, dabartinis Jungtinių Valstijų atotrūkis nuo Europos iš dalies gali būti paaiškintas kaip Europos apsisprendimo tapti vieningu poliniu junginiu, nepriklausomu nuo Jungtinių Valstijų, padarinys.

Amerikiečių sąmonėje šis apsisprendimas buvo suvoktas kaip faktas, jog Vakarų vienybė jau nebėra transatlantinis tikslas; ir patys europiečiai jau nemąsto šiomis kategorijomis. Veikiau jie kalba apie „Europą" kaip naują polių naujame daugiapoliame pasaulyje ir kaip atsvarą Amerikai. Europa siekia sukurti savo atskirą užsienio politikos ir gynybos „tapatybę", nepriklausomą nuo NATO. Institucijos, kurias europiečiai pripažįsta ir gerbia, yra Europos Sąjunga ir Jungtinės Tautos. Tačiau amerikiečiams ir Centrinės bei Rytų Europos europiečiams JT niekada nebuvo „Vakarai", kaip ir Europos

Sąjunga. Tik NATO buvo jiems „Vakarai", o dabar europiečiai kuria alternatyvą NATO organizacijai. Visa, ką europiečiai darė, turėjo aiškią prasmę žvelgiant iš Europos perspektyvos; o Europos integracija objektyviai buvo naudinga Jungtinėms Valstijoms bent jau ta prasme, kad ji sustiprino taiką. Be to, dauguma europiečių nesiekė mesti iššūkio Jungtinėms Valstijoms ar juo labiau „Vakarų" idėjai. Tačiau ar mus turi stebinti tai, kad amerikiečiai jau neteikia tokios didelės reikšmės Vakarų vienybei ir Vakarų aljanso darnai, kokią jie teikė praeityje? Europiečiai ėmėsi milžiniško projekto, kuriame Jungtinės Valstijos pagal apibrėžimą negali dalyvauti. Jungtinės Valstijos turi savų projektų.

Prisitaikymas prie hegemonijos

Amerika nepasikeitė po rugsėjo 11-osios. Ji tik tapo labiau savimi. Ir jokia paslaptis negaubia kurso, kuriuo ji juda, ir kuriuo judėjo prieš metus, prieš dešimtmetį, per pastaruosius šešis dešimtmečius ir, net galima sakyti, beveik keturis pastaruosius šimtmečius. Objektyvus faktas yra tai, kad amerikiečiai plėtė savo galią ir įtaką tolydžio platėjančiais lankais dar tada, kai neturėjo savo nepriklausomos valstybės. Hegemonija, kurią Amerika susikūrė Vakarų pusrutulyje XIX amžiuje, nuo tada tapo pastovia tarptautinės politikos charakteristika. Amerikos strateginės įtakos plėtra į Europą ir Rytų Aziją, vykusi po Antrojo pasaulinio karo, niekada nebuvo sustojusi. Tiesą sakant, pagalvojus gana stebėtina atrodo tai, kad prabėgus daugiau nei penkiasdešimčiai metų nuo karo pabaigos – per laikotarpį, per kurį buvusios priešininkės Japonija ir Vokietija visiškai transformavosi ir tapo vertingomis bičiulėmis ir sąjungininkėmis – ir prabėgus daugiau nei dešimtmečiui po Šaltojo karo pabaigos, t. y. karo, kuris baigėsi

stulbinančia kitos priešininkės transformacija, Jungtinės Valstijos vis dėlto išliko, ir, akivaizdu, ketina išlikti dominuojančia strategine galia tiek Rytų Azijoje, tiek Europoje. Šaltojo karo pabaigą amerikiečiai suvokė kaip progą padidinti, o ne sumažinti savo įtaką, išplėsti aljansą, kuriam vadovauja, į Rytus link Rusijos, sustiprinti savo ryšius su demokratėjančiomis Rytų Azijos valstybėmis, įtvirtinti savo interesus tokiose pasaulio dalyse, kaip Centrinė Azija, apie kurių egzistavimą dauguma amerikiečių iki tol net nežinojo.

Mitas apie Amerikos „izoliacionistinę" tradiciją yra stebėtinai tvarus. Tačiau tai tėra mitas. Teritorijos ir įtakos ekspansija buvo nepaneigiama Amerikos istorijos realybė, ir ši ekspansija nebuvo nesąmoninga. Siekis vaidinti svarbiausią vaidmenį pasaulio scenoje yra giliai įsišaknijęs Amerikos charakteryje. Nuo nepriklausomybės ir net nuo anksčiau amerikiečiai, tarpusavyje nesutariantys dėl daugelio dalykų, visada buvo vieningai įsitikinę didinga savo šalies paskirtimi. Net kaip silpnas menkai suvienytų valstijų junginys, nusidriekęs palei Atlanto pakrantę, iš visų pusių grasinamas Europos imperijų ir laukinių vakarų, Jungtinės Valstijos jos lyderiams atrodė kaip „Herkulesas lopšyje", kaip „didžiosios imperijos embrionas". Ankstyvosios respublikos kartai – Washingtonui, Hamiltonui, Franklinui ir Jeffersonui – nebuvo nieko tikresnio už tai, kad jie užims Šiaurės Amerikos žemyną, kad Amerikos gerovė kils, gyventojų daugės, ir vieną dieną jaunoji respublika įsivyraus visame Vakarų pusrutulyje ir taps viena iš didžiausių pasaulio galybių. Jeffersonas Amerikai numatė didžiulės „laisvės imperijos" ateitį. Hamiltonas tikėjo, jog Amerika „ilgainiui užims nuostatą, atitinkančią jos didžiąją paskirtį – didingą, veiksmingą, leidžiančią atlikti milžiniškus darbus. Jos laukia kilni karjera".[62]

[62] Cituojama pagal Stourzh, *Alexander Hamilton*, p. 195.

Ankstesniosioms amerikiečių kartoms nacionalinės didybės pažadas buvo ne tik maloni viltis, bet ir sudedamoji nacionalinės tapatybės dalis, neatsiejamai susijusi su nacionaline ideologija. Jungtinės Valstijos turi tapti didžiąja galybe, galbūt net didžiausia galybe, – taip manė jie ir dauguma vėlesnių amerikiečių kartų, kadangi principai ir idealai, kurių pagrindu jos buvo sukurtos, buvo neabejotinai pranašesni ne tik už korumpuotų XVIII ir XIX amžiaus Europos monarchijų idealus, bet ir už visas tas idėjas, kuriomis vadovavosi tautos ir valstybės visą žmonijos istoriją. Transcendentinę Amerikos eksperimento svarbą liudija ne tik nuolatinės vidaus pastangos tobulinti Amerikos institucijas, bet ir Amerikos įtakos plėtra visame pasaulyje. Taigi amerikiečiai visada buvo internacionalistai, tačiau jų internacionalizmas visada buvo jų nacionalizmo vedinys. Kai amerikiečiai siekdavo pateisinti savo veiksmus užsienyje, jie siekdavo ne viršnacionalinių institucijų pritarimo, bet pripažinimo, jog tokie veiksmai išplaukia iš jų pačių išpažįstamų principų. Tai paaiškina, kodėl daugeliui amerikiečių visada buvo lengva tikėti, kuo daugelis tiki ir dabar, jog tenkindami savo interesus, jie tenkina ir žmonijos interesus. Kaip sakė Benjaminas Franklinas, Amerikos „reikalas yra žmonijos reikalas".[63]

Šis amerikiečių požiūris į išskirtinę savo tautos vietą istorijoje ir jų įsitikinimas, jog jų interesai yra pasaulio interesai, gali būti sveikinamas, išjuokiamas arba apraudamas. Tačiau negalima abejoti jo realumu. Lygiai taip pat nėra pagrindo manyti, jog Europa pakeis savo bendrą kursą, jog Jungtinės Valstijos pakeis savo kursą arba pradės elgtis pasaulyje visiškai kitaip. Jeigu neįvyks kokia nors nenumatyta katastrofa – ne kokia nors nesėkmė Irake arba „antrame Vietname",

[63] Cituojama pagal Edward Handler, *America and Europe in the Political Thought of John Adams* (Cambridge, MA, 1964), p. 102.

bet tokio masto karinė arba ekonominė nelaimė, kuri pakirstų pačius Amerikos galios pagrindus – tai galima pagrįstai tarti, jog tik įžengiame į ilgą Amerikos hegemonijos epochą. Demografinės tendencijos rodo, jog Amerikos gyventojų daugėja ir jos gyventojai tampa jaunesni, o Europos gyventojų mažėja ir jie nuolat senėja. Kaip rašo *The Economist*, jeigu dabartinės tendencijos išsilaikys, Amerikos ekonomika, šiuo metu daugmaž prilygstanti Europos ekonomikai, iki 2050 m. savo dydžiu gali dvigubai pranokti Europos ekonomiką. Šiandien vidutinis amerikiečio amžius yra 35,5 metų; Europoje jis siekia 37,7. 2050 m. vidutinis amžius Amerikoje bus 36,2. Europoje, jeigu dabartinės tendencijos išliks, jis bus 52,7. Tai reiškia, be kita ko, kad finansinė senų žmonių išlaikymo našta Europoje padidės kur kas labiau nei Jungtinėse Valstijose. Ir tai reiškia, jog ateinančiais dešimtmečiais europiečiai turės dar mažiau pinigų gynybos išlaidoms nei jų turi šiandien. Kaip pastebi *The Economist*, „Kaip atrodo, ilgalaikė demografijos logika dar labiau įtvirtins Amerikos galią ir pagilins transatlantinius plyšius", atsiskleidžiant „kontrastui tarp jaunatviškos, energingos, daugiaspalvės Amerikos ir pasenusios, nukaršusios, introversiškos Europos".[64]

Jeigu santykinė Amerikos galia nesumažės, mažai tikėtina, kad amerikiečiai pakeis savo požiūrį į tai, kaip toji galia turi būti naudojama. Faktiškai, nepaisant visų seisminių geopolitinių pokyčių, įvykusių po 1945 m., amerikiečiai gana nuosekliai laikosi savo požiūrio į pasaulinių reikalų prigimtį ir į Amerikos vaidmenį formuojant pasaulį taip, kad jis atitiktų jos interesus bei idealus. Pamatinis Šaltojo karo dokumentas – Kennano „Ilgoji telegrama" – aiškiai išdėstė Amerikos pokario strateginės kultūros perspektyvą: Sovietų Sąjungos „neveikia proto logika", – rašė Kennanas, – bet ją

[64] „Half a Billion Americans?", *The Economist*, August 22, 2002.

„smarkiai veikia jėgos logika".[65] Geraširdis liberalus demokratas Clarkas Cliffordas pripažino, kad „karinės galios kalba" yra vienintelė kalba, kurią sovietai supranta, ir kad sovietų imperija turi būti traktuojama kaip „politinis darinys, su kuriuo konfliktas yra išvengiamas, bet mes negalime su juo turėti jokių bendrų tikslų".[66] Nedaugelis amerikiečių savo įsitikinimus dabar reikštų taip atvirai, tačiau dauguma jų sutiktų su išreikštąja nuostata. Prieš vienerius metus didžiulė demokratų ir respublikonų dauguma abiejuose Kongreso rūmuose sutarė, jog „karinės galios kalba" yra vienintelė Saddamui Husseinui suprantama kalba.

Tiesa, amerikiečiai yra flirtavę su tokio tipo internacionalistiniu idealizmu, kuris dabar vyrauja Europoje. Pirmojoje XX amžiaus pusėje amerikiečiai kariavo Wilsono „karą, užbaigsiantį visus karus", o po dešimties metų Amerikos Valstybės sekretorius pasirašė po sutartimi, kuri karą paskelbė už įstatymo ribų. Ketvirtąjį dešimtmetį Franklinas Rooseveltas dėjo savo viltis į tarpusavio nepuolimo paktus ir reikalavo tik to, kad Hitleris pasižadėtų neatakuoti tų šalių, kurių sąrašą jis jam pateikė. Net po Jaltos konferencijos 1945 m., mirštantis Jungtinių Valstijų prezidentas galėjo skelbti, kad „baigta su vienašališkų veiksmų sistema, daliniais aljansais, įtakos sferomis, jėgų pusiausvyra" ir žadėti, kad vietoje to bus sukurta „visuotinė organizacija, į kurią galės įsitraukti visos taiką mylinčios Tautos ... pastovi taikos struktūra".[67] Tačiau Rosseveltas jau nebuvo visiškai tikras dėl tokios galimybės. Po Miuncheno, Perl Harboro ir vėliau, po trumpo atnaujinto idealizmo tarpsnio, po šuolio į Šaltojo karo verpetus Kennano „jėgos logika" tapo pamatine Amerikos strategijos prielai-

65 Cituojama pagal Chace, *Acheson*, p. 150.

66 Cituojama pagal Ibid., p. 157.

67 Cituojama pagal Kissinger, *Diplomacy*, p. 416.

da. Achesonas kalbėjo apie būtinybę Amerikai kurti savo „galios situacijas" visame pasaulyje. „Miuncheno pamoka" užvaldė Amerikos strateginį mąstymą, nors trumpam ją buvo nustūmusi į šalį „Vietnamo pamoka", tačiau šiandien ji išlieka vyraujančia paradigma. Nors nedidelis Amerikos elito segmentas vis dar svajoja apie „pasaulio valdžią" ir atmeta karinę jėgą, amerikiečiai, nuo Madelaine Albright iki Donaldo Rumsfeldo, nuo Brento Scowcrofto iki Anthony Lake'o, vis dar prisimena Miuncheną – perkeltine ir tiesiogine prasme. O jaunoji amerikiečių karta, kuri neprisimena Miuncheno, dabar turi rugsėjo 11-ąją. Vienas iš dalykų, kurie europiečius šiandien aiškiausiai atskiria nuo amerikiečių, yra filosofinis, netgi metafizinis, nesutarimas dėl to, kuriame kontinuumo taške tarp džiunglių dėsnių ir proto taisyklių dabar yra žmonija. Amerikiečiai, kitaip nei europiečiai, netiki, jog esame prie pat kantiškosios vilties realizavimosi.

Tad kurlink judėsime? Ir vėl nesunku suprasti, kurlink judės Amerika. Rugsėjo 11-osios išpuolis šiek tiek pakreipė į šoną ir paspartino, bet iš esmės nepakeitė Jungtinių Valstijų kurso. Tas išpuolis tikrai nepakeitė, o tik sustiprino Amerikos nuostatą galios atžvilgiu. Prisiminkime, jog dar iki rugsėjo 11-osios Achesono sekėjai kūrė, kad ir be ypatingo entuziazmo, „galios situacijas" visame pasaulyje. Dar iki rugsėjo 11-osios, netgi iki George'o W. Busho išrinkimo prezidentu, Amerikos strateginiai mąstytojai ir Pentagono planuotojai žvelgė į priekį mėgindami numatyti tikėtinus strateginius iššūkius. Vienas šių iššūkių buvo Irakas. Clintono laikais Kongresas beveik vienbalsiai priėmė įstatyminį aktą, leidžiantį imtis karinių ir finansinių priemonių paremiant opozicines Irako jėgas, o antrojo Busho administracija svarstė Irako destabilizavimo planus dar prieš rugsėjo 11-osios teroristinius išpuolius. Clintono administracija padėjo pamatus ir naujai raketinės gynybos sistemai, kuri padėtų apsi-

ginti nuo puolimo tokių piktavalių valstybių kaip Iranas, Irakas ir Šiaurės Korėja. Jeigu būtų buvęs išrinktas Alas Gore'as ir jeigu nebūtų buvę rugsėjo 11-osios teroristinio išpuolio, šios programos – nutaikytos tiesiai į Busho „blogio ašį" – vis vien būtų vykdomos.

Amerikiečiai iki rugsėjo 11-osios didino, o ne mažinimo savo karinę galią. 2000 metų rinkimų kampanijoje ir Bushas, ir Gore'as žadėjo padidinti išlaidas gynybai atsiliepdami ne tiek į kokią nors konkrečią grėsmę, kiek į bendrą suvokimą, jog Amerikos gynybos biudžetas – tuomet siekęs beveik 300 milijardų dolerių per metus – buvo nepakankamas šalies strateginiams poreikiams patenkinti. Amerikos kariniai ir civiliniai lyderiai Pentagone ir už jo ribų entuziastingai siekė modernizuoti Amerikos karines pajėgas, pasinaudoti tuo, kas buvo ir yra laikoma „revoliucija karo technologijoje", galinčia pakeisti pačią karo prigimtį. Už šio entuziazmo slypėjo susirūpinimas, kad jeigu Jungtinės Valstijos neinvestuos reikiamų lėšų į technologinę transformaciją, tai jų karinėms pajėgoms, jų saugumui ir viso pasaulio saugumui ateityje iškils grėsmė.

Iki rugsėjo 11-osios Amerikos strateginė bendruomenė savo dėmesį ėmė telkti į Kiniją. Nedaugelis manė, kad artimoje ateityje būtų tikėtinas karas su Kinija, nebent įvyktų kokia nors krizė dėl Taivano, tačiau daugelis manė, jog konfrontacija su Kinija taps labiau tikėtina per ateinančius du dešimtmečius, kai išaugs Kinijos karinė galia ir padidės jos geopolitinės ambicijos. Šis susirūpinimas dėl Kinijos buvo vienas iš svarbiausių argumentų reikalaujant technologiškai modernizuoti Amerikos karines pajėgas; jis buvo vienas iš slaptų motyvų kuriant naują raketinės gynybos programą; ir plačiąja prasme jis jau buvo tapęs organizuojančiu Amerikos strateginio planavimo principu. Požiūris į Kiniją kaip į būsimąjį rimtą strateginį iššūkį įsivyravo Clintono Pentagone ir jį oficialiai parėmė prezidentas Bushas, pabrėžtinai skelbęs, iki ir

po jo išrinkimo, jog Kinija yra ne strateginė Jungtinių Valstijų partnerė, bet strateginė varžovė.

Kai Busho administracija praėjusių metų rugsėjį paskelbė savo Naująją saugumo strategiją, tos strategijos ambicingumas daugeliui europiečių ir net kai kuriems amerikiečiams užgniaužė kvapą. Naujoji strategija buvo suvokta kaip atsakas į Rugsėjo 11-ąją, ir galbūt sąmonėje tų, kurie ją rašė, ji tokia ir buvo. Tačiau labiausiai stebėtinas dokumento bruožas yra tai, kad išskyrus kelias nuorodas į „prevencinio smūgio" idėją, kuri pati savaime nėra ypatinga naujovė, Busho administracijos „naujoji" strategija iš esmės tik performulavo Amerikos gynybos politikos, vykdomos jau pusę šimtmečio, tikslus. Busho strategija nepasakė nieko tokio apie demokratijos skatinimą užsienyje, kas jau nebuvo pasakyta su tokiu pat entuziazmu Harry Trumano, Johno F. Kennedy ar Ronaldo Reagano. Deklaracija, jog Amerika ketina išlikti dominuojančia karine pasaulio galybe, pakankamai galinga, kad jokiai kitai galybei nekiltų noro mesti iššūkio jos dominavimui, buvo tik vieša išraiška to, kas visada buvo neskelbiama Amerikos strateginio planavimo, jeigu ne realių gynybos išlaidų ir realaus karinio pajėgumo stiprinimo, prielaida nuo Šaltojo karo pabaigos.

Clintono ir Busho administracijų politika, nesvarbu, vykusiai ar nevykusiai planuojama, vis dėlto rėmėsi bendra ir specifiškai amerikietiška prielaida – būtent, kad Jungtinės Valstijos yra „nepakeičiama šalis". Amerikiečiai siekia apginti ir išplėsti liberaliąją tarptautinę tvarką. Tačiau vienintelė stabili ir sėkmingai veikianti tarptautinė tvarka, kurią amerikiečiai gali įsivaizduoti, yra toji, kurioje Amerika užima centrinę vietą. Amerikiečiai taip pat neįsivaizduoja tokios tarptautinės tvarkos, kuri nebūtų ginama karine galia, ir, konkrečiai, Amerikos galia. Jeigu tai yra arogancija, tai nėra kažkas nauja. Henris Kissingeris kartą paklausė senstančio Harry

Trumeno, dėl ko tas norėtų būti prisimenamas. Trumanas atsakė: „Mes visiškai sutriuškinome savo priešus ir privertėme juos pasiduoti. Paskui mes padėjome jiems atsigauti, tapti demokratinėmis šalimis ir įsilieti į tautų bendriją. Tik Amerika galėjo tai padaryti."[68] Net dauguma pačių kiečiausių Amerikos realistų tampa sentimentalūs mąstydami apie tai, ką Reinholdas Niebuhras kartą pavadino Amerikos „atsakomybe" už „pasaulio problemų ... sprendimą". George'as Kennanas, dėstydamas sulaikymo (*containment*) doktriną, kurią, kaip jis numatė, bus labai sunku realizuoti demokratijoje, vis dėlto šį iššūkį suvokė kaip „Amerikos kaip tautos tarp tautų vertės patikrinimą". Jis net kalbėjo apie tai, kad amerikiečiai turėtų „dėkoti Apvaizdai, kuri, metusi jiems šį didžiulį iššūkį, padarė jų kaip tautos saugumą priklausomą nuo jų gebėjimo susitelkti ir prisiimti moralinės bei politinės lyderystės atsakomybę, kurią istorija akivaizdžiai užkrauna ant jos pečių".[69]

Amerikiečiai yra idealistai. Kai kuriose srityse jie yra didesni idealistai už europiečius. Tačiau jie neturi patirties, kaip tuos idealus sėkmingai įgyvendinti nesinaudojant galia. Akivaizdu, kad jie neturi viršvalstybinio valdymo patirties; nedaug turi tokios patirties, kuri jiems leistų viltis tarptautine teise ir tarptautinėmis institucijomis, kad ir kaip jie to norėtų; ir dar mažiau turi vilties, kad pakils, kartu su europiečiais, virš galios politikos. Amerikiečiai, kaip geri Švietimo vaikai, vis dar tiki žmogaus gebėjimu tobulėti ir jie yra išsaugoję tobulesnio pasaulio viltį. Tačiau jie išlieka realistai ta siauresne prasme, kad vis dar tiki galios naudojimo būtinumu pasaulyje, kuris toli gražu nėra tobulas. Jų įsitikinimu, toji teisė, kuri galbūt padeda reguliuoti tarptautinį elgesį, egzistuoja tik todėl, kad tokia galybė kaip Jungtinės Valstijos ją

[68] Cituojama pagal Kissinger, *Diplomacy*, p. 425.

[69] X [George Kennan], „The Sources of Soviet Conduct", p. 169.

gina ginklu. Kitaip sakant, europiečiai yra teisūs sakydami, jog amerikiečiai vis dar kartais geba save suvokti herojinėmis sąvokomis – kaip Garis Cooperis savo šlovės viršūnėje. Kaip ir jis, jie nori apginti miestelio žmones, nesvarbu, ar tie nori būti ginami.

Šiandien, po rugsėjo 11-osios teroro išpuolių, Jungtinės Valstijos imasi dar vienos savo strateginės įtakos ekspansijos. Panašiai kaip japonų išpuolis Perl Harbore, kuris neturėjo būti toks jau netikėtas, atvedė prie nuolatinio Amerikos vaidmens įtvirtinimo Rytų Azijoje ir Europoje, taip rugsėjo 11-oji, kurią ateities istorikai neabejotinai vaizduos kaip neišvengiamą Amerikos kišimosi į musulmonų pasaulį padarinį, atves prie Amerikos karinio įsitvirtinimo Persų įlankos ir Centrinės Azijos regione, ir galbūt net prie ilgalaikės vienos iš didžiausių arabų valstybių okupacijos. Amerikiečius gali stebinti tai, kad jie atsidūrė tokioje padėtyje, kaip panašiai ketvirtojo dešimtmečio amerikiečius būtų šokiravusi mintis, jog mažiau nei po dešimties metų jiems teks prisiimti okupacinį Vokietijos ir Japonijos valdymą. Tačiau žvelgiant iš plačios didžiųjų Amerikos siekių istorijos perspektyvos, t. y. istorijos, kurią žymi nuolatinė šios šalies ekspansija ir, kaip atrodo, nesulaikomas jos kilimas nuo pavojingo silpnumo prie dabartinės globalinės hegemonijos, šis vėliausias Amerikos strateginės ekspansijos epizodas neturi mūsų labai stebinti.

Kaip tai atsilieps transatlantiniams santykiams? Ar Europa gali žengti iš paskos ta linkme, kuria žengia Amerika? Jeigu negali, ar tai turi kokios nors reikšmės?

Vienas atsakymas į šiuos klausimus yra tai, kad Irako krizė nušvietė ryškiausia galima šviesa transatlantinę problemą. Kai ši krizė baigsis, o ilgainiui taip ir įvyks, ginčai dėl galios vaidmens, kurie amerikiečius labiausiai supriešino su europiečiais, veikiausiai taip pat šiek tiek nurims; bendra politinė kultūra ir ekonominiai ryšiai, siejantys amerikiečius su

europiečiais, tada vėl iškils į pirmą planą – iki kitos tarptautinės strateginės krizės. Bet galbūt kita krizė neiškels į paviršių transatlantinių nesutarimų taip drastiškai, kaip jie iškilo Irako krizėje ir platesniame Artimųjų Rytų regione, tame regione, kur Amerika ir Europa turi svarbių interesų ir kur Amerikos nesutarimai su Europa pasireiškė ypač aštriai. Nauja tarptautinė krizė gali kilti Rytų Azijoje. Atsižvelgiant į jo nuotolį nuo Europos, į mažesnius Europos interesus šiame regione ir į faktą, jog Rytų Azijoje europiečiai galėtų pasitelkti dar mažesnes karines pajėgas nei tai galėjo padaryti Artimuosiuose Rytuose, ir taip tapti bereikšmiu dydžiu Amerikos strateginiame planavime, gali būti, jog krizė Azijoje neatves į dar vieną tokio masto transatlantinį skilimą, kokį turime dabar.

Žodžiu, nors sunku tikėtis Amerikos ir Europos požiūrių į pasaulį suartėjimo, šis skilimas galiausiai gali pasirodyti ne toks jau neįveikiamas, kaip atrodo dabar. Nebūtinai turi įvykti „civilizacijų konfliktas" toje erdvėje, kurią vadiname „Vakarais". Tikroji užduotis tiek europiečiams, tiek amerikiečiams – prisitaikyti prie naujos realybės, t. y. prie Amerikos hegemonijos. Ir galbūt, kaip sako psichiatrai, pirmasis žingsnis, dorojantis su šia problema, pripažinti šios problemos egzistavimą.

Amerikiečiams, mąstant apie Europą, būtina neužmiršti svarbiausio dalyko: naujoji Europa yra išties stebuklas ir ją išties reikia sveikinti šventinėmis iškilmėmis abiejose Atlanto pusėse. Europiečiams ji reiškia neįtikėtiną senos svajonės išsipildymą: Europos žemynas išsivadavo nuo nacionalistinių karų ir kraujo keršto kovų, nuo karinės konkurencijos ir ginklavimosi varžybų. Karas tarp pagrindinių Europos valstybių beveik neįsivaizduojamas. Po šimtmečius trukusių nelaimių, užkraunamų ne tik europiečiams, bet ir tiems, kurie būdavo įtraukiami į jų konfliktus (paskutinįjį šimtmetį amerikiečiai), nau-

joji Europa išties susikūrė kaip rojus. Ją reikia puoselėti ir ginti – bent jau amerikiečiams, kurie savo krauju laistė Europos žemę, ir išlietų jo dar daugiau, jeigu naujoji Europa žlugtų. Tačiau tai nereiškia, kad Jungtinės Valstijos gali arba turi kliautis Europa ateityje, kaip kliovėsi ja praeityje. Amerikiečiams nereikėtų pasiduoti nostalgijai dėl to, kas vyko ypatingomis Šaltojo karo sąlygomis, ir vaizduotis, jog po Šaltojo karo jų strateginio santykio su Europa pobūdis nepasikeitė.

Ar Jungtinės Valstijos gali duoti atkirtį į visus strateginius iššūkius visame pasaulyje be realios Europos paramos? Paprasčiausias atsakymas – jos tai jau daro. Jungtinės Valstijos strateginį stabilumą Azijoje palaiko be Europos paramos. Pastarąjį dešimtmetį įvairiose Artimųjų Rytų ir Persų įlankos krizėse, įskaitant dabartinę krizę, Europos pagalba, net entuziastingai teikiama, buvo tik simbolinė. Kad ir ką Europa duotų moralinės bei politinės paramos prasme, po Šaltojo karo ji mažai ką gali duoti Jungtinėms Valstijoms karine ir strategine prasme, išskyrus, žinoma, vertingiausią strateginį turtą – taikią Europą.

Jungtinės Valstijos gynybai šiandien išleidžia šiek tiek daugiau nei 3 procentus savo BNP. Jeigu šias išlaidas jos padidintų iki 4 procentų – tada gynybos biudžetas viršytų 500 milijardų dolerių, tačiau tai vistik būtų mažesnė nacionalinio produkto dalis nei amerikiečiai paprastai išleisdavo gynybai pastarąjį pusšimtį metų. Net Paulas Kennedy, kalbėjęs apie „imperinį persitempimą" devintojo dešimtmečio pabaigoje (kai Jungtinės Valstijos gynybai išleisdavo maždaug 7 procentus BNP), mano, jog Jungtinės Valstijos gali sau leisti dabartinį karinių išlaidų lygį ir ilgai išlaikyti savo dabartinį globalinį dominavimą. Tad Jungtinės Valstijos yra pajėgios su šia užduotimi susidoroti, bent jau materialiąja prasme. Taip pat negalima sakyti, jog Amerikos žmonės nenori užsikrauti šios globalinės naštos, nes jau dešimtį metų jie tai da-

ro, o po rugsėjo 11-osios jie, kaip atrodo, yra pasiryžę tai daryti ilgą laiką. Neatrodo, kad amerikiečiai būtų nepatenkinti tuo, jog negali įžengti į „postmodernųjį" Europos pasaulį. Nėra jokių požymių, kad dauguma amerikiečių to norėtų. Iš dalies dėl to, kad jie yra tokie galingi ir didžiuojasi savo šalies karine galia bei išskirtiniu jos vaidmeniu pasaulyje.

Taigi dabartinio transatlantinio skilimo pavojai slypi ne Amerikos valioje ar galioje, bet vidinėje moralinėje įtampoje, kuri apibūdina dabartinę tarptautinę situaciją. Kaip dažnai būna žmogiškuosiuose reikaluose, realioji problema glūdi neapčiuopiamuose dalykuose – baimėse, aistrose ir įsitikinimuose. Problema yra tai, kad Jungtinėms Valstijoms kartais tenka veikti pagal Hobbeso pasaulio taisykles, nors taip veikdamos jos pažeidžia Europos postmoderniąsias normas. Kartais Amerika atsisako paklusti tam tikroms tarptautinėms konvencijoms, kurios gali riboti jos pajėgumą veiksmingai kovojant Roberto Cooperio džiunglėse. Ji turi palaikyti ginkluotės kontrolę, bet ne visada savo. Jai tenka gyventi pagal dvigubus standartus. Ir kartais ji turi veikti vienašališkai – ne dėl savo polinkio į vienašališkumą, bet vien dėl to, kad Europai susilpnėjus ir pakilus virš galios politikos, Jungtinės Valstijos neturi kito pasirinkimo, kaip tik veikti vienašališkai.

Nedaugelis europiečių pripažįsta, kaip implicitiškai tai daro Cooperis, kad toks Amerikos elgesys gali būti labai naudingas civilizuotam pasauliui ir kad Amerikos galia, nors ir naudojama pagal dvigubus standartus, gali būti geriausia (ir galbūt vienintelė) žmonijos pažangos skatinimo priemonė. Kaip rašė Niebuhras prieš pusšimtį metų, Amerikos „neprilygstama galia", nepaisant visų jos „pavojų", duoda „realios naudos pasaulio bendruomenei".[70] Vietoje to, daugelis europiečių

[70] Reinhold Niebuhr, *The Irony of American History* (New York, 1962), p. 134.

šiandieną į pačias Jungtines Valstijas žvelgia kaip į teisę trypiantį kolosą. Pavojus, jeigu tai išties pavojus, yra tai, kad Jungtinės Valstijos ir Europa gali realiai susipriešinti. Europiečių kritika, skirta Jungtinėms Valstijoms, gali darytis vis aštresnė. Jungtinės Valstijos gali vis mažiau norėti ją išklausyti ar net kreipti į ją dėmesį. Gali ateiti diena, jeigu ji dar nėra atėjusi, kai amerikiečiai ES pareiškimams teiks ne daugiau reikšmės nei ASEAN'o ar Andų pakto šalių pareiškimams.

Tiems iš mūsų, kurie subrendo Šaltojo karo metais, strateginis Europos ir Jungtinių Valstijų išsiskyrimas atrodo bauginantis. De Gaulle'is, akistatoje su Roosevelto pateikta pasaulio vizija, kurioje Europai nebuvo skirta jokio dėmesio, nustėro ir pareiškė, jog ši vizija „kelia grėsmę Vakarų pasauliui". Jeigu Vakarų Europa Amerikai taps „antraeiliu dalyku", tai ar Rooseveltas „nepakenks pačiam reikalui, kuriam jis siekė pasitarnauti – civilizacijos pažangai?" Vakarų Europa, de Gaulle'io įsitikinimu, buvo „esminis Vakarų komponentas. Niekas negali atstoti senųjų tautų vertės, jų galios ir spindinčio jų pavyzdžio". Jam būdingu stiliumi jis, žinoma, pridūrė, jog „tai pasakytina pirmiausia apie Pranzūziją".[71] Tačiau paliekant nuošaly prancūzų *amour propre,* ar de Gaulle'is čia nepasako svarbios tiesos? Jeigu amerikiečiai nuspręstų, kad Europa tėra erzinanti bereikšmybė, tai ar Amerikos visuomenė pamažu atsiskirtų nuo to, ką šiandien vadiname „Vakarais"? Tai nėra toks pavojus, į kurį galima būtų lengvabūdiškai žvelgti abiejose Atlanto pusėse.

Tad ką daryti? Akivaizdus atsakymas yra tai, kad Europai derėtų žengti tuo kursu, kurį jai rekomenduoja Cooperis, Ashas, Robertsonas ir kiti, ir didinti, bent jau po truputį, savo karinę galią. Nedaug vilties, kad tai įvyks. Ir vis dėlto, kas žino? Galbūt nerimas dėl visiško Amerikos įsigalėjimo pasaulyje su-

[71] Cituojama pagal Harper, *American Visions of Europe,* p. 114–115.

žadins kokių nors energijų Europoje? Galbūt atavistiniai instinktai, vis dar glūdį vokiečių, britų ir prancūzų širdyse – buvusios galios, tarptautinės įtakos ir nacionalinių ambicijų prisiminimas – dar gali atlikti savo vaidmenį? Kai kurie britai vis dar prisimena savo imperiją; kai kurie prancūzai vis dar ilgisi *la gloire*; kai kurie vokiečiai vis dar nori rasti savo vietą po saule. Šie polinkiai dabar daugiausia nukreipiami į didžiojo Europos projekto realizavimą, tačiau jie gali pasireikšti ir tradiciškesnėmis formomis. Ar to reikėtų tikėtis, ar veikiau baimintis – tai būtų atskiras klausimas. Būtų dar geriau, jeigu europiečiai sugebėtų įveikti baimę ir pyktį, kuriuos jaučia teisę trypiančiam kolosui, ir dar kartą prisimintų gyvybinę būtinybę pasauliui ir ypač Europai turėti pašonėje stiprią, gal net dominuojančią Ameriką. Tai būtų priimtina kaina už jų rojų.

Amerikiečiai tam gali talkinti. Tiesa, į valdžią atėjusi Busho administracija buvo gana atšiauri. Realistiniai ir nacionalistiniai impulsai, kuriuos ji paveldėjo iš dešimtojo dešimtmečio respublikonų Kongreso, suteikė jai tokį įvaizdį, tarsi jai būtų nusispjauti į beveik viso likusio pasaulio nuomonę. Įvaizdis, kurį ji piešė pirmaisiais savo valdymo mėnesiais, buvo begemotas, besivaduojantis iš jį varžančių saitų, kuriuos tik jis pats mato. Ji buvo priešiška naujajai Europai, nors mažiau priešiška nei Clintono administracija, nes suvokė ją ne kaip sąjungininkę, bet kaip albatrosą. Net po rugsėjo 11-osios, kai europiečiai pasiūlė savo labai ribotas karines pajėgas dislokuoti Afganistane, Jungtinės Valstijos nepriėmė šio siūlymo bijodamos, kad europiečių dalyvavimas yra klasta, kuria siekiama suvaržyti Amerikos veiksmų laisvę. Istorinį NATO sprendimą paremti Jungtines Valstijas pagal 5 NATO Straipsnį Busho administracija traktavo ne kaip europiečių dovaną, o veikiau kaip spąstus Amerikai. Tad proga įtraukti Europą į bendrą kovą Hobbeso džiunglėse, kad ir antraeiliam vaidmeniui, liko neišnaudota.

Tačiau amerikiečiai yra pakankamai galingi, kad nesibaimintų europiečių, net nešančių dovanas. Užuot traktavę Jungtines Valstijas kaip Guliverį, supainiotą liliputų siūlais, Amerikos lyderiai turėtų suvokti, kad jų beveik niekas nesaisto, kad Europa realiai nėra pajėgi sutramdyti Jungtines Valstijas. Jeigu Jungtinės Valstijos išsivaduotų iš baimių, sukeltų šio klaidingo jai primetamų suvaržymų pojūčio, jos galėtų pradėti geriau suvokti kitų jautrias vietas, parodyti šiek tiek daugiau to savo dvasinio dosnumo, kuris buvo būdingas Amerikos užsienio politikai Šaltojo karo metu. Jos galėtų pagarbiau traktuoti daugiašališkumą ir tarptautinę teisę, ir mėginti susikrauti tam tikrą tarptautinį politinį kapitalą tiems laikams, kai daugiašališkumas atrodo neįmanomas, o vienašališkumas – neišvengiamas. Žodžiu, jos galėtų parodyti daugiau dėmesio tam, ką jos tėvai steigėjai vadino „derama pagarba žmonijos nuomonei". Tokia politika visada buvo protingiausia. Ir ji būtų tikrai naudinga Jungtinėms Valstijoms: situacija, kai sulaukiama materialinės ir moralinės paramos iš draugų ir sąjungininkų, ypač iš Europos, būtų neabejotinai geresnė už tą situaciją, kai Amerika veikia viena, apgaubta Europos baimės ir priešiškumo.

Tai būtų maži žingsniai ir jie neišspręstų visų tų giluminių problemų, kurios dabar telkiasi aplink transatlantinius santykius. Tačiau galiausiai teiginys, jog Jungtinės Valstijos ir Europa išpažįsta bendras Vakarų vertybes, yra daugiau nei banalybė. Jų vizijos dėl žmonijos ateities yra panašios, net jeigu galios nelygybė dabar jas stumia į labai skirtingas pozicijas. Galbūt nėra per daug naivu optimistiškai tikėtis, jog šiek tiek geresnis tarpusavio supratimas galėtų pasitarnauti daug geresniems santykiams.

PALYDIMASIS NAUJOJO LEIDIMO ŽODIS:

Amerikos galia ir teisėtumo krizė

„Kokios pasaulio tvarkos mes norime?" Šis klausimas, kurį iškėlė Vokietijos užsienio reikalų ministras Joschka Fischeris prieš pat Amerikos invaziją į Iraką 2003 m. kovo mėnesį, ir šiomis dienomis išlieka daugelio europiečių sąmonėje.[1] Vien tai liudija skirtumus, šiandien europiečius supriešinančius su amerikiečiais, nes galima drąsiai teigti, jog dauguma amerikiečių „pasaulio tvarkos" klausimo nekėlė sau nuo karo pradžios.

Tačiau jiems teks šį klausimą išsikelti. Didysis transatlantinis nesutarimas dėl karo Irake kyla iš giluminio nesutarimo dėl geidžiamos „pasaulio tvarkos". Taip, amerikiečiai ir europiečiai nesutarė specifiniu klausimu, ką daryti su Iraku. Jie nesutarė dėl to, ar Saddamas Husseinas išties kelia rimtą grėsmę ir ar karas – tai deramas atsakas į šią grėsmę. Dauguma amerikiečių į abu šiuos klausimus atsakė „taip"; dar didesnė europiečių dauguma atsakė „ne". Tačiau šie nesutarimai atspindėjo kažką daugiau nei taktinį ir strateginį situacijos Irake įvertinimą. Kaip išsireiškė prancūzų užsienio ministras Dominique'as de Villepinas, kova vyko ne tiek dėl Irako, kiek dėl „dviejų pasaulio vizijų".[2] Nesutarimai dėl Irako nebuvo tik nesutarimai dėl specifinės politikos. Jie bu-

1 Joschka Fischer interview, *Der Spiegel*, March 24, 2003.

2 Domnique de Villepin, pasisakymas JT Saugumo taryboje, kovo 19, 2003.

vo susiję su pamatiniais principais. Viešosios nuomonės apklausos, atliktos prieš, vykstant karui ir po karo parodė žmones, gyvenančius visiškai skirtingose strateginėse ir ideologinėse planetose. Daugiau nei 80 procentų amerikiečių mano, jog karas gali atkurti teisingumą; mažiau nei pusė europiečių mano, kad karas – bet koks karas – gali būti teisingas.[3] Amerikiečiai su europiečiais nesutaria dėl tarptautinio teismo ir tarptautinių institucijų vaidmens, jie nesutaria ir miglotu bei abstrakčiu, bet vis dėlto labai svarbiu tarptautinio teisėtumo klausimu. Šie pasaulėžiūriniai nesutarimai atsirado dar prieš Irako karą ir prieš George'o W. Busho atėjimą į prezidento postą, nors tas karas ir Busho administracijos elgsena tarptautinėje arenoje pagilino šį transatlantinį skilimą ir turbūt pavertė jį pastoviu tarptautinio kraštovaizdžio bruožu. „Amerika skiriasi nuo Europos", – dalykiškai pareiškė Schroederis keletą mėnesių prieš karą.[4] Kas dabar gali tai neigti?[5]

Kai pirmasis šios knygos leidimas išėjo 2003 metų pradžioje, prieš Irako karą, transatlantinis skilimas jau buvo aiškiai matomas. Tačiau tada buvo mažiau aišku, kiek jis bus svarbus pasauliui. Galima buvo įsivaizduoti transatlantinį kelių išsiskyrimą globalinės strategijos klausimais, ir nors jis

3 Žr. *Transatlantic Trends 2003*, apklausą, kurią užsakė Vokietijos JAV Marshallo fondas ir Campagnia di San Paolo. Apklausa buvo atlikta 2003 m. birželio 10-25 d. aštuoniose šalyse: Jungtinėse Valstijose, Prancūzijoje, Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje, Italijoje, Nyderlanduose, Lenkijoje ir Portugalijoje. (Rezultatus pateikia: www.transatlantictrends.org.)

4 Gerhard Schroeder interview, *The New York Times*, September 4, 2002.

5 Kaip sako britų politinis analitikas Christopheris Crokeris, „Nėra nieko naivesnio už tezę, kad plyšiai bus užglaistyti, jeigu Bushas nebus perrinktas 2004 m. arba jeigu neteks valdžios Schroederio vyriausybė." Christopher Croker, *Empires in Conflict: The Growing Rift Between Europe and the United States*, Whitehall Paper 58 (London, 2003): 3.

nebūtų itin draugiškas, jis būtų bent jau valdomas, tarsi savotiškas darbo pasidalijimas, kuriam esant Europa telktų dėmesį į Europą, o Jungtinės Valstijos – į likusį pasaulį. Šaltojo karo strateginę partnerystę galėjo pakeisti tam tikras abipusis abejingumas, tačiau tai nebūtų krizės Vakarų viduje ženklas. Ar amerikiečiai ir europiečiai negalėtų paprasčiausiai pasakyti vieni kitiems, Bobo Dylano žodžiais, „Jūs keliaukite savo keliu, o mes keliausime savuoju"?

Šiandieną mums gresia niūresnė galimybė. Vakaruose atsiveria didžioji filosofinė schizma, ir vietoje abipusio abejingumo kyla abipusis priešiškumas, grasinantis susilpninti abi transatlantinės bendrijos puses. Kildama tuo istoriniu momentu, kai sparčiai plinta naujos grėsmės ir krizės, ši schizma gali turėti rimtų padarinių. Strateginis Europos ir Jungtinių Valstijų atsiskyrimas jau buvo gana blogas ženklas. Tačiau kas bus, jeigu schizma dėl „pasaulio tvarkos" išplis į visą liberalųjį Vakarų pasaulį. Ar Vakarai išliks Vakarais?

Prieš keletą metų tokie klausimai buvo neįsivaizduojami. Kartu su Francisu Fukuyama visi rėmėmės prielaida, jog po Šaltojo karo, istorijos pabaigoje, pasaulio liberaliosios demokratijos gyvens palyginti darniai. Konfliktai vyks tarp Vakarų ir „kitų", o ne pačiuose Vakaruose. Pasaulio demokratijos, išpažindamos bendrus liberalius, demokratinius principus, „neturės pagrindo ginčyti viena kitos teisėtumo".[6] Dabar šia prielaida tenka suabejoti. Juk būtent dėl teisėtumo šiandien nesutaria amerikiečiai ir europiečiai – ne tiek dėl vieni kitų politinių institucijų teisėtumo, kiek dėl skirtingų požiūrių į „pasaulio tvarką".[7] Konkrečiau, dauguma europiečių ėmė

[6] Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York, 1992), p. 263.

[7] Tiesą sakant, europiečiai ir amerikiečiai kartais kelia abejonių vieni kitų politinėmis ir ekonominėmis institucijomis.

abejoti Amerikos galios ir pasaulinės lyderystės teisėtumu. Amerika pirmąkart po Antrojo pasaulinio karo išgyvena tarptautinio teisėtumo krizę.

Amerikiečiams teks suvokti, jog jie privalo atsižvelgti į šią problemą. Kova dėl tarptautinio teisėtumo apibrėžimo ir jo įsigijimo šioje naujoje eroje gali tapti viena iš lemiamų šio laikotarpio varžybų, o kai kuriais aspektais tokiu pat svarbiu veiksniu formuojant ateities tarptautinę sistemą bei Amerikos vietą joje, kaip bet kuris kitas grynai materialus galios ar įtakos veiksnys.

Trys teisėtumo stulpai Šaltojo karo metu

Iš kur konkrečiai kilo ši kova dėl teisėtumo? Šaltojo karo metais Amerikos galios ir pasaulinės lyderystės teisėtumas buvo laikomas savaime suprantamu dalyku, ir ne tik amerikiečių. Dauguma europiečių, nors kartais reikšdavo savo nepasitenkinimą Amerikos dominavimu ir dažnai kritikuodavo Amerikos veiksmus Vietname, Lotynų Amerikoje ar kitur, vis dėlto pripažino Amerikos lyderystę kaip būtiną ir sveikintiną.

Priešingai daugeliui mitų, kurie šiandien skleidžiami abiejose Atlanto pusėse, Amerikos teisėtumo pagrindai Šaltojo karo metu turi nedaug sąsajų su faktu, jog Jungtinės Valstijos sukūrė Jungtines Tautas ar sąžiningai laikėsi tarptautinės teisės normų, išdėstytų JT Chartijoje. JT Saugumo taryba per pirmuosius keturis jos egzistavimo dešimtmečius buvo paralyžiuota Šaltojo karo konfrontacijos. Jungtinės Valstijos nemanė esančios įsipareigojusios siekti Saugumo tarybos pritarimo pradedamiems karo veiksmams ar grasinant karu, o europiečiai nesitikėjo ir nereikalavo, kad jos tai darytų. Ir Europos šalys nesiekdavo tokio pritarimo, kai imdavosi karo veiks-

mų Artimuosiuose Rytuose, Pietryčių Azijoje ar Pietų Atlante. Kai Jungtinės Valstijos, teisindamos savo Šaltojo karo laikų politiką, apeliuodavo į tarptautinę teisę, jos apeliuodavo į abstraktų kolektyvinės savigynos principą, kartais grindžiamą abejotina prielaida, jog bet kurie Jungtinių Valstijų veiksmai, – pradedant karinėmis intervencijomis ir baigiant slaptais režimų nuvertimais trečiajame pasaulyje, – buvo pagal apibrėžimą „laisvojo pasaulio" kolektyvinės gynybos aktai prieš agresyvųjį tarptautinį komunizmą.

Ne taisyklių, teisės normų ar institucijų struktūra, o Šaltojo karo aplinkybės ir Amerikos išskirtinis vaidmuo tame konflikte teikė Jungtinėms Valstijoms teisėtumą, bent jau Vakaruose.[8] Europoje Amerikos teisėtumas rėmėsi trimis stulpais, iš kurių kiekvienas sietinas su sovietų komunistinės imperijos egzistavimu.

Tvirčiausias stulpas buvo bendra strateginė Sovietų Sąjungos keliama grėsmė, kurią kasdien vaizdžiai iliustravo šimtai tūkstančių sovietų karių, dislokuotų Europos centre. Dėl šios bendros grėsmės atsirado bendras įsitikinimas, jog tik Jungtinės Valstijos yra pajėgios ją atremti. Daugumai europiečių ir daugumai Amerikos sąjungininkių Azijoje šis pripažįstamas Amerikos, kaip pagrindinės gynėjos nuo sovietų grėsmės, vaidmuo apgobė ją labai plačia teisėtumo mantija. Net tada, kai, europiečių įsitikinimu, Jungtinės Valstijos elgėsi kvailai arba amoraliai, kaip Vietnamo atveju, dauguma jų vis dėlto ir toliau pripažino Amerikos galią bei pasaulinę jos lyderystę iš dalies dėl to, kad neturėjo kito pasirinkimo. Teisėtumas, kuriuo Jungtinės Valstijos mėgavosi Šaltojo karo metu, daugiausia kilo iš jų sąjungininkių savanaudiško intereso.

[8] Už Europos ir Japonijos ribų, tokiose vietose kaip Lotynų Amerika, Artimieji Rytai ir Afrika ir, žinoma, Rusija bei Kinija, Amerikos pretenzijos į teisėtumą buvo mažiau pripažįstamos.

Bendrą strateginę grėsmę papildė bendra ideologinė grėsmė. Šaltojo karo metu Jungtinės Valstijos save vaizdavo kaip „laisvojo pasaulio lyderę" priešstatoje su totalitariniu pasauliu, ir dauguma europiečių su tuo sutiko. Manichėjiška Šaltojo karo priešprieša galingiausiai pasaulio demokratijai teikė tvirtą autoritetą demokratinėje stovykloje. Retrospektyviai akivaizdu, jog išpažįstami bendri liberalios demokratijos principai reiškia kur kas daugiau pasaulyje, kuriam grėsmę kėlė totalitarizmas, nei pasaulyje, kuriame demokratija tapo saugesnė.

Galiausiai Šaltojo karo „dvipolinė" tarptautinė sistema teikė tai, ką galima pavadinti struktūriniu teisėtumu. Apylygė dviejų supergalybių jėgų pusiausvyra reiškė, jog Amerikos galia, kad ir didžiulė, vis dėlto buvo apribota. Tuo nenoriu pasakyti, jog europiečiai džiaugėsi sovietų karinių pajėgų buvimu savo žemyne. Tačiau daugelis jų suvokė, jog sovietų įprastosios ir branduolinės galios egzistavimas veikė kaip amerikiečius tramdantis veiksnys. De Gaulle'io Prancūzija, Brandto Vokietija ir kitos šalys mėgavosi tam tikra savo nepriklausomybe nuo Amerikos dominavimo, kurią joms teikė supergalybių jėgų pusiausvyra.

Pasibaigus Šaltajam karui šie Amerikos teisėtumo stulpai griuvo kartu su Berlyno siena ir Lenino statulomis. Po Šaltojo karo neatsirado beveik nieko, kas galėtų juos atstoti. Radikalus karingasis islamas, kad ir kokį pavojų jis keltų reikšdamasis teroro forma, negalėjo ir negali atstoti komunizmo kaip *ideologinės* grėsmės Vakarų liberaliai demokratijai. Šiandien frazė „laisvojo pasaulio lyderė" skamba šiek tiek absurdiškai net amerikiečio ausiai.

Masyvios Sovietų Sąjungos grėsmės, kaip Amerikos teisėtumo šaltinio, negali atstoti ir labiau difuzinės bei miglotos Šaltojo karo eros baigties grėsmės. Etniniai konfliktai Balkanuose paskutinįjį XX a. dešimtmetį europiečius privertė pašventinti Amerikos karinę intervenciją, o „vientisos ir laisvos"

Europos sukūrimo uždavinys buvo tas transatlantinis projektas, kuriame Amerikai vis dar buvo pripažįstamas lyderės vaidmuo, ypač Centrinės ir Rytų Europos šalių. Tačiau to projekto įgyvendinimas, bent jau daugumos europiečių požiūriu, užbaigė Europos strateginę priklausomybę nuo Jungtinių Valstijų. Europiečiai niekada nesuprato Amerikos susirūpinimo dėl masinio naikinimo ginklų Irake, Irane ir Šiaurės Korėjoje – nei Clintono administracijos laikais, nei vėliau. Ir šiandien, po rugsėjo 11-osios, dauguma europiečių nesupranta amerikiečių nerimo dėl galimų sąsajų tarp tokių ginklų ir tarptautinio terorizmo. Pagrįstai ar nepagrįstai, tačiau dauguma europiečių tikisi, jog šie ginklai nebus nukreipti į juos. Ir jeigu jiems apskritai tai rūpi, jie į Jungtines Valstijas jau nežvelgia kaip į savo gynėją. Europiečiai, gyvendami savo geopolitiniame rojuje, nesibaimina tolybėse plytinčių džiunglių, todėl jie nebesisveikina su tais, kurie prižiūri jų vartus. Vietoje to, jie klausia: kas prižiūrės prižiūrėtojus?

Amerikos teisėtumas Šaltojo karo metu rėmėsi daugiau savanaudišku Europos interesu. Šiandien Europos santykinė strateginė nepriklausomybė daugelį paskatino atsiimti tą plačią teisėtumo mantiją, kuria kadaise jie buvo apgaubę Ameriką.[9] Tiesą sakant, sovietų grėsmės išnykimas, dabartinės „vienpolinės" tarptautinės sistemos atsiradimas ir jos nulemtas Amerikos struktūrinio teisėtumo praradimas, daugelio europiečių baimes ir įtarimus nukreipė į vakarinę Atlanto pusę. Užuot Jungtines Valstijas traktavę kaip savo gynėją ir todėl teisėtą „lyderę", daugelis europiečių šiandien baiminasi netramdomos Amerikos, kurios jie jau nebegali kontroliuoti.

[9] Išimtis, žinoma, yra Rytų ir Centrinė Europa, kur dauguma šalių vis dar jaučiasi strategiškai priklausomos nuo Jungtinių Valstijų paramos. Tačiau jeigu (arba kai) tos šalys ateityje pasijus saugesnės ir labiau įsitrauks į Europos Sąjungos ekonominių bei politinių ryšių tinklą, jos veikiausiai taip pat pasuks Vakarų Europos šalių keliu.

Vienpoliškumo problema

Taigi tai, ką galima pavadinti „vienpoliškumo problema", nėra Amerikos vykdytos konkrečios politikos ir kurios nors atskiros Amerikos administracijos produktas. Pasibaigus Šaltajam karui, Amerikos beprecedentė globalinė galia neišvengiamai pati tapo nauja problema, su kuria europiečiai ir amerikiečiai tik dabar mėgina dorotis.

„Ką darysime, – klausė Joschka Fischeris po to, kai prasidėjo Irako karas, – jeigu ... mūsų svarbiausias partneris priims sprendimus, kurie mums atrodo nepaprastai pavojingi?"[10] Išties, ką darysime? Šis klausimas yra palyginti naujas, nes Europos kontrolės Jungtinių Valstijų galiai praradimas irgi yra palyginti naujas reiškinys. Šaltojo karo metais Jungtinės Valstijos, kad ir turėdamos dominuojančią galią, buvo priverstos paisyti europiečių nuomonės jau vien dėl to, kad Amerikos politika Šaltojo karo metu buvo orientuota pirmiausia į Europos išsaugojimą ir stiprinimą. Šiandienos Europa prarado visą kadaise turėtą įtaką. Ji yra per daug silpna, kad galėtų būti naudinga sąjungininkė, ir per daug saugi, kad taptų užpuolimo auka. Šaltojo karo metu Jungtinės Valstijos privalėjo skaičiuoti, kaip jų veiksmai atsilieps Europos saugumui, o šiandieną jos tam skiria kur kas mažiau dėmesio.

Tai paaiškina europiečių susirūpinimą dėl netramdomos Amerikos galios ir dėl to, kaip jiems atgauti bent šiokią tokią Amerikos galios naudojimo kontrolę. Viena vertus, europiečiai buvo pernelyg ilgai įpratę prie idėjos, jog jie kontroliuoja pasaulio kaitą – veikdami savo galia, kontroliuodami Amerikos galią arba palaimintai atsitiesdami ir stebėdami, kaip Amerika nuvairuoja juos ten, kur reikia. O ką europiečiai darys, jeigu jiems pasirodys, kad Jungtinės Valstijos vairuoja pavojingai? Skaudžiausiai europiečiai šią savo kontrolės netektį pajuto Balkanų konflikto metu, kai ankstyvoje konflikto

[10] Fischer interview, *Der Spiegel*, March 24, 2003.

fazėje bejėgiškai laukė kokių nors neryžtingos Clintono administracijos veiksmų. Tada, kai Jungtinės Valstijos galiausiai ėmėsi veiksmų 1999 metais Kosove, jiems liko tik stebėti, kaip tą sunkų konfliktą jų pačių kieme faktiškai sprendė vienas amerikiečių generolas. Nesvarbu, kas būtų Amerikos prezidentas – George'as Bushas, Billas Clintonas ar George'as W. Bushas – naujoji tarptautinė struktūra europiečius įstūmė į nepavydėtiną padėtį, kai jiems tenka pasitikėti šios supergalybės sprendimų ir veiksmų išmintingumu. Su tuo nėra lengva susitaikyti, nes, kaip puikiai žino europiečiai, visos tautos kartais priima netikusius sprendimus.

Tačiau vienpoliškumo dilema kelia dar rimtesnių problemų. Visų pirma – politinio ir moralinio teisėtumo problemą. Šiuolaikinei liberaliai sąmonei atrodo, jog kažkas neteisėta yra pačioje idėjoje, kad kurią nors atskirą, pasaulyje dominuojančią galybę gali riboti tik jos sąžinė. Kad ir koks diplomatiškai subtilus būtų Amerikos prezidentas, liberaliosios demokratijos dvasia priešinasi hegemoninės galios viešpatavimo tiek šalies viduje, tiek santykiuose tarp tautų idėjai – kad ir koks gėrybinis būtų tos galios naudojimas. Kaip Kenethas N. Watzas rašė savo 1997 m. straipsnyje: „Atsvaros neturinti galia yra potenciali grėsmė kitiems".[11] Gamta, daugelio įsitikinimu, nemėgsta galios monopolio, panašiai kaip nemėgsta galios vakuumo.[12] Ir ar ne tiesa, kad absoliuti galia, kaip rašė lordas Actonas, gadina absoliučiai?

[11] Kenneth N. Watz, „Evaluating Theories", *American Political Science Review* 91 (December 1997): 915.

[12] Faktiškai, realistinės ar neorealistinės teorijos požiūriu, vienpolis pasaulis, kuriame dabar gyvename, yra apskritai negalimas ar bent jau itin netvarus ir trumpalaikis, nes vienos supergalybės atsiradimas neišvengiamai paskatins kitas galybes susitelkti opozicijoje ir taip atkurti tarptautinę jėgų pusiausvyrą. Glaustą šios teorijos apžvalgą ir kritinį įvertinimą pateikia William C. Wohlforth, „The Stability of a Unipolar World", *International Security* 24 (Summer 1997): 5–41.

Liberaliai Vakarų mąstysenai valdžią ribojantys stabdžių bei atsvarų mechanizmai yra būtinosios teisingumo ir laisvės šalies vidaus gyvenime sąlygos. Kaip rašo britų politinis analitikas ir valstybininkas Robertas Cooperis, „Mūsų vidaus sistemos konstruojamos taip, kad ribotų valdžios galią... Mes išpažįstame pliuralizmą ir teisės viršenybę savo šalių viduje, tad demokratinėms visuomenėms – tarp jų ir Jungtinėms Valstijoms – sunku atsisakyti idėjos, jog panašiai turi būti konstruojama ir tarptautinė tvarka."[13] Ar Jungtinės Valstijos naudosis savo galia, kad patenkintų savo siaurus interesus kitų šalių sąskaita? Šiomis dienomis tai kelia nerimą net Jungtinių Valstijų bičiuliams ir garbintojams. „Problema su Amerikos jėgos monopoliu tarptautinėje bendruomenėje, – rašo Cooperis, – yra tai, kad jis priklauso Amerikai ir neišvengiamai bus naudojamas Amerikos interesams tenkinti. O tai nebus suvokiama kaip teisėtas elgesys."[14]

Dar prieš tai, kai Busho administracija savo nejautrumą pademonstravo net artimiausių Amerikos sąjungininkių baimėms, jau ir ankstesnės administracijos pajuto kylantį susirūpinimą dėl didėjančio Amerikos dominavimo pasibaigus Šaltajam karui. Kai dešimtąjį dešimtmetį Billas Clintonas ir Madeleine Albright išdidžiai Jungtines Valstijas vadino „nepakeičiama tauta", Prancūzijos užsienio ministrai, kartu su savo atitikmenimis Rusijoje ir Kinijoje, skelbė, jog Amerikos dominuojamas vienpolis pasaulis bus neteisingas ir pavojingas. Clintono laikais Samuelis P. Huntingtonas perspėjo apie Amerikos politikos „aroganciją" bei „vienašališkumą" ir apie Europos nepasitenkinimą Clintono administracijos „pasipūtėliškumu" bei „storžieviškumu" dar prieš tai, kai 1999 metais karas Kosove sukėlė ypatingą susirūpinimą dėl naujo-

[13] Robert Cooper, *The Breaking of Nations* (New York, 2004), p. 163–164.

[14] Cooper, *The Breaking of Nations*, p. 167.

sios struktūros vidinių problemų ir ypač dėl sparčiai menkėjančios Europos įtakos.[15]

Daugeliui europiečių šis košmaras tapo realybe po 2001 m. rugsėjo 11-osios. Po šio išpuolio prieš Jungtines Valstijas Busho administracija ir amerikiečiai ėmė visiškai atvirai kalbėti apie naudojimą Amerikos galios ginti pirmiausia ar net išimtinai tik savo gyvybinius interesus, kuriems dabar iškilo naujų pavojų. Pradinė europiečių parama Amerikos invazijai Afganistane ir istorinė NATO sutarties 5 straipsnio invokacija, suteikusi Jungtinėms Valstijoms kolektyvinės gynybos garantiją, bent iš dalies išreiškė europiečių mėginimą sulaikyti Jungtines Valstijas nuo vienašališkų veiksmų ir įgyti bent šiokią tokią galią kontroliuojant Amerikos atsaką į teroro išpuolius. Tai buvo viena iš priežasčių, kodėl Amerikos abejingumas šiems paramos siūlymams europiečius taip sujaudino. O tada, kai amerikiečiai pradėjo žvelgti toliau už Afganistano – į Iraką ir į „blogio ašį", europiečiai suvokė, jog jie neteko savo kontrolės. Šaltojo karo sandoris, grindžiantis transatlantinį bendradarbiavimą, buvo apverstas. Jeigu anksčiau Jungtinės Valstijos, gindamos Europos gyvybinius interesus rizikavo savo saugumu, tai šiandien grėsmės akivaizdoje Amerika rūpinasi savimi ir regimai, o kartais ir realiai, nepaiso to, ką daugelis europiečių suvokia kaip *savo* moralinius, politinius ir saugumo interesus.

Europiečius Amerikos hegemonijos problema erzina ypač dėl to, kad jie beveik nieko negali su ja padaryti. Viltys dėl daugiapolio pasaulio atsiradimo išblėso. Šiandien beveik kiekvienas pripažįsta, jog bent jau artimiausius kelis dešimtmečius Amerikos galiai niekas negalės prilygti, ir net tikėti-

[15] Kaip pastebi Huntingtonas, „daugumos šalių politiniai ir intelektiniai lyderiai labai priešiškai žvelgia į vienpolio pasaulio perspektyvą ir tikisi tikrojo daugiapoliškumo atsiradimo." Žr. Samuel P. Huntington, „The Lonely Superpower", *Foreign Affairs* 78 (March/April 1999): 34.

niausios Amerikos varžovės – Rusija ir Kinija – daugumai europiečių nepasiūlys jokios patrauklios perspektyvos. Pačios Europos karinis pajėgumas ir toliau smunka palyginti su Jungtinėmis Valstijomis, o prancūzų ambicijas sukurti europinę atsvarą Jungtinėms Valstijoms nuolat atvėsina galingesnis postmodernusis Europos bodėjimasis karine galia, jėgos politika ir pačia jėgų pusiausvyros idėja.[16] Juos taip pat saisto nenoras erzinti galingąją Ameriką, Europoje paplitęs įtarumas dėl „minkštosios" prancūzų hegemonijos ir išliekantis baiminimasis dėl Vokietijos galios atnaujinimo.

Vis dėlto galiausiai europiečiai nemėgina atsverti Amerikos hegemonijos įprastuoju, į galią orientuotu būdu todėl, kad Amerikos hegemonijoje jie neįžvelgia jokios grėsmės tradicine, į galią orientuota prasme. Kennethas N. Waltzas šiuo požiūriu klydo: ne visi globaliniai hegemonai yra vienodai baisūs. Europiečiai puikiai žino, jog Jungtinės Valstijos nekelia pavojaus Europos saugumui ar net Europos nepriklausomybei bei autonomijai.[17] Amerikos „grėsmė" yra visiškai kitokio pobūdžio. Europiečius baimina ne tai, kad Jungtinės Valstijos nori juos kontroliuoti, bet tai, kad jie patys prarado Jungtinių Valstijų kontrolę, o per šį praradimą – ir savo įtaką pasaulio įvykių raidai.

Jeigu Jungtinės Valstijos šiandien išgyvena teisėtumo krizę, tai ją sukėlė daugiausia europiečių noras atgauti bent šio-

16 Tiesą sakant, yra kažkoks prieštaravimas Europos siekyje sugrįžti prie globalinės jėgų pusiausvyros ir taip grąžinti tarptautinei sistemai taiką bei teisingumą, nes jie patys atmetė jėgų pusiausvyrą kaip didžiausią grėsmę taikai ir teisingumui Europos žemyne.

17 Nepaisant visų kalbų apie „imperiją", europiečiai žino, kad Jungtinės Valstijos neturi imperinių siekių kontroliuoti Europos žemyną, kaip tai praeityje mėgino daryti potencialūs hegemonai pradedant Liudviku XIV ir baigiant Napoleonu bei Hitleriu.

kią tokią Amerikos elgesio kontrolę.[18] Europiečių dauguma priešinosi Amerikos invazijai į Iraką ne tik todėl, kad jie apskritai priešinasi karui. Būtent Amerikos pasiryžimas ir pajėgumas pradėti karą be Saugumo tarybos pritarimo, o tai reiškia, jog ir be europiečių pritarimo, buvo didesnis iššūkis tiek Europos sampratai apie pasaulio tvarką, tiek jos pajėgumui daryti bent šiokią tokią įtaką naujoje vienpolėje sistemoje. „Pasaulio tvarka negali funkcionuoti, kai stipriausios galybės nacionalinis interesas yra lemiamas kriterijus savo galiai panaudoti", – skundėsi Joschka Fischeris. Turi egzistuoti taisyklės, reguliuojančios visų šalių elgesį, – pabrėže jis, – ir šios taisyklės „turi būti vienodai taikomos didelėms, vidutinėms ir mažoms tautoms".[19] Kaip sakė prezidentas Jacques'as Chiracas, su pasaulinėmis krizėmis negali dorotis „viena tauta, veikianti atskirai savo interesų ir sprendimų pagrindu. ... Bet kuri krizės situacija, nepriklausomai nuo jos pobūdžio ir bet kurioje pasaulio dalyje, yra visos tarptautinės bendruomenės reikalas."[20] Šiuose raginimuose remtis „tarptautine bendruomene" aiškiai skamba reikalavimas, kad būtent Europa turi būti prileista prie vairo.

Tuo nenoriu pasakyti, kad iš Jungtinių Valstijų reikalaudama siekti tarptautinės savo veiksmų legitimacijos, Europa yra ciniška. Dėl savo istorijos ir dėl to, kad europiečiai dabar veikia tarptautinėje organizacijoje – Europos Sąjungoje, kuri reikalauja daugiašalio sutarimo visais klausimais, europiečių įsipareigojimas teisėtumui, kildinamam iš daugiašalių dery-

[18] Ir vėl, tas faktas, kad Rusija, Kinija ir daugelis Lotynų Amerikos, Afrikos bei Artimųjų Rytų šalių Amerikos naudojimąsi savo galia laiko neteisėtu, nėra naujas reiškinys. Naujas ir dramatiškas reiškinys yra tai, kad europietiškieji Amerikos sąjungininkai perbėgo į tą stovyklą.

[19] Fischer interview, *Der Spiegel*, March 24, 2003.

[20] Jacques'as Chiracas, interviu televizijai, 2003, liepos 14.

bų bei tarptautinių teisės institucijų, yra nuoširdus, netgi aistringas. Tačiau idealai ir interesai dažnai sutampa, ir europiečių išpuoliai prieš Amerikos veiksmų ir jos galios teisėtumą gali būti veiksmingas, nors ir neįprastas, būdas tramdyti ir kontroliuoti Amerikos supergalybę. „Teisėtumas – rašo Cooperis, – yra toks pat galios šaltinis kaip jėga", ir daugelis europiečių neabejotinai tiki, jog tai tiesa.

Žinoma, europiečių įsitikinimu, „teisėtumas" yra tas turtas, kurio jie turi apsčiai. Jis yra jų lyginamasis pranašumas naujame geopolitiniame susistumdyme su Jungtinėmis Valstijomis, didysis sulygintojas šiaip jau nelygiaverčiame santykyje. Europos Sąjunga, daugumos jos narių įsitikinimu, pasižymi natūraliu teisėtumu paprasčiausiai dėl to, kad ji yra kolektyvinis darinys. Skaičiai suteikia ir galios, ir teisėtumo, o šiuolaikiniame liberaliame pasaulyje šis teisėtumas gali atstoti kitokių tipų galią. Jį taip pat galima iškeisti į įtaką. „Jungtinėms Valstijos reikalinga Europa, – sako Javieras Solana – nes Europa yra partnerė, kurios teisėtumas kyla iš kolektyvinių dvidešimt penkių valstybių sąjungos veiksmų."[21] Mainais už svaresnį žodį tvarkant pasaulio reikalus ir už didesnę Amerikos galios kontrolę Europa gali suteikti Jungtinėms Valstijoms teisėtumą, kurio joms dabar trūksta. Daugeliui europiečių tai faktiškai tapo nauju didžiuoju vienpolės epochos sandoriu. Joschka Fischeris prognozuoja, jog Irake amerikiečiai atras, kad „teisėtumo klausimas negali būti išspręstas JAV jėgomis."[22] Tačiau tai yra daugiau nei prognozė. Tai yra ir Europos paraiška didesnei įtakai.

Tai nereiškia, jog Fischeris nėra teisus. Veikiausiai jis yra teisus. Irako invazijos ir mėginimo jį atstatyti be Europos pa-

[21] Javier Solana, „The Future of Transatlantic Relations: Reinvention or Reform?" *Progressive Governance*, July 10, 2003.

[22] Fischer interview, *Die Zeit*, 2003, gegužės 8.

laiminimo patirtis neatrodo labai džiuginanti, net jeigu Irake Jungtinėms Valstijoms galiausiai pasiseks. Jungtinės Valstijos negali nekreipti dėmesio į teisėtumo klausimą, ir jos negali pačios apsirūpinti tarptautiniu teisėtumu. Jeigu Jungtinės Valstijos stokoja teisėtumo, kur jos turėtų jo ieškoti?

„Tarptautinės tvarkos" mitas

Nuo tada, kai Jungtinės Valstijos pradėjo atvirai svarstyti Irako invazijos klausimą, europiečių atsakymas buvo JT Saugumo taryba. „Tik iš Jungtinių Tautų gali kilti teisinis ir moralinis autoritetas", – skelbė Dominique'as de Villepinas iki karo, vykstant karui ir po karo.[23] Ir neabejotina, jog prancūzų užsienio reikalų ministras išreiškia europiečių daugumos – tarp jų britų, ispanų, italų, lenkų ir daugelio kitų, klaidinamai įvardytos „naujosios Europos", europiečių – įsitikinimą. Tiesą sakant, šis įsitikinimas taip plačiai vyrauja visoje Europoje, kad net ištikimiausias Amerikos sąjungininkas Tony Blairas, mažiausiai „europietiškos" Amerikos transatlantinės partnerės, Didžiosios Britanijos lyderis vis dėlto laikė Jungtinių Tautų sankciją Irako invazijai absoliučiai būtina sąlyga jo visuomenės lūkesčiams patenkinti.[24] Prezidento Busho sprendimas kreiptis į Jungtines Tautas buvo paskatintas Blairo politinių poreikių Jungtinėje Karalystėje ir jo poreikio turėti įtakos Europos žemyne. „Jungtinės Tautos yra toji vieta, kur kuriamos tarptautinės taisyklės ir

[23] De Villepino kalba JT Saugumo taryboje, 2003, kovo 19.

[24] Tuo jis buvo taip tvirtai įsitikinęs, jog paaukojo didelę savo asmeninio ir tarptautinio politinio kapitalo dalį pastangoms – galiausiai bergždžioms – išsikovoti antrąją rezoliuciją, eksplicitiškai sankcionuojančią karą.

suteikiamas veiksmų teisėtumo pagrindas", – pareiškė Villepinas Saugumo taryboje kovo mėnesį, – nes jos kalba tautų vardu."[25]

Šis įsitikinimas reiškiasi ne tik Europoje. Amerikiečiai taip pat rodo tam tikrą pagarbą JT Saugumo tarybai, kaip tai nuolat liudija viešosios nuomonės apklausos. Amerikiečių demonstruojama pagarba, žinoma, yra kur kas nuosaikesnė ir sąlygiškesnė nei europiečių: solidi amerikiečių dauguma pritarė Irako invazijai net be JT Saugumo tarybos sankcionavimo.[26] Tačiau pasitikėjimas Jungtinėmis Tautomis buvo gana didelis, kad George'as W. Bushas nuspręstų, bent jau dėl padorumo regimybės, siekti Saugumo tarybos pritarimo Irako karui, o paskui nuolat kreiptis į Saugumo tarybą siekiant tarptautinės paramos ir tarptautinio teisėtumo.

Tačiau ar JT Saugumo taryba ir tarptautinės teisės struktūra, ant kurios ji sėdi, išties yra tas šventasis tarptautinio teisėtumo gralis, kaip tai šiandien teigia europiečiai? Tarptautinis gyvenimas būtų daug lengvesnis, jeigu jie būtų teisūs. Tačiau jie nėra teisūs. Nuo pat JT susikūrimo daugiau nei prieš šešis dešimtmečius Saugumo taryba niekada nefunkcionavo taip, kaip norėjo jos idealistiniai kūrėjai. Ir niekada per visą šį laiką ji nebuvo pripažinta ir priimta kaip vienintelis tarptautinio teisėtumo šaltinis net europiečių. Tiesą sakant, europiečių reikalavimas, kad Jungtinės Valstijos kreiptųsi į JT dėl pritarimo Irako karui, ir pagal prezumpciją dėl pritarimo visiems karams ateityje, buvo naujas, net revoliucinis, reikalavimas.

Beveik per visą JT egzistavimo istoriją, per keturis Šaltojo karo dešimtmečius, Saugumo taryba buvo paralyžiuota neperkalbamo jų dviejų narių, turinčių veto teisę, tarpusavio prie-

25 De Villepino kalba JT Saugumo taryboje, 2003, kovo 19.

26 Žr. *Transatlantic Trends 2003*.

šiškumo. Tik po Sovietų Sąjungos žlugimo ir Šaltojo karo pabaigos tapo įmanoma įsivaizduoti Saugumo tarybą, kuri funkcionuotų kaip vienintelis tarptautinio autoriteto ir teisėtumo šaltinis. Daugelis tada tikėjosi, jog JT, sukurtos iki Šaltojo karo, „po Šaltojo karo gali tapti veiksminga institucija".[27]

Tačiau po Šaltojo karo JT karjera nepasižymėjo dideliais laimėjimais. Pirmasis prezidentas Bushas siekė ir gavo Saugumo tarybos pritarimą pirmajam Persų įlankos karui 1999 m., tačiau tik po to, kai Irako prieigose dislokavo 500 000 karių ir leido suprasti, jog Jungtinės Valstijos, jei reikės, imsis veiksmų net be tokio pritarimo.[28] Clintono administracija 1994 metais pasiuntė kariuomenę į Haitį be Saugumo tarybos pritarimo, o jį gavo įvykus faktui. 1998 metais Clintono administracija bombardavo Iraką „Dykumų lapės" operacijoje be tokio pritarimo, net nepaisydama stipraus Prancūzijos ir Rusijos priešinimosi Saugumo taryboje. Buvo atvejų, kai Saugumo taryba veikė efektyviai, tačiau dauguma stebėtojų sutaria, jog jos autoritetas yra susilpnėjęs, o ne sustiprėjęs per pirmąjį dešimtmetį po Šaltojo karo.

Įdomiausias atvejis buvo Kosovas, nes Kosove būtent europiečiai, kartu su amerikiečiais, pradėjo karą be JT Saugumo tarybos sankcijos.[29] Vis dėlto dauguma europiečių ir tuo metu, ir vėliau gynė Kosovo karo teisėtumą. Jų įsitikinimu, būtent Europa turėjo moralinę pareigą užkirsti kelią naujam genocidui Europos žemyne. Neatsitiktinai vienas ryžtingiausių 1999 metų karo rėmėjų buvo vokietis Joschka Fischeris,

[27] Cooper, *The Breaking of Nations*, p. 57.

[28] Jeigu Sovietų Sąjunga būtų blokavusi rezoliuciją, sankcionuojančią pirmąjį Persų įlankos karą, niekas, net patys sovietai, nebūtų galėję tikėtis, jog Bushas grąžins namo pusės milijono karių armiją.

[29] Kai NATO ruošėsi karui prieš Serbiją 1999 m., sąjungininkai nesėkmingai mėgino gauti JT sankciją, nes tam pasipriešino Rusija, istorinė Serbijos gynėja.

itin moralistinės Žaliųjų partijos vadas. Fischerio, kaip ir Gerhado Schroederio bei Tony Blairo nuomone, Kosove vykstanti humanitarinė katastrofa ir brutalus Serbijos elgesys buvo svarbesni veiksniai už teisinę JT sankciją. Kaip rašo Robertas Cooperis, Europos atsakas Kosove buvo paskatintas „kolektyvinės atminties apie holokaustą ir apie ištremtų žmonių srautus, kurių priežastis buvo kraštutinis Antrojo pasaulinio karo laikų nacionalizmas“, ir ši „bendra istorinė patirtis“ pateisino Europos „karinę intervenciją“. Tas faktas, jog potencialus genocidas vyko Europoje, suteikė europiečiams ne tik ypatingą atsakomybę, bet ir ypatingą teisę imtis karinių veiksmų jam sustabdyti. Istorija ir moralė laimėjo prieš tradicinius tarptautinės teisės principus. „Būtų visiškai kitas dalykas, – rašo Cooperis knygoje, išleistoje po Irako karo, – jeigu Europa mėgintų „jėga įsikišti į kitą žemyną su kitokia istorija.“ Taigi „Europos tvarka yra grindžiama specifine Europos istorija ir iš jos kildinamomis vertybėmis.“[30]

Amerikiečiai, žinoma, visai šaltai pradėjo karą 1999 metais be JT sankcijos; tiesą sakant, daugelis Clintono administracijoje tikėjosi, jog tai bus naudingas precedentas. Kaip sako britų politinis analitikas Christopheris Crokeris, „'Daugiašališkumas, kur įmanomas, ir vienašališkumas, kur būtinas', buvo Clintono administracijos katekizmas“.[31] Vykstant karui Amerikos karo vadas generolas Wesley Clarkas, kaip ir dauguma jo kolegų amerikiečių, reikšdavo atsainią panieką europiečių „teisinėms problemoms“. Kaip taikliai mums primena de Villepinas, amerikiečiai, kartu su Tony Blairo britais, Kosovo karą suvokė kaip „įprastą humanitariniais tikslais ir bendrosios teisės pagrindu vykdomą intervenciją, nereikalaujančią JT mandato. Tuo tarpu mes jį suvokėme kaip išimtį,

[30] Cooper, *The Breaking of Nations*, p. 61.

[31] Croker, *Empires in Conflict*, p. 3.

pateisinamą plataus tarptautinio palaikymo ir akivaizdžios humanitarinės katastrofos grėsmės."[32]

Tačiau išimtys gali būti lemtingos, ypač kai tai susiję su tokiu trapiu ir dažnai pažeidžiamu dalyku kaip tarptautinė teisė jėgos naudojimo klausimu. Faktas lieka faktu, jog Kosovo karas buvo neteisėtas, ir ne tik todėl, kad jam trūko Saugumo tarybos sankcijos. Serbija buvo suvereni valstybė, ji nevykdė jokios agresijos prieš kitą valstybę, tik skerdė savo etninius albanus. Tad intervencija pažeidė vieną esminių, galbūt net esmingiausią JT Chartijos principą – nežeistiną suverenią visų valstybių lygybę.[33] Ištisus šimtmečius tai buvo pamatinis tarptautinės teisės principas. XVII amžiaus teisės teoretikas Hugo Grotiusas nesikišimo principą laikė bet kokios tarptautinės teisės sistemos *sine qua non*. Vadinamoji Vestfalijos sistema, sukurta po alinančių religinių karų XVII amžiaus viduryje, įšventino nacionalinį suverenumą ir nesikišimo principą kaip būtinas tarptautinės taikos sąlygas. Be abejo, per vėlesnius tris šimtmečius Vestfalijos sistema pasirodė gana apgaulinga: sunku nurodyti bent vienerius metus per pastaruosius tris šimtus metų, kai jokia valstybė nesikišo į kitos valstybės vidaus reikalus. Vis dėlto pats principas ir jį palaikanti teorija buvo logiški, net jeigu ir nerealizuojami. Juk jeigu nacionalinis suverenumas nėra laikomas šventu dalyku ir kiekvienos tautos teisingumo jausmas gali būti intervenci-

32 De Villepin, „Law, Force and Justice", speech at the International Institute for Strategic Studies, March 27, 2003.

33 Kai kas gali nurodyti Konvenciją dėl genocido, kaip suteikiančią tam tikrą teisinį pagrindą karui. Tačiau Konvencijoje sakoma, jog valstybės privalo „kreiptis į kompetentingus Jungtinių Tautų organus" dėl leidimo imtis veiksmų, „numatytų Jungtinių Tautų Chartijoje, kuriuos jos laiko deramais užkertant kelią genocido aktams". Tariama, kad valstybėms neleistina imtis tokių veiksmų atskirai ar net didelėmis grupėmis. NATO nebuvo steigiama kaip organizacija, pakeičianti JT teisinį autoritetą.

jos į kitos vidaus reikalus pagrindas, tai kuo apskritai gali būti grindžiama kokia nors teisinė tvarka? Ar kiekviena tauta gali pati spręsti, kas yra teisingumas ir kas – neteisingumas? Kosovo konflikto metu Henry Kissingeris įspėjo, kad „staiga atsisakydami nacionalinio suverenumo sąvokos" rizikuojame pasaulį palikti be jokios tvarkos, teisinės ar kitokios, idėjos. „Paplitus intervencijos doktrinai ir prasidėjus konkuruojančių tiesų varžyboms, rizikuojame įžengti į pasaulį, kuriame, pasak G.K. Chestertono, 'dorybė netenka proto'".[34]

Tačiau tuomet daugelis europiečių atmetė šį įspėjimą. Robertas Cooperis savo atsakyme Kissingeriui argumentavo, jog postmodernioji Europa „jau nebėra konkuruojančių tiesų zona". Po Šaltojo karo „Europoje susikūrė bendrų vertybių aibė" ir šios bendros vertybės „postmoderniąją intervenciją daro moraliai ir praktiškai galimą *Europos kontekste*."[35] 1999 metais, likus vos ketveriems metams iki Irako karo, europiečiai manė, jog tarptautinį teisėtumą užtikrina ne vien JT Saugumo taryba ar JT Chartija, ar net tradiciniai tarptautinės teisės principai, bet ir bendrosios moralinės vertybės.

Kai kurie teisės žinovai argumentavo, jog Kosovo karas galbūt buvo teisėtas pagal besiklostančią naują tarptautinės teisės normą, kuri leidžia gresiančią humanitarinę katastrofą laikyti išimtimi nesikišimo taisyklei. Tačiau tai yra moralės triumfas prieš teisę. Vykdant tokį kišimąsi Kosove, be Saugumo tarybos pritarimo, tarptautinės teisės apibrėžimas buvo atiduotas į kelių Vakarų galybių rankas. Ar tai yra taisyklėmis grindžiama sistema?

[34] Henry Kissinger, „The End of NATO as We Know It?", *The Washington Post*, August 15, 1999, B7.

[35] Cooper, *The Breaking of Nations*, p. 60–61. Išskirta mano. „Postmodernioji intervencija" už Europos konteksto, suprantama, yra visai kitas dalykas.

Galbūt verta pabrėžti, jog 1999 m. pasiekusi šią moralinę išvadą, Europa kalbėjo ne „tautų vardu". Dauguma Lotynų Amerikos, Afrikos ir arabų pasaulio tautų atkakliai priešinosi JT Chartijos suspendavimui baimindamosi, ir visiškai pagrįstai, kad Vakarų liberalizmo moraliniai principai vieną dieną gali būti panaudoti intervenciją prieš jas pateisinti. Tad Šiaurės ir Vakarų tautų nuomonė griežtai atsiskyrė nuo Pietų ir Rytų tautų nuomonės sprendžiant, pasak Michaelo Glennono, „svarbiausiąjį visų problemų klausimą, būtent, kada leistina karinė intervencija." Jeigu Kosovo karas ką nors parodė, tai jis parodė tai, jog „nors JT taisyklės tariamai atspindi vieningą pasaulio požiūrį, netgi visuotinį dėsnį, nusakantį, kada, jeigu išvis gali būti naudojama jėga, JT nariai (jau nekalbant apie jų gyventojus) dėl jo akivaizdžiai nesutaria."[36]

Glennonas, tarptautinės teisės žinovas, argumentuoja, jog nesikišimo principas, įtvirtintas JT Chartijoje, pastaruosius šešis dešimtmečius buvo taip dažnai pažeidinėjamas, jog jau nebegali būti laikomas tarptautinės teisės norma; kalbant teisine kalba jis tapo nenaudojama norma (*disuetude*). Galima sutikti arba nesutikti su šia argumentacija, tačiau tikra yra tai, kad tada, kai Jungtinės Valstijos su keliais savo sąjungininkais 2003 metų kovą pradėjo karą prieš Saddamą Husseiną, principas, jog tik JT Saugumo taryba gali sankcionuoti jėgos naudojimą, nebuvo realiai pripažįstamas net pačių europiečių. Valstybės sekretorius Collinas Powellas galėjo argumentuoti, kaip tai jis darė 2002 metų spalį, jog Jungtinės Valstijos ir jas palaikančios šalys „gali teisėtai vykdyti intervenciją Irake ... lygiai taip pat teisėtai, kaip ją vykdėme Kosove." Pasak Glennono, JT Chartija „vienodai draudžia tiek humanitarinę inter-

[36] Michael J. Glennon, „Why the Security Council Failed", *Foreign Affairs*, vol. 82, iss. 3, May/June 2003.

venciją, tiek prevencinį karą".[37] 2003 metais Prancūzija, Vokietija ir kitos Europos šalys iškėlė reikalavimą, kad Jungtinės Valstijos laikytųsi tos tarptautinės teisės normos, kurią vos prieš ketverius metus jos pačios ignoravo remdamosi svariais moraliniais ir humanitariniais argumentais.

Aštrėjant Irako krizei 2002-aisiais ir 2003 metų pradžioje europiečiai paprasčiausiai pakeitė savo požiūrį į tarptautinę teisę ir tarptautinį teisėtumą. Teisės specialistai galėjo kurti naujus humanitarinę intervenciją įteisinančius principus. Tačiau Europos lyderiai, suvokę, jog tokie principai gali būti pritaikyti daugybei situacijų, norėjo uždaryti visas landas. Jie skubiai atsitraukė nuo moralistinių principų, kuriais patys naudojosi karui Kosove pateisinti ir ėmė reikalauti kur kas griežtesnio JT Chartijos laikymosi. Joschkės Fischerio *volte face* buvo įspūdingiausias: gresiančios amerikiečių invazijos Irake akivaizdoje Fischeris kategoriškai atmetė idėją, kad karinė intervencija ir šalies suverenumo pažeidimas *kada nors* gali būti pateisinamas, net „šiurkštaus žmogaus teisių pažeidimo atvejais". Jeigu intervencija į kitos valstybės reikalus taptų „naujuoju principu", – dabar įspėjamai kalbėjo Fischeris, kartodamas Kissingerio 1999 metų argumentą – jo taikymui „atsirastų daugybė kandidatų. ... Kuriais atvejais [šis principas] bus taikomas? Kieno vardu jis bus teisinamas?"[38] Labai geri klausimai. Bet tai buvo geri klausimai ir 1999 metais.

Dvigubas standartas, kurį europiečiai taikė Kosovo ir Irako atvejais, atskleidžia ne tik norą laikytis tarptautinės teisės principų ir įšventinti JT Saugumo tarybos viršenybę. Javieras Solana šiandien kalba apie tai, kad Europos reikalavimas „laikytis taisyklių" tarptautiniuose santykiuose „nėra vien

[37] Michael J. Glennon, „Why the Security Council Failed?", *Foreign Affairs*, vol. 82, iss. 3, May/June 2003.

[38] Fischer interview, *Die Zeit*, May 8, 2003.

triukas, naudojamas Jungtinėms Valstijoms tramdyti", tačiau neabejotina, jog bent iš dalies jis toks yra.[39]

Į ginčą dėl Amerikos invazijos į Iraką būtina pažvelgti iš nesenos istorijos perspektyvos. JT Generalinis sekretorius Kofis Annanas pasmerkė Amerikos „neteisėtą jėgos naudojimą".[40] Tačiau prieš ketverius metus, Kosovo atveju, pats Annanas suformulavo kilnųjį humanitarinės intervencijos principą, kuris humanitarinius tikslus iškėlė virš senosios tarptautinės teisės tradicijos.[41] Chiracas smerkė Jungtines Valstijas už tai, kad jos „griauna daugiašališkumo sistemą" ir pabrėžė, kad „niekam nėra priimtina visuomenės be jokių taisyklių anarchija".[42] Tačiau Chiracas buvo pasiryžęs tas taisykles sulaužyti, kad Kosovo albanai būtų išgelbėti nuo skerdynių. Europiečiai gali pasakyti, kad Kosovo ir Irako atvejai buvo skirtingi. Ir išties jie buvo skirtingi. Tačiau bet kuri „taisyklėmis grindžiama" tarptautinė tvarka tas pačias taisykles turi taikyti skirtingoms situacijoms. Priešingu atveju grįžtame į pasaulį, kur valstybės individualiai arba grupėmis pačios sprendžia, kada karas yra arba nėra pateisinamas, remdamosi savo morale ir teisingumo bei tvarkos jausmu.

Faktiškai šis pasaulis ir yra mūsų gyvenamas pasaulis, vienintelis, kuriame visada gyvenome. Tai yra pasaulis, kuriame galingieji, manydami, kad teisė yra jų pusėje, primeta savo teisingumo sampratą kitiems. Ši paprasta tarptautinės būties realybė dažnai supaprastintai apibūdinama kaip „stipresniojo teisė". Bet ar visos pretenzijos į teisingumą ir mora-

[39] Solana, „The Future of Transatlantic Relations: Reinvention or Reform?"

[40] Dana Milbank, „Two Concepts of Sovereignty", *The Economist*, September, 24, 2003, A1.

[41] Žr. Kofi A. Annan, „Two Concepts of Sovereignty", *The Economist*, September 18, 1999.

[42] Milbank, „At UN, Bush Is Criticized Over Iraq".

lumą turi vienodą galią? Šiuolaikinis liberalas, gyvenantis Europoje arba Jungtinėse Valstijose, to nepripažįsta ir negali pripažinti, nes liberalizmas remiasi specifine – individo teisių pripažinimo – teisingumo ir moralės samprata, be kurios pats liberalizmas būtų beprasmis. Per Antrąjį pasaulinį karą sąjungininkų pretenzijos į moralumą ir teisingumą buvo labiau pagrįstos nei analogiškos Hitlerio Vokietijos ir imperinės Japonijos pretenzijos. Per Šaltąjį karą liberaliųjų Vakarų pretenzijos į moralumą ir teisingumą buvo labiau pagrįstos nei sovietų bloko pretenzijos. Per Kosovo karą NATO pretenzijos į moralumą ir teisingumą buvo labiau pagrįstos nei Slobodano Miloševičiaus ar Boriso Jelcino pretenzijos. Tai reiškia, jog pasaulis be visuotinio tarptautinės teisės standarto nebūtinai yra pasaulis be moralės ir teisingumo. Tiesą sakant, realiame pasaulyje pernelyg griežtas tarptautinės teisės principų laikymasis gali kliudyti moralės ir teisingumo įtvirtinimui, kaip tai pripažino europiečiai Kosovo atveju.

Šiomis dienomis dauguma europiečių ir kai kurie amerikiečiai argumentuoja, jog Jungtinės Valstijos, įsiveržusios į Iraką be Saugumo tarybos sankcijos, „suardė tarptautinės tvarkos audinį". Tačiau jeigu apskritai kada nors egzistavo toks tarptautinės tvarkos audinys, kokį jie aprašo, tai Europa 1999 metais jį taip pat suardė. Faktiškai šios geidžiamos tarptautinės tvarkos audinys dar turi būti nuaustas.

Nenoriu pasakyti, jog europiečiai prieštarauja patys sau. Jeigu europiečių naudojamas „teisėtumo" apibrėžimas pastaraisiais metais jiems buvo parankiai lankstus, tai tik todėl, kad „teisėtumas" išties yra slidi ir mobili sąvoka. Pastanga atrasti, ką reiškia teisingumas konkrečiu istorijos momentu, yra veikiau menas, o ne mokslas, apsiribojantis tarptautinių teisinių dokumentų skaitymu. Tos rūšies šiuolaikiniam liberalizmui, kuriuo vadovaujasi amerikiečiai ir europiečiai, Kosovas, Irakas ir nesuskaičiuojama daugybė kitų tarptautinių

pastarojo laiko krizių parodė, jog teisėtumo siekis nuolat užkliūva už fundamentalios vidinės tiek liberalizmo, tiek liberalaus internacionalizmo dilemos.

Problema yra tai, kad šiuolaikinė liberalioji tarptautinių santykių pažangos vizija visada buvo bifokalinė.[43] Viena vertus, liberalizmas nuo pat Švietimo laikų turėjo pasaulio taikos, palaikomos tolydžio stiprėjančios tarptautinės teisinės sistemos, viziją. Tačiau tokios sistemos sėkmė priklauso nuo to, ar pripažįstama neliečiama ir suvereni visų valstybių – didelių ir mažų, demokratinių ir tironiškų, humaniškų ir barbariškų – lygybė. Juk kaip klausė Grotiusas, Hansas Morgenthau ir daugelis kitų, „kokia tarptautinė teisė gali išlikti, jeigu valstybėms leidžiama pažeidinėti viena kitos suverenumą apeliuojant į demokratijos plėtros, žmogaus teisių gynimo ar dar kitokius moralinius idealus?"

Kita vertus, šiuolaikinis liberalizmas irgi gina individo teises bei laisves, ir pačią žmonijos pažangą apibrėžia kaip šių teisių ir laisvių įtvirtinimą visame pasaulyje. Tačiau kol nėra demokratinės ir liberalios pasaulio transformacijos, šio tikslo gali būti siekiama tik tironiškus arba barbariškus režimus privertus elgtis demokratiškiau ir žmoniškiau, kartais, kaip Kosovo atveju, tam panaudojant jėgą. Liberalai taip pat mano, bent jau nuo Kanto ir Montesquieu laikų, jog tironiški režimai yra linkę į agresyvumą ir karingumą, ir todėl pasaulio taika galiausiai priklauso ne nuo teisės, bet nuo pasaulinės politinio ir komercinio liberalizmo plėtros.[44] Net vėlesni, pragmatiškesni liberalai intervenciją tam tikromis aplinkybėmis

[43] Toliau pateikiamoje liberalizmo ir tarptautinės teisės aptartyje remiuosi kn. Thomas L. Pangle and Peter J. Ahrensdorf, *Justice Among Nations: On the Moral Basis of Power and Peace* (Lawrence, Kansas, 1999.)

[44] Kantas ir Montesquieu tikėjo, jog pasaulinę taiką galiausiai atneš komercializmo dvasios įsivyravimas liberaliose šalyse, susilpninsiąs jų norą kariauti vienai su kita.

laikė teisinga ir derama. Antai po Prancūzijos revoliucijos baisybių Edwardas Burke'as rašė: „Negali būti nieko pavojingiau už idėją, jog kad ir koks būtų piktadarystės, smurto ir priespaudos mastas tam tikroje valstybėje, kad ir kokie baisūs ir niokojantys maištai joje vyktų, kad ir kokia žiauri ir kraugeriška tironija joje viešpatautų, jokiai kaimyninei valstybei neleistina nei pastebėti šios neteisybės, nei ateiti į pagalbą nelaimingiems kenčiantiesiems". Anglai mažiausiai gali pritarti nesikišimo principui, nes, pasak Burke'o, Anglijos išpažįstamos „Teisės ir Laisvės remiasi ... priešingu principu".[45]

Kofis Annanas, žvelgdamas atgal į Kosovą, į genocidą Ruandoje ir į kitas krizes, gerai suformulavo šiuolaikinės liberalios teisėtumo sampratos krizę. „Viena vertus, – klausia jis, – ar regioninė organizacija gali naudoti jėgą be JT mandato? Kita vertus, ar galima taikstytis su sistemingais žmogaus teisių pažeidimais, turinčiais sunkių humanitarinių padarinių, ir neužkirsti jiems kelio?" Tarptautinės bendrijos nepajėgumą „suderinti šiuos du skirtingus interesus" Annanas vadino „tragedija". Tačiau pats JT Generalinis sekretorius nerado kitokio šios dilemos sprendimo kaip tik apeliavimą į „tarptautinę bendriją" ragindamas ją rasti „bendrą sutarimą".[46]

Dėl šių dviejų liberalių sampratų nesuderinamumo teisėtumo klausimas tarptautinių santykių srityje neišvengiamai visada bus ginčijamas liberaliame, demokratiniame pasaulyje. Kanto „amžinosios taikos" vizija problemą išsprendė teoriškai – daro prielaidą, kad visos tautos jo įsivaizduojamoje tarptautinėje sistemoje bus liberalios, asmens laisvę pripažįstančios respublikos. Tačiau JT Chartija faktiškai neatsižvelgė į Kanto reikalavimą ir įšventino „suverenią visų savo narių

[45] Letter to Lord Grenville of August 18, 1792, kn. Harvey C. Mansfield Jr., *Selected Letters of Edmund Burke* (Chicago, 1984); Pangle and Ahrensdorf, *Justice Among Nations*, p. 184–185.

[46] Žr. Annan, „Two Concepts of Sovereignty".

lygybę" nepaisant jų vidaus santvarkos pobūdžio.[47] Todėl dabartinė tarptautinės teisės sistema netenkina ir turbūt negali tenkinti liberalizmo tikslo – žmogiškosios padėties pagerinimo ir kiekvieno asmens teisių įtvirtinimo tikslo. Kaip sako Robertas Cooperis, Jungtinės Tautos buvo įsteigtos, kad „išsaugotų *status quo*, o ne sukurtų naują tvarką".[48]

Visiems šiuolaikiniams liberalams tenka grumtis su šia dilema. Ją ypač sunku spręsti europiečiams. Juk pati Europa yra kantiškasis stebuklas; nuo Vestfalijos tvarkos ji perėjo prie postmodernios, supranacionalinės tvarkos. Ironiška tai, kad nors daugelis europiečių tarptautinį teisėtumą dabar apibrėžia kaip griežtą JT Chartijos ir Saugumo tarybos reikalavimų laikymąsi, Europos Sąjunga peržengia Jungtinių Tautų išimtinę orientaciją į valstybių suverenumą. Ji riboja valstybių suverenumą. Kaip laisvų valstybių konfederacija, ES yra veikiau Kanto, o ne Grotiuso liberaliosios vizijos įkūnijimas. „Nauja postmodernioji Europos tvarka, – teigia Cooperis, – grindžiama visiškai kitomis idėjomis" nei tos, kurių pagrindu buvo sukurtos Jungtinės Tautos.[49] Kosovo karo metu Tony Blairas aiškino, jog Europa turi kovoti dėl „naujojo internacionalizmo, kuris netoleruos brutalaus elgesio etninių grupių atžvilgiu [ir] dėl pasaulio, kuriame nusikaltimų vykdytojai neturės vietos kur pasislėpti".[50] Be to, tokį valstybių suverenumo pa-

[47] Žr. Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, p. 281–282.

[48] Cooper, *The Breaking of Nations*, p. 58.

[49] Ibid.

[50] Tony Blair speech to the Chicago Chambers of Commerce, September 1998; Cooper, *The Breaking of Nations*, p. 59–60. Europiečiai nesitenkina nacionalinio suverenumo ribojimu savo žemyne. Tarptautinis baudžiamasis teismas, kurį taip palaiko Europos vyriausybės, leidžia kelti ieškinius net tų valstybių lyderiams ir pareigūnams, kurios nėra ratifikavusios atitinkamos sutarties.

žeidimą europiečiai toleruoja ne tik savo žemyne. Europos vyriausybių propaguojamas Tarptautinis baudžiamasis teismas leidžia kelti ieškinius kitų valstybių lyderiams bei pareigūnams, net jeigu tos valstybės nėra ratifikavusios sutarties dėl to teismo. Jeigu tai yra „naujasis internacionalizmas", tai JT Chartijos „senasis internacionalizmas" jau yra miręs. Europiečiams gali tekti rinktis, kuria liberalaus internacionalizmo versija jie iš tikrųjų nori vadovautis. Tačiau nepriklausomai nuo to, ar jie padarys tokį pasirinkimą, jiems derėtų bent jau pripažinti, jog šie du keliai išsiskiria.

Jeigu Jungtinės Valstijos siekia teisėtumo, kuria iš šių dviejų liberalių vizijų joms derėtų vadovautis? Šiuo klausimu amerikiečių nuomonės visada buvo ir yra ne taip smarkiai pasidalijusios kaip šiandien europiečių. Savo prigimtimi, tradicija ir ideologija Jungtinės Valstijos visada buvo linkusios aktyviai skleisti liberalius principus nesiskaitydamos su Vestfalijos tvarkos subtilybėmis. Panašiai kaip Burke'o Anglijos atveju, pati Jungtinių Valstijų egzistencija, jos „Teisės ir Laisvės" remiasi intervencijos principu. Be to, Jungtinės Valstijos kur kas mažiau priklauso nuo tarptautinės teisės nei Europos Sąjunga, kuri pati yra tarptautinės teisės darinys. Tad nieko nuostabaus, kad nepaisant amerikiečių vaidmens steigiant Jungtines Tautas ir kuriant JT Chartiją, Jungtinės Valstijos niekada besąlygiškai nepripažino Jungtinių Tautų teisėtumo ir juo labiau JT Chartijos doktrinos apie nežeidžiamą ir suverenią visų valstybių lygybę. Jungtinės Valstijos visada akylai sergėjo savo suverenumą, tačiau Šaltojo karo metu ir, tiesą sakant, visą savo istoriją jos kur kas mažiau sergėjo kitų valstybių suverenumą. Jos pasiliko sau teisę kištis bet kur ir bet kada – Lotynų Amerikoje ir Karibų jūros regione, Šiaurės Afrikoje ir Artimuosiuose Rytuose, Ramiojo vandenyno Pietų regione ir Rytų Azijoje ir galiausiai dvidešimtame amžiuje net Europoje. Ir nors Jungtinės Valstijos ne blogiau nei

kitos tautos išmoko naudingo veidmainystės meno, savo vykdytas intervencijas jos paprastai teisino apeliuodamos į liberaliosios tvarkos gynimo arba plėtimo tikslą. Šaltojo karo metais, nepaisant kai kurių realizmo teoretikų ir valstybės veikėjų, tokių kaip Morgenthau, Kennanas ir Kissingeris, priešinimosi, amerikiečiai niekada nenorėjo pripažinti Sovietų Sąjungos teisėtumo ir nuolat ieškojo būdų, kaip ją sugriauti iš vidaus arba iš išorės, net rizikuodami sugriauti globalinį stabilumą. „Blogio imperija" negalėjo būti teisėta ir negalėjo turėti jokių nežeidžiamo suverenumo teisių.

Šia prasme Jungtinės Valstijos yra ir visada buvo revoliucinė galia – kartais ne itin protinga, bet visada atkakli *status quo* drumstėja visur, kur tik atsirasdavo proga joms daryti savo įtaką. Nuo pat savo šalies steigėjų kartos visos amerikiečių kartos žvelgė į užsienio tironijas kaip į laikinus iškrypimus, kaip į darinius, kuriems lemta žlugti spaudžiant respublikonizmo jėgoms, išlaisvintoms revoliucijos pačiose Jungtinėse Valstijose. Net draugiškoms diktatūroms nebuvo teikiamas teisėtumo statusas,[51] o priešiškos tironijos visada buvo laikomos tinkamu puolimo objektu. Ir jeigu dauguma amerikiečių nesuvokė jų šalies revoliucinio poveikio pasauliui, tas pasaulis jį suvokė. Johnas Quinsey Adamsas, rašydamas iš Londono 1817 metais, įspėjo: „Europoje, stebint neregėtai spartų mūsų šalies gyventojų gausėjimą ir galios stiprėjimą, vis labiau įsivyrauja jausmas, jog mes, jeigu tik pavyks susivienyti, tapsime pavojingiausiu valstybių bendrijos nariu."[52]

[51] Sąrašas „draugiškų" diktatorių, kurie galiausiai buvo nuversti pritariant arba talkinant Jungtinėms Valstijoms, yra labai ilgas. Prisiminkime tokių veikėjų kaip Ferdinandas Marcosas, Anastazio Somoza, Manuelis Noriega, Pietų Korėjos karinės chuntos narių likimą, neminint daugybės kitų pavardžių.

[52] Letter to William Plumer, January 17, 1817, in Worthington Chancery Ford, ed., *Writings of John Quincy Adams*, Vol. VI (New York, 1968), p. 143; Lockey, *Pan-Americanism*, p. 159.

XIX amžiaus pradžioje būtent Europos konservatoriai, tokie kaip Metternichas, baiminosi to, jog Amerikos revoliucijos ir Prancūzijos revoliucijos, kuriai ji davė kibirkštį, banga pakils, pasklis, užlies ir nuplaus visas jų puoselėjamas institucijas bei visuomenes. Šiandien konservatyvios musulmoniškojo pasaulio jėgos – musulmoniškasis fundamentalizmas – baiminasi Amerikos ardomosios įtakos ir mėgina jai priešintis. Europiečiai, kurie dabar yra užsiėmę radikaliomis savo žemyno permainomis, už jo ribų nori turėti stabilų ir nuspėjamą pasaulį. Šiems europiečiams Jungtinės Valstijos vėl tapo pavojingu valstybių bendrijos nariu.

Sudie, Vestfalija

Europiečiams šį pavojų įkūnija vadinamoji Busho doktrina, paskelbusi JAV konfrontaciją su globaline „blogio ašimi". Daugelis europiečių ir kai kurie amerikiečiai vaizduojasi esą šokiruoti to, kad Jungtinės Valstijos atvirai pareiškė savo ketinimą siekti „režimo pakeitimo" despotinėse valstybėse ir, esant būtinybei, tai darys nepaisydamos tarptautinės teisės ir JT Chartijos. Tačiau jeigu prisimename Amerikos istoriją, ypač pastarojo pusės šimtmečio istoriją, joje nėra nieko, kas gali šokiruoti. Busho doktrina, jeigu ją išvis galima taip įvardyti, natūraliai atsirado iš Amerikos liberaliosios, revoliucinės tradicijos. Ar kas nors gali įsivaizduoti situaciją, kurioje Harry Trumanas ir Deanas Achesonas, Johnas F. Kennedy ir Ronaldas Reaganas ar net Theodore'as Rooseveltas, Woodrowas Wilsonas ir Franklinas Rooseveltas, ir galiausiai netgi Billas Clintonas priešintųsi idėjai, jog nedraugiški trečiojo pasaulio tironai, siekiantys įsigyti masinio naikinimo ginklų, turi būti nušalinami panaudojant jėgą – visiškai nepriklausomai nuo to, ar tam būtų suteikta Saugumo tarybos

sankcija.[53] Jungtinės Valstijos yra nuvertusios daugybę tironiškų režimų – net esant mažesnėms provokacijoms ir net neturėdamos tam pakankamo pagrindo. Jeigu liberalioji asmens teisių gynimo vizija gali kaktomuša susidurti su tarptautinės teisės ir JT Saugumo tarybos tradicijomis, tai mūsų neturi stebinti tai, jog liberali valstybė, tokia kaip Jungtinės Valstijos, gali būti net labiau linkusi nepaisyti tarptautinės teisės tada, kai jai tenka ginti savo piliečius ir savo žemę nuo diktatorių, įsigijusių mirtį nešančią ginkluotę.

Teisėtumo problemą šiandien komplikuoja faktas, jog vienpolės epochos pradžia sutapo su dviem kitais istoriniais reiškiniais – su didėjančia masinio naikinimo ginklų plitimo grėsme ir su tarptautinio terorizmo pakilimu, t. y. reiškiniais, kurie kelia daug didesnę grėsmę amerikiečiams nei europiečiams. Būtent Busho, kuriam priklauso ir vadinamoji prevencinio puolimo (*pre-emption*) doktrina, administracijos atsakas į šiuos reiškinius, sukėlė didžiausią protesto audrą abiejose Atlanto pusėse.[54]

Daugelis europiečių ir daugelis žmonių visame pasaulyje skelbia, kad Amerikos pasiryžimas imtis tokių prevencinių karo veiksmų akivaizdžiai liudija šios supergalybės panieką tarptautinei teisei bei tarptautinei tvarkai ir kad tai yra naujojo Amerikos neteisėtumo kvintesencija. „Iki šiol, – sako JT

53 Billas Clintonas 2003 metų liepą faktiškai argumentavo, jog „režimo pakeitimo" politika Irako atžvilgiu bus teisinga, jeigu Saddamas Husseinas nenusiginkluos. Bill Clinton interview on CNN, July 22, 2003.

54 Terminas „pre-emtion" netiksliai nusako Busho administracijos doktrinos esmę. Jis implikuoja, jog bus imamasi veiksmų prieš bet kurią šalį arba grupę, kuri jau nori smogti mirtiną smūgį. Tačiau tai, ką Busho administracija darė Irake, buvo veikiau „prevencija", kas reiškia, jog imamasi veiksmų anksčiau – netgi daug anksčiau – to momento, kai potencialus priešininkas yra pasirengęs smogti savo smūgį. Šis atvejis yra daug sudėtingesnis tarptautinės teisės požiūriu. Šiame rašinyje vartoju terminą „prevencinis" karas.

Generalinis sekretorius Kofis Annanas, – savaime suprantamas dalykas buvo tai, kad jeigu valstybės peržengia [tiesioginės savigynos] ribas ir nusprendžia panaudoti jėgą dorodamosi su platesnėmis grėsmėmis tarptautinei taikai ir saugumui, tai jos privalo gauti unikalią teisėtumo sankciją, kurią joms gali suteikti tik Jungtinės Tautos". Tad pati prevencinio karo „logika" meta „esminį iššūkį tiems principams, nors ir netobuliems, kuriais buvo grindžiama pasaulio tvarka ir jo stabilumas per pastaruosius penkiasdešimt aštuonerius metus".[55] Atidėkime į šalį Annano siūlomą Šaltojo karo interpretaciją su jos klaidinga prielaida, esą amerikiečiai ir europiečiai per visus šiuos dešimtmečius ar net 1999 metais pripažino Jungtinių Tautų „unikalų teisėtumą". Įdomesnis klausimas yra tai, ar naujos tarptautinės aplinkybės neverčia Jungtinių Valstijų ir europiečių, net paties Annano peržiūrėti tradicinius tarptautinės teisės principus bei „teisėtumo" apibrėžimą.

Prevencinio karo idėja, žinoma, nėra nauja. Kaip rašo Robertas Cooperis, Busho administracijos naudojama prevencinio karo samprata iš esmės nesiskiria nuo „senosios britų doktrinos, pagal kurią jokiai atskirai valstybei neturi būti leista įsivyrauti Europos žemyne". Būtent šio principo pagrindu buvo teisinamas karas dėl Ispanijos sosto paveldėjimo XVII amžiaus pabaigoje."[56] Prevencija nėra nauja sąvoka ir šiuolaikinėje epochoje. Johnas F. Kennedy grasino imtis prevencinės karinės akcijos Kubos raketinės krizės metu. Devintojo dešimtmečio viduryje, po amerikiečių kareivinių Beirute susprogdinimo, Valstybės sekretorius George'as P. Schultzas viešai paskelbė prevencinio smūgio prieš tarptautinį terorizmą doktriną ir, galima pridurti, nesulaukė jokių Europos protestų.

[55] Milbank, „At U.N., Bush is Criticized Over Iraq".

[56] Cooper, *The Breaking of Nations*, p. 64.

Be to, dar prieš Busho administracijai viešai paskelbus prevencinio karo politiką 2002 m., Jungtinėse Valstijose ir net Europoje vis tvirtesnę savo poziciją pradėjo užimti idėja, jog prevencinės karinės akcijos kartais gali būti būtinos dorojantis su naujomis tarptautinėmis grėsmėmis, net jeigu tokios akcijos pažeidžia tradicines tarptautinės teisės nuostatas ir Vestfalijos sistemos principus. Jungtinių Valstijų žymus liberalas, teisingo karo doktrinos šalininkas Michaelas Walzeris 1998 metais argumentavo, jog tradiciniai teisiniai argumentai prieš prevencinį karą atrodo „mažiau įtikinami tada, kai iškyla pavojus, jog gali būti panaudoti masinio naikinimo ginklai, kurie gaminami slapčia ir kurie gali būti panaudoti netikėtai, be jokio įspėjimo, sukeliant katastrofinių padarinių". Prevencinė karinė akcija tokiomis aplinkybėmis gali būti visiškai „teisėta", – argumentavo Walzeris, – konkrečiai turėdamas omenyje Irako atvejį. Tas pat pasakytina apie „vienašališkus veiksmus" be Saugumo tarybos sankcijos. „JT daugumos atsisakymas panaudoti jėgą" nėra „pakankamas pagrindas drausti jėgos naudojimą bet kuriai valstybei narei, gebančiai ją efektyviai panaudoti". Jeigu amerikiečiai nebūtų pasiryžę kartkartėmis „veikti vienašališkai", – padarė išvadą Walzeris, – „mes nebūtume pasiruošę realiam gyvenimui tarptautinėje visuomenėje."[57]

Kitoje ideologinio spektro pusėje Henry Kissingeris, įžymus nacionalinio suverenumo, nesikišimo principo bei Vestfalijos sistemos gynėjas, vis dėlto argumentavo, jog tokius principus dabar tenka atidėti į šalį dėl pasikeitusių tarptautinių aplinkybių. „Tarptautinė tvarka, susiklosčiusi po Vestfalijos taikos susitarimo, – argumentavo Kissingeris dar prieš Irako karą, – buvo grindžiama uždaros nacionalinės valsty-

[57] Michael Walzer, „The Hard Questions: Lone Ranger", *The New Republic*, April 27, 1998.

bės idėja ir tuo faktu, jog karinės technologijos ribotumas paprastai leisdavo valstybei prisiimti nedviprasmiško iššūkio laukimo riziką". Tačiau po Šaltojo karo „terorizmo grėsmė peržengia nacionalinių valstybių ribas", o laukimo rizika dėl masinio naikinimo ginklų plitimo tampa per didelė.[58] Jeigu net Kissingeris daro tokį pareiškimą, tai Vestfalijos sistemos išties jau nebėra. Faktiškai šios dvi grėsmės – masinio naikinimo ginklų plitimas ir terorizmas – daugelį žmonių verčia permąstyti prevencinės jėgos naudojimo teisėtumo klausimą. Javieras Solana tvirtina, jog „kova su tarptautiniu terorizmu ... turi vykti tarptautinės teisės taisyklių ribose", tačiau ar ta kova yra realiai galima radikaliai nekeičiant pačių šių taisyklių?[59] Robertas Cooperis, vienas svarbiausių Solanos patarėjų, pripažįsta, jog masinio naikinimo ginklų plitimo pasaulyje „vadovavimasis įprastomis teisinėmis normomis ir kliovimasis savigyna neišsprendžia problemos".[60] Ir net Kofis Annanas siūlė JT nariams pradėti svarstyti „kriterijus, kurie sankcionuotų išankstinį jėgos panaudojimą tam tikro tipo grėsmių atvejais, pavyzdžiui, susidūrus su teroristų grupe, įsigijusia masinio naikinimo ginklų".[61] Jeigu Jungtinės Valstijos, baimindamosi dėl grėsmių savo saugumui, norėtų imtis prevencinių veiksmų, tai, pasak Annano, jos turėtų prašyti JT Saugumo tarybos sankcijos prevenciniam smūgiui.

Annano siūlymas, nesvarbu, ar jis praktiškai įgyvendinamas, atskleidžia giluminę tiesą apie tarptautinius požiūrius

[58] Henry Kissinger, „Iraq Poses Most Consequential Foreign-Policy Decision for Bush", *Los Angeles Times*, August 8, 2002.

[59] Glen Kessler, „Bush: Israel Must Defend Itself", *The Washington Post*, October 7, 2003, A19.

[60] Cooper, *The Breaking of Nations*, p. 64.

[61] Kofi Annan, speech to the UN General Assembly, September 22, 2003.

į prevenciją. Tikroji problema veikiausiai yra ne tai, ar prevencija leistina, bet tai, kas turi teisę spręsti, kada ir kur gali būti jos imamasi. Šiuo klausimu, kaip ir daugeliu kitų, europiečiai prieštarauja ne tiek Amerikos veiksmams, bet tam, kad ji jų imasi, kaip jie sako, „vienašališkai". Ginčas dėl prevencinio karo faktiškai tėra vienpoliškumo dilemos pakartojimas: Kaip suvaldyti vienintelę supergalybę?

Kas yra „daugiašališkumas"?

Dauguma europiečių sakytų, jog jeigu Jungtinės Valstijos nori gauti tarptautinį savo prievartinių veiksmų pateisinimą, tai jos turi vengti „vienašališkų" veiksmų ir pripažinti savo užsienio politikos „daugiašališkumą". Ir dauguma amerikiečių su tuo mielai sutiktų, jeigu tik nemėgintų išsiaiškinti, ką konkrečiai turi omenyje europiečiai kalbėdami apie „daugiašališkumą". Kai amerikiečiai kalba apie „daugiašališkumą", jie turi omeny tokią politiką, kuri aktyviai siekia ir sulaukia sąjungininkų. Daugumai amerikiečių, net tiems, kurie skelbiasi esą „daugiašališkumo" šalininkai, JT Saugumo tarybos sankcija yra pageidautinas, bet ne lemiamas dalykas – „daugiašališkumas – kur įmanomas, vienašališkumas – kur būtinas". Ji tėra priemonė pasitelkti daugiau sąjungininkų. Amerikiečių daugumai ji nėra savaiminis tikslas.

Tačiau kai apie „daugiašališkumą" šiandien prabyla europiečiai, šis terminas jiems turi daug formalesnę ir legalistiškesnę prasmę. Europiečiams jis reiškia, kad prieš imantis veiksmų tarptautinėje arenoje turi būti gauta jų teisėtumo sankcija iš atitinkamų tarptautinių institucijų; tiesą sakant, jiems tai yra būtina tokių veiksmų sąlyga. Neseniai atlikta viešosios nuomonės apklausa rodo, jog dauguma amerikiečių nepaisytų JT Saugumo tarybos sprendimų, jeigu iškiltų

grėsmė Amerikos „gyvybiniams interesams". Tačiau toje pačioje apklausoje dauguma europiečių pareiškė, jog jie palaikytų bet kokį Saugumo tarybos sprendimą, net jeigu jis prieštarautų jų nacionaliniams interesams.[62]

Bent jau taip kalba europiečiai šiandien, po Irako karo. 1999 metais, kai svarbiausioji problema buvo Kosovas, europiečių nuomonė buvo kitokia. Ir vėl pasirodo, jog net europiečiai, su savo legalistine ir formalistine šios sąvokos samprata, mėgindami tarptautinį teisėtumą apibrėžti kaip „daugiašališkumą", atsiremia į tokį pat biraus smėlio pagrindą, kaip ir visi kiti paprasti apibrėžimai. Tad ką išties reiškia „daugiašališkumas"? Jeigu jis nereiškia griežto JT Saugumo tarybos sprendimų laikymosi, o būtent tai buvo pademonstruota 1999 metais, tai „daugiašališkumas" tampa slidžia sąvoka.

Ar Amerikos veiksmus Irake išties galima apibūdinti kaip „vienašališkus"? Juk vykdydamos invaziją į Iraką 2003 metų kovą Jungtinės Valstijos veikė kartu su kai kuriais tarptautinės bendrijos partneriais, tarp jų su ES nariais, tokiais kaip Didžioji Britanija, Ispanija ir Lenkija. Tad Amerikos akcija tam tikra prasme buvo „daugiašalė", net jeigu ji neturėjo Saugumo tarybos sankcijos, panašiai kaip Kosovo karas buvo „daugiašalis", nors jam nebuvo gauta Saugumo tarybos pritarimo. Ir kažin ar europiečiai būtų smerkę Amerikos veiksmus Irake kaip „vienašališkus", jeigu Prancūzija, Vokietija ir Didžioji Britanija sutartinai palaikytų tokį karą, o jam priešintųsi Rusija ir Kinija – juk europiečiai nesmerkė savo karo Kosove kaip „vienašališko" vien dėl to, kad Rusija ir dauguma trečiojo pasaulio šalių jam prieštaravo. De Villepine'as pripažįsta, jog „kai kurios pietų valstybės" priešinosi karui Kosove. Tačiau, jo nuomone, tas karas buvo vis dėlto teisė-

[62] Žr. *Transatlantic Trends 2003.*

tas, nes sulaukė „plataus palaikymo" Europoje.[63] Pasak Cooperio, europiečiai manė, jog jų beveik vienbalsis pritarimas karui, grindžiamas bendromis Europos vertybėmis bei Europos istorine atmintimi, jam suteikė pakankamo teisėtumo. Bet ar tarptautinis teisėtumas turi būti apibrėžiamas kaip tai, dėl ko gali sutarti europiečiai?

Amerikos intervencijos į Iraką atveju europiečiai labai aukštai pakėlė tarptautinio teisėtumo kartelę. „Mūsų veiksmų teisėtumas, – skelbė Dominique'as de Villepinas savo garsiojoje kalboje Jungtinių Tautų Saugumo taryboje 2003 m. vasarį, – turi būti grindžiamas tarptautinės bendruomenės vienybe."[64] Tačiau ką tai realiai reiškia? Ar Villepinas tuo norėjo pasakyti, jog neleistini jokie veiksmai be vienbalsio visos tarptautinės bendruomenės pritarimo? Ar „vienybė" nėra tik dar vienas iš daugybės tų žodžių, kurie gali būti apibrėžiami negriežtai? Jungtinių Valstijų karinė akcija Irake sulaukė daugelio šalių palaikymo, ir vis dėlto, Villepino ir daugelio europiečių nuomone, to palaikymo nepakako. Bet ar yra koks nors magiškas palaikančių valstybių skaičius, kuris garantuoja teisėtumą? Ar veikiau didesnę reikšmę apibrėžiant „daugiašališkumą" turi sąjungininkų kokybė, o ne kiekybė? Ar Prancūzija vertingesnė už Ispaniją? „Teisėtumas priklauso nuo plataus tarptautinio sutarimo", – teigia Javieras Solana. Tačiau kiek platus turi būti šis platumas? Ir kas sprendžia, ar jis yra pakankamai platus?[65] Atsakymai į tokius klausimus neišvengiamai yra subjektyvūs, per daug subjektyvūs, kad taptų kokios nors „taisyklėmis grindžiamos" tarptautinės tvarkos pagrindu.

[63] De Villepin, „Law, Force, and Justice", speech to the International Institute for Security Studies, March 27, 2003.

[64] De Villepin statement to the UN Security Council, February 14, 2003.

[65] Solana, „The Future of Transatlantic Relations: Reinvention or Reform?" *Progressive Governance*, July 10, 2003.

Sunku išvengti išvados, jog ir europiečiai, ir amerikiečiai, vadindami Amerikos veiksmus Irake „vienašališkais", iš tikrųjų nenori pasakyti, kad Jungtinės Valstijos neturėjo plačios tarptautinės paramos. Veikiau jie nori pasakyti, kad jos neturėjo plačios europiečių paramos. Problema buvo ne tai, kad JAV veiksmams priešinosi Rusija ir Kinija – kam Europoje ar Amerikoje tai kada nors rūpėjo? Ir ne tai, kad jiems nepritarė dauguma šalių Afrikoje, Lotynų Amerikoje ir Artimuosiuose Rytuose. Per pastarąjį šimtmetį dauguma pasaulio gyventojų dažnai priešinosi Amerikos politikai, dažnai ir Europos politikai, bet tai nesukeldavo teisėtumo krizės Vakaruose. Ne, kalbėdami apie Amerikos „vienašališkumą" Irako kare kritikai turi omenyje veikiau tai, kad Jungtinės Valstijos nesulaukė visų savo tradicinių partnerių Europoje, o visų pirma Prancūzijos ir Vokietijos paramos. Busho administracija veikė „vienašališkai" ne todėl, kad ji veikė be Maskvos, Beižino, San Paulo, Kuala Lumpūro ir dar tuzino kitų sostinių pritarimo, bet todėl, kad ji neturėjo Paryžiaus ir Berlyno paramos.

Dar daugiau, kalbėdami apie Amerikos „vienašališkumą" kritikai iš tikrųjų turi omenyje ne tai, kad Jungtinės Valstijos veikė vienos, bet tai, kad jų nesulaikė ir negalėjo sulaikyti net jos artimiausi draugai. Berlyno arba Paryžiaus požiūriu, Jungtinės Valstijos veikė „vienašališkai" todėl, kad jokia Europos vyriausybė neturėjo joms jokios realios įtakos. Atviriausiai tai pripažino Joschka Fischeris: „Dabar iškyla klausimas: Kas bus su europiečiais, jeigu Jungtinės Valstijos turės šią dominuojančią padėtį? Ar jie galės patys tvarkyti savo likimą, ar jiems teks tik vykdyti tai, kas nusprendžiama kitur?" Taip, britai ir ispanai palaikė Jungtines Valstijas, – pripažįsta Fischeris, – bet „lemiamas klausimas" yra tai, ar šios šalys „turi ir ar kada nors turėjo realią įtaką?"[66] Taigi net jeigu Ame-

[66] Fischer interview, *Die Zeit*, May 8, 2003.

rika savo pusėje būtų turėjusi šimtą valstybių ir net jeigu jos veiksmus palaikytų du trečdaliai Europos tautų, būtent įtakos Jungtinėms Valstijoms praradimas Amerikos politiką daro „vienašališką".

Būtent tai paaiškina, kodėl europiečiams taip nepatiko Busho administracijos kalbos apie „norinčiųjų koaliciją" kaip apie būsimąjį Jungtinių Valstijų užsienio politikos instrumentą, atstojantį institucionalizuotas struktūras, tokias kaip NATO. Idėja, kad „misija apibrėžia koaliciją", išlaisvina Jungtines Valstijas nuo visų europinių įsipareigojimų bei Europos įtakos, net jeigu tokiai koalicijai priklauso ir kai kurie europiečiai. Ir tai paaiškina, kodėl europiečius taip erzina amerikiečių samprotavimai apie „senąją" ir „naująją" Europą; jie suvokiami kaip Amerikos strategijos „skaldyk ir valdyk" dalis, kaip mėginimas minimizuoti vieningos Europos, jeigu ji kada nors atsirastų, įtaką.

Kaip sako Javieras Solana, „Dauguma mūsų norėtume būti vadinami veikiau 'sąjungininkais' arba 'partneriais', o ne 'įrankiais' dėžėje." Jeigu Jungtinės Valstijos vėl pripažintų įsipareigojimus savo europietiškiesiems sąjungininkams, – leidžia suprasti Solana, – tai europiečiai savo ruožtu suteiktų joms paramą ir būtinąjį teisėtumą. „Traktuok savo draugus kaip sąjungininkus, ir jie elgsis kaip sąjungininkai," – argumentavo Solana po Irako karo, – „jie toleruoja ir legitimizuoja lyderystę."[67] Ir nors Solana vėl tikina, jog reikalaudami tokio traktavimo europiečiai nesiekia *„de facto* įgyti veto teisės Amerikos iniciatyvų atžvilgiu", akivaizdu, kad jie to siekia. Niekas negali jiems priekaištauti dėl noro įgyti tokią teisę. Vis dėlto galiausiai dabartinė teisėtumo krizė liečia ne tik tarptautinės teisės principus ir ne tik aukščiausią-

[67] Javier Solana, „The Future of Transatlantic Relations: Reinvention or Reform?" *Progressive Governance*, July 10, 2003.

jį JT Saugumo tarybos autoritetą. Ji išreiškia ir transatlantinę kovą dėl įtakos. Ji yra Europos atsakas į vienpoliškumo problemą.

Liberalizmo teisėtumas

Taigi amerikiečiams gali kilti pagunda visą šią teisėtumo problemą atmesti kaip klastą ir apgaulę. Per 2000 metų prezidento rinkimų kampaniją George'o W. Busho vyriausioji užsienio politikos patarėja Condoleezza Rice šaipėsi iš įsitikinimo, jos priskiriamo Clintono administracijai, kad „esminė jėgos panaudojimo teisėtumo sąlyga yra daugelio valstybių, o dar geriau – tokių institucijų kaip Jungtinės Tautos, palaikymas." Tačiau kaip paaiškėjo, net Busho administracija jautė pareigą siekti europiečių pritarimo savo akcijai, ir europiečių spaudžiama kreipėsi į JT Saugumo tarybą. Galbūt Busho administracijai nebuvo reikalinga nei Prancūzija, nei Vokietija, tačiau ji manė, jog jai reikalinga bent jau Didžiosios Britanijos parama. Kodėl? Ne todėl, kad britų karių dalyvavimas buvo būtinas invazijos Irake sėkmei. Jai reikėjo tarptautinio teisėtumo auros, kurią teikė Blairo parama – šio teisėtumo reikėjo Amerikos žmonėms, ir Busho pareigūnai tai suvokė. Taip pat neabejotina, jog Busho administracija nukentėjo dėl to, kad jai nepavyko gauti visiško Europos pritarimo, tad ir apgobti platesnio tarptautinio teisėtumo aura Irako invaziją – nukentėjo ir savo šalyje, ir užsienyje.

Yra rimtų priežasčių, kodėl Jungtinėms Valstijoms reikia europiečių pritarimo – priežasčių, nesusijusių su tarptautine teise, su Saugumo tarybos autoritetu ar su dar neegzistuojančiu „tarptautinės tvarkos audiniu". Europa joms svarbi todėl, kad ji kartu su Jungtinėmis Valstijomis išlieka liberalaus demokratinio pasaulio šerdimi. Dėl Jungtinių Valstijų liberalios,

demokratinės prigimties joms labai sunku arba net neįmanoma nekreipti dėmesio į giminiškų liberalių demokratijų baimes, rūpesčius, interesus ir reikalavimus. Amerikos liberalizmas privers Amerikos užsienio politiką siekti didesnės harmonijos su europiečiais, *jeigu* europiečiai norės ir sugebės tokią harmoniją padaryti galimą.

Amerikai būtų sunku išlaikyti alternatyvų kursą, nes abejotina, ar Jungtinės Valstijos ilgainiui galėtų efektyviai veikti be demokratinio pasaulio moralinio palaikymo ir pritarimo. Ir ne dėl tų priežasčių, kurios paprastai nurodomos. Nors „daugiašališkumo" gynėjai Amerikoje labiausiai pabrėžia sąjungininkų materialaus indėlio poreikį, galiausiai būtent tarptautinio teisėtumo poreikis, kai teisėtumas suprantamas kaip liberalaus demokratinio pasaulio, atstovaujamo visų pirma Europos, pritarimas, darys didesnę įtaką Amerikos kursui.[68] Ar Jungtinės Valstijos gali veikti vienos materialiąja prasme, yra atviras klausimas. Kariniu požiūriu, jos gali taip veikti ir faktiškai taip veikia net tada, kai savo pusėje turi visus europiečius, kaip tai buvo Kosovo ir pirmojo Persų įlankos karo atvejais. Ekonominiu požiūriu, jos gali veikti vienos atstatant tokias krizių vietas kaip Irakas, jeigu iškiltų absoliuti būtinybė, juk prieš penkiasdešimt metų būtent jos savo lėšomis atstatė Europą ir Japoniją. Tačiau ar Amerikos žmonės norės ir ar galės pakelti ilgalaikę karo veiksmų ir pokario okupacijų naštą nuolat sulaukdami savo artimiausių demokratinių sąjungininkių priekaištų dėl jų veiksmų neteisėtumo? Tai yra labiau abejotina.

[68] Tenka pripažinti, jog kitos didžiosios liberalios demokratijos, tarp jų Indija ir Japonija, nedaro tokios įtakos Amerikos mąstysenai, kokią jai daro Europa. Sunku pasakyti, ar taip yra dėl to, kad jos yra santykinės naujokės „Vakaruose", ar dėl kokių nors kultūrinių ir rasinių transatlantinės bendrijos prietarų. Tačiau Nju Delio nuomonė Amerikoje turi kur kas mažesnį svorį, ir kelia kur kas mažiau aistrų nei Paryžiaus nuomonė.

Amerikiečiams visada rūpėjo tai, ką apie juos galvoja pasaulis, ar bent jau liberalusis pasaulis. Visiškai nepagrįstai jiems priekaištaujama dėl izoliacionizmo ir abejingumo pasaulio nuomonei. Paisyti pasaulio nuomonės jiems prisakė Amerikos steigėjų karta – savo Nepriklausomybės deklaracijoje amerikiečiai paskelbė, jog svarbu „gerbti žmonijos nuomonę"; jie turėjo omenyje Europos nuomonę. Ir nuo tada amerikiečiai savo nacionalinės ideologijos yra verčiami atsižvelgti į liberalaus pasaulio nuomonę. Kitaip nei Europos nacionalizmas, Amerikos nacionalizmas kyla ne iš „žemės ir kraujo": amerikiečius vienijanti ideologija yra universalistinė. Per pastaruosius tris šimtmečius amerikiečiai save suvokė kaip pasaulinės liberaliosios revoliucijos avangardą. Jų užsienio politika nuo pat pradžių buvo grindžiama ne tik materialių nacionalinių interesų gynimo sumetimais. „Mes kovojame ne tik už savo, bet už visos žmonijos reikalą", – skelbė Benjaminas Franklinas Amerikos nepriklausomybės karo metu, ir nors tai ne visada buvo tiesa, amerikiečiai visada norėjo tikėti, jog tai yra tiesa. Todėl negali būti jokios griežtos skiriamosios linijos tarp vidaus ir užsienio politikos, jokios griežtos takoskyros tarp to, ką demokratinis pasaulis mano apie Ameriką ir ką amerikiečiai mano apie save. Beveik visi lemiami Amerikos debatai dėl užsienio politikos jos istorijoje nuo tada, kai Jeffersonas stojo prieš Hamiltoną, galiausiai buvo debatai dėl šalies tapatybės ir jie kėlė amerikiečiams esminį klausimą: "Kas mes esame?" Kadangi amerikiečiams tikrai rūpi pasaulio nuomonė, nuolat jiems metami giminiškų demokratijų kaltinimai dėl Amerikos veiksmų neteisėtumo ilgainiui gali tapti jos nualinimo ir galbūt net paralyžiavimo veiksniu.

Tad amerikiečiai negali nekreipti dėmesio į vienpoliškumo problemą. Galbūt didžiausia Busho administracijos klaida buvo tai, kad ji per vėlai suvokė šią problemą. Bushas ir jo patarėjai atėjo į valdžią vadovaudamiesi tuo siauru nacio-

nalizmu, kuris respublikonų užsienio politikos specialistų sluoksniuose įsivyravo Clintono prezidentavimo laikais. Condoleezza Rice savo garsiame 2002 metų sausio rašinyje teigė, jog Clintono administracija pamiršo „nacionalinį interesą" ir vietoje to visą savo dėmesį sutelkė į „'humanitarinius' arba 'tarptautinės bendrijos' interesus." Busho administracija, priešingai, atliktų visų sutarčių, įsipareigojimų bei aljansų peržiūrą ir naujai juos įvertintų, atsižvelgdama į Amerikos „nacionalinius interesus".[69]

Tačiau idėja, jog Jungtinės Valstijos gali vadovautis tokia siaura „nacionalinių interesų" samprata, yra klaidinga ir visada tokia buvo. Amerikiečiai turėjo „humanitarinių interesų" net tada, kai šis terminas dar nebuvo išrastas. Tačiau jau nekalbant apie šią teorinės analizės klaidą, toks vienintelės supergalybės pareiškimas, jog ji vadovausis „realizmo" nuostata vienpoliame pasaulyje, buvo rimta užsienio politikos klaida. Globalinis hegemonas negali pareikšti žmonijai, jog vadovausis tik savo apibrėžiamais „nacionaliniais interesais". Juk net artimiausi Amerikos draugai baiminasi būtent to, kad Jungtinės Valstijos savo beprecedentę galią ims naudoti vien savo tikslais. Minėtame rašinyje Rice išjuokia „įsitikinimą, jog savo galia Jungtinės Valstijos naudojasi teisėtai tik tada, kai jos tai daro kitų šalių naudai". Tačiau koks kitas teisėtumo šaltinis gali būti likusiam pasauliui? Kai Amerika vadovaujasi savo interesais, – sakė Rice, kaip sakytų ir daugelis amerikiečių, – ji kartu būtinai pasitarnauja visų kitų interesams. „Be abejo, – teigė ji, – nieko bloga, jeigu ką nors padarome visos žmonijos labui, tačiau tam tikra prasme tokia labdara yra išvestinis padarinys."[70] Tačiau ar įmanoma net artimiau-

[69] Condoleezza Rice, „Promoting the National Interest", *Foreign Affairs*, 79 (January/February 2002): 47.

[70] Ibid.

sius Amerikos draugus kada nors įtikinti, jog jie gali kliautis tuo, kad Amerika, visada siekianti tik savo tikslų, kartu visada pasitarnaus jų interesams veikiant kažkokiam „išvestinių padarinių" mechanizmui?

Tiek vienpolio pasaulio pobūdis, tiek pačios Amerikos charakteris reikalauja platesnio Amerikos interesų apibrėžimo. Jungtinės Valstijos negali nei atrodyti kaip veikiančios tik savo interesais, nei faktiškai veikti taip, tarsi joms rūpėtų tik jų interesai. Kaip sako dažnai cituojamas žydų išminčius Hillelis: „Jeigu aš ne už save, kas bus už mane? Jeigu aš ne už kitus, kas tada esu aš?" Jungtinėms Valstijoms būtina veikti tokiais būdais, kurie naudingi visai žmonijai, kaip jos dažnai tai mėgino daryti praeityje, ir jos tiesiog privalo siekti būti naudingos tai žmonijos daliai, kuri išpažįsta Amerikos liberalius principus. Net sunkių išmėginimų laikais, ir galbūt ypač tokiais laikais, vienintelė pasaulio supergalybė turi parodyti, jog savo didžiulę galią ji naudoja savo principams ginti ir kartu gina visus tuos, kurie juos pripažįsta.

Šiuo požiūriu šiandien ypač svarbus Amerikos elgesys Irake. Ant kortos pastatyta ne tik Irako ir net Artimųjų Rytų ateitis, bet ir Amerikos reputacija, jos patikimumas ir jos, kaip pasaulio lyderės, teisėtumas. Jungtinės Valstijos bus vertinamos ir turi būti vertinamos pagal tą rūpestingumą ir atsidavimą, kurio pareikalaus demokratinės taikos Irake užtikrinimas. Jos bus vertinamos pagal tai, ar išties siekia liberalizmo įtvirtinimo Irake ir kitur, ar tik gina savo interesus.

Niekas nepateikė šio argumento įtaigiau ir įžvalgiau nei tas kvintesencinis realistas Henry Kissingeris. Tame pačiame straipsnyje, kuriame jis kalbėjo apie Vestfalijos sistemos baigtį, jis dar pabrėžė, jog žengiant šiuo nauju, „revoliuciniu" keliu Jungtinėms Valstijoms tenka „ypatinga atsakomybė". Dėl šalies galios ir „būtent dėl precedentą kuriančios šio karo pri-

gimties", – argumentavo Kissingeris dar iki invazijos, – „jo padariniai lems tai, kaip Amerikos veiksmus traktuos tarptautinė bendruomenė". Užduotis Irake, pasak Kissingerio, reikalauja ne tik laimėti karą, bet ir „įrodyti likusiam pasauliui, kad mūsų pirmasis prevencinis karas buvo neišvengiamas ir kad mums rūpi viso pasaulio, o ne vien mūsų interesai". Ypatinga Amerikos, „kaip galingiausios pasaulio valstybės, pareiga yra siekti tokios tarptautinės tvarkos, kuri remtųsi ne vien karine galia – ji turi siekti galią transformuoti į bendradarbiavimą. Bet kokia kita nuostata ilgainiui mus izoliuotų nuo pasaulio ir nualintų".

Žodžiu, Jungtinės Valstijos privalo siekti teisėtumo tuo būdu, kuris labiausiai atitinka jų prigimtį – skleisdamos ir įtvirtindamos liberaliosios demokratijos principus ne tik kaip priemonę didesniam savo saugumui, bet ir kaip savaiminį tikslą. Sėkmingai veikdamos tokiu būdu Jungtinės Valstijos įgytų daugiau teisėtumo liberaliame, demokratiniame pasaulyje, net Europoje. Juk europiečiai negali amžinai ignoruoti savo žmoniškesnio pasaulio vizijos, net jeigu šiomis dienomis jiems labiau rūpi patikimesnės tarptautinės teisinės tvarkos vizija.

Jungtinės Valstijos, kovodamos dėl liberalizmo reikalo, taip pat privalo atsižvelgti į savo liberalių sąjungininkių Europoje interesus ir baimes. Jungtinės Valstijos turi atlikti savo vaidmenį naujame transatlantiniame sandoryje ir suteikti europiečiams šiokios tokios įtakos Amerikos galiai kontroliuoti – jeigu europiečiai savo ruožtu išmintingai naudosis šia įtaka. NATO aljansas – liberalių demokratijų aljansas vardan liberalių tikslų – galėtų būti tokio sandorio vieta, jeigu jam reikia vietos. NATO yra ta organizacija, kurioje Jungtinės Valstijos jau suteikė įtakos galią europiečiams, nes jie balsuoja lygiomis teisėmis su supergalybe visais aljanso sprendžiamais klausimais. Tiesą sakant, ištisus dešimtme-

čius NATO buvo toji organizacija, kuri gebėjo Amerikos hegemoniją derinti su Europos autonomija ir įtaka. Ir net šiandieną NATO amerikiečiams turi sentimentalią vertę, daug didesnę nei Jungtinės Tautos.

Tačiau ar Jungtinės Valstijos gali suteikti Europai tokią kontrolės galią nestatydamos į pavojų Amerikos saugumo ir, tiesą sakant, pačios Europos ir viso liberalaus pasaulio saugumo? Čia yra problema. Net labiausiai to norėdamos, Jungtinės Valstijos nesulauks Europos paramos, jeigu nebus bendro suvokimo, kas šiandien yra globalinės grėsmės ir kokiomis priemonėmis su jomis galima dorotis. Tačiau būtent šio suvokimo skirtingumas, atsiradęs po Šaltojo karo, skiria Jungtines Valstijas nuo Europos.

Jeigu, kaip teigia Robertas Cooperis, tarptautinis teisėtumas kyla iš bendrų vertybių ir bendros istorijos, tai ar po Šaltojo karo toks bendrumas Vakaruose dar egzistuoja? Nors liberaliąją transatlantinę bendriją vis dar vienija daugelis dalykų, filosofinė schizma fundamentaliais pasaulio tvarkos klausimais dabar šią vienybę gali užgožti. Sunku įsivaizduoti, kaip gali būti įveikta teisėtumo krizė, jeigu nebus įveikta ši schizma. Net jeigu Jungtinės Valstijos įvykdytų savąją sandorio pusę ir suteiktų europiečiams tą įtaką, kurios jie geidžia, ar europiečiai su jų visiškai kitokiu požiūriu į pasaulį įvykdytų savąją? Jeigu europiečiai ir amerikiečiai galėtų sutarti dėl bendros grėsmės pobūdžio, tą bendradarbiavimą, kuris juos siejo Šaltojo karo metais, būtų nesunku atgaivinti. Tačiau kol europiečiai ir amerikiečiai neturi bendro požiūrio į terorizmo ir masinio naikinimo ginklų keliamas grėsmes, jie nesutars dėl bendros dorojimosi su šiomis grėsmėmis strategijos. Ir europiečiai nesuteiks Jungtinėms Valstijoms teisėtumo mantijos, jeigu jos mėgins pačios dorotis su šiomis grėsmėmis naudodamos jėgą, t. y. priemonę, kurią jos laiko kartais vienintele galima.

Tad ką daryti Jungtinėms Valstijoms? Ar transatlantinės harmonijos vardan amerikiečiai turėtų taisyti savąjį globalinių grėsmių suvokimą ir taikyti jį prie savo bičiulių Europoje suvokimo? Tai būtų neatsakinga. Ne tik Amerikos saugumas, bet ir viso liberalaus demokratinio pasaulio saugumas šiandien, kaip ir pastarąjį pusšimtį metų, priklauso nuo Amerikos galios. Kofis Annanas gali save įtikinėti, jog santykinė taika ir stabilumas, kuriuos pasaulis turėjo po Antrojo pasaulinio karo, yra JT Saugumo tarybos ir JT Chartijos produktas. Tačiau net europiečiai aiškumo akimirkomis žino, jog tai netiesa. „JAV yra vienintelis tikrai globalinis žaidėjas, – sako Joschka Fischeris, – ir noriu įspėti, jog negalime nuvertinti jų vaidmens palaikant pasaulyje taiką ir stabilumą. Ir negalime nuvertinti to, ką JAV reiškia mūsų saugumui."[71]

Tačiau šį vaidmenį Jungtinės Valstijos atliko ne perimdamos Europos postmodernųjį pasaulėvaizdį, bet žvelgdamos į pasaulį savo akimis. Jeigu amerikiečiai dabar perimtų postmoderniosios Europos pasaulėvaizdį, tai nei Jungtinės Valstijos, nei pati postmodernioji Europa ilgam neišliktų saugios. Šiandien dauguma europiečių mano, jog Jungtinės Valstijos pervertina pasaulyje egzistuojančias grėsmes. Po 2001 metų rugsėjo 11-osios dauguma amerikiečių baiminasi, jog šias grėsmes jie vertino nepakankamai rimtai.

Ir tai veda į tragediją. Dorojantis su šiandienos globalinėmis grėsmėmis amerikiečiams reikės teisėtumo, kurį jiems gali suteikti Europa. Tačiau europiečiai gali jo ir nesuteikti. Atsidavę pastangoms sutramdyti supergalybę, jie nustos matyti pasaulyje didėjančias grėsmes, nepalyginamai didesnes nei toji, kurią kelia Jungtinės Valstijos. Nervindamiesi dėl vienpoliškumo, jie gali užmiršti tokio daugiapoliškumo grėsmę, kai globalinėse varžybose neliberalūs ir nedemokratiniai re-

[71] Joschka Fischer interview, *Stern*, October 2, 2002.

žimai pradės spausti į kampą Europą. Aistringai siekdami tarptautinės teisinės tvarkos, jie gali užmiršti kitus liberalius principus, kurie postmoderniąją Europą padarė tuo, kuo ji yra. Tad europiečiams gali pavykti susilpninti Jungtines Valstijas, tačiau kadangi jie nesiekia Amerikos galios pakeisti savo galia, grynasis rezultatas bus bendros liberalaus demokratinio pasaulio galios, kurią jis galėtų pasitelkti gindamas save – ir patį liberalizmą – sumažėjimas.

Šiuo metu daugelis europiečių yra pasiryžę lažintis, jog grėsmė, kurią kelia „blogio ašis“, terorizmas ir tironai, niekada neprilygs tai grėsmei, kurią kelia nesutramdytas Amerikos Leviatanas. Galbūt pati postmoderniosios Europos prigimtis verčia ją šitaip vertinti padėtį. Tačiau dabar gali būti tas momentas, kai protingiausioms galvoms Europoje, tarp jų ir tiems, kurie gyvena Paskalio tėvynėje, derėtų pasvarstyti klausimą, kas bus, jeigu šias lažybas jie praloš.

Robertas K a g a n a s
APIE GALIĄ IR ROJŲ
Amerika ir Europa naujojo pasaulio tvarkoje

Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

2004-08-16. Tiražas 1200 egz.
Išleido UAB leidykla „Eugrimas", Šilutės g. 42a-1, LT-2042 Vilnius
Tel./faks. (8-5) 273 39 55, info@eugrimas.lt

Spausdino Standartų spaustuvė, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, LT-02189 Vilnius
Tel. (8-5) 216 75 27, faks. (8-5) 216 75 47, el. p. info@standart.lt

Kaganas, Robertas

Ka94 Apie galią ir rojų (Amerika ir Europa naujojo pasaulio tvarkoje) / Robert Kagan, – Vilnius: Eugrimas, 2004. – 150 p. – (Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392-1673)

ISBN 9955-501-68-5

Knygoje analizuojami blogėjantys Europos ir JAV santykiai. Pateikiamas originalus šio reiškinio paaiškinimas, pagal kurį dosnios Amerikos saugumo garantijos Europai Šaltojo karo laikais leido Europoje susikurti strateginei kultūrai, nesuderinamai su Amerikos strateginėmis nuostatomis.

UDK 327(73:4)

Robertas Kaganas – tarptautinės politikos analitikas ir istorikas, Karnegio Tarptautinės taikos fondo vyresnysis bendradarbis, daugelio publikacijų tarptautinės politikos temomis autorius. 1984–1988 m. dirbo JAV Valstybės departamente Politikos planavimo skyriuje. 2004 m. pasirodys jo nauja knyga „Paveldėkite pasaulį: Amerikos kelias į pasaulinę hegemoniją, 1609–1999".

Kaganas atskleidžia JAV santykių su daugeliu jų sąjungininkių Europoje dabartinės krizės pobūdį ... rūpestingai ir griežtai argumentuoja savo išvadas.
The New York Times

Kaip pastanga išryškinti svarbų istorinį momentą ... prilygsta Franciso Fukuyamos „Istorijos baigčiai" ir Samuelio Huntingtono „Civilizacijų konfliktui".
The Times (Londonas)

Skaidri ir elegantiška knyga ... Sunku įsivaizduoti ateityje kokį nors rimtą transatlantinių santykių ir Amerikos vaidmens pasaulyje svarstymą be nuorodos į „Rojų ir galią".
The New York Times Book Review

Nors praeityje mes dažnai nesutardavome, šį rašinį laikau vienu iš tų pamatinių darbų, be kurių Europos ir Amerikos santykių analizė būtų neišsami ir kurie ilgam turės lemiamos įtakos šiai analizei.
Henry Kissinger

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikinių humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA



ISBN 9955-501-68-5



ISSN 1392-1673

Rekomenduojama kaina 20 Lt
www.eugrimas.lt